

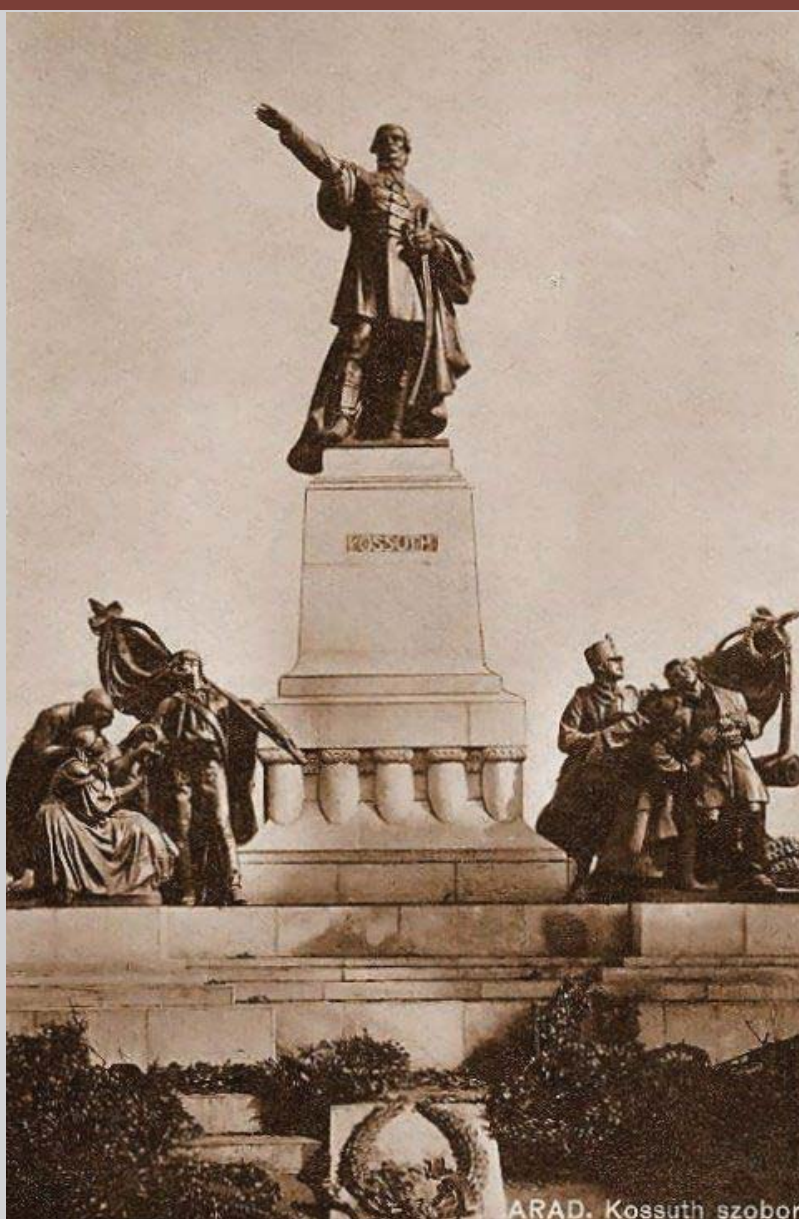
SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOM • TUDOMÁNY • MŰVÉSZET

2010 | 3

- CSERMELY TIBOR
- HAMAR PÉTER
- HEGYI GÉZA
- JÓNA GYÖRGY
- KARÁDI ZSOLT
- KÓNYA-HAMAR
SÁNDOR
- KUJBUS ÉVA
- MARIK SÁNDOR
- MÓRICZ IMRE
- NAGY FERENC
- SEREGÉLY ISTVÁN
- SZOBOSZLAI KATALIN
- TAKÁCS PÉTER
- TAKÁCS PÉTER
- TÓTH SÁNDOR
- TÓTH SÁNDOR

írásai

ARAD. Kossuth szobor.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

XLV. évfolyam

2010. augusztus

3. szám

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA NYÍREGYHÁZA MEGYEI JOGÚ VÁROS TÁMOGATÁSÁVAL

SZERKESZTŐSÉG:

NÉMETH PÉTER
főszerkesztő

MARIK SÁNDOR
főszerkesztő-
helyettes

FÁBIÁN GERGELY
társadalom

KARÁDI ZSOLT
művészet

NAGY FERENC
tudomány

ERDÉLYI TAMÁS
tervező
szerkesztő

E SZÁMUNK SZERZŐI:

CSERMELY TIBOR tanár, Nyíregyháza

HAMAR PÉTER irodalomtörténész, Fehérgyarmat

HEGYI GÉZA tudományos munkatárs, Kolozsvár (Cluj)

JÓNA GYÖRGY főiskolai tanársegéd, Nyíregyháza

KARÁDI ZSOLT főiskolai tanár, Nyíregyháza

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR főszerkesztő, Kolozsvár (Cluj)

KUJBUS ÉVA PhD-hallgató, Budapest

MARIK SÁNDOR újságíró, Nyíregyháza

MÓRICZ IMRE mérnök, Szentendre

NAGY FERENC c. levéltárigazgató, Nyíregyháza

SEREGÉLY ISTVÁN volt egri érsek, Nyíregyháza

SZOBOSZLAI KATALIN főiskolai docens, Nyíregyháza

TAKÁCS PÉTER egyetemi docens, Debrecen

TAKÁCS PÉTER főiskolai adjunktus, Nyíregyháza

TÓTH SÁNDOR helytörténész, Nyíregyháza

TÓTH SÁNDOR szobrászművész, Nyíregyháza

A címlapon: Az aradi Kossuth-szobor *(képeslap-reprodukció)*

A SZEMLE KORÁBBI SZÁMAI 2003-TÓL AZ INTERNETEN:
<http://szemle.szszbmo.hu>

történelem

Hegyi Géza

Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein¹

Ismeretes, hogy a világi értelemben vett történeti Erdély és a középkori erdélyi egyházmegye nem esett egybe: míg előbbi lényegében az Erdélyi-medencével azonos területű,² utóbbi nem foglalta magába ennek déli sávját, a Szeben és Brassó környéki szász dékánóságokat, ugyanakkor északon messze túlnyúlt rajta, felölve a Réz-hegység és a Felső-Tisza közti területet is.³ Ez a régió nemcsak azért kezelhető külön egységként, mert a Meszes elzárta Belső-Erdélytől és világi szempontból kívül esett az erdélyi vajda joghatóságán, hanem azért is, mert itt a 14. század legelejétől külön bírói helyettes: a Meszesen-túli (1396-tól tasnádi) vikárius jelenítette meg az erdélyi püspök kormányzó hatalmát.⁴ Hatásköre – Várdai Pál esztergomi érsek 1543. május 28-i levele szerint – négy megyére terjedt ki,⁵ melyeket bizton azonosíthatunk Közép-Szolnok, Kraszna, Szatmár és Ugocsa *comitatus*sokkal (hozzátéve azonban, hogy Ugocsának a Tiszától északra fekvő része, továbbá Meggyes és Nagybánya vidéke a 13. század legvégétől az egri püspökséghez tartozott⁶). Egy-

1. Jelen tanulmány azon előadás bővített változata, mely a *Vetési Albert Napok* keretén belül szervezett művelődéstörténeti tanácskozáson (*A történelmi Szatmár szerepe a magyar kereszténység történetében*) hangzott el 2010. június 18-án.
2. Hagyományosan a hét belső-erdélyi vármegyét, továbbá a székely és szász székeket szokás ide számítani, de Jakó Zsigmond kiterjesztette a fogalmat a Szilágyságra, azaz az egykori Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék területére is, mivel úgymond ez „a XV. századig a nádor és a vajda egyelőre tisztázatlan, vegyes joghatósága alatt állott, de később Belső-Erdéllyel alkotott egységet” (*Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Szerk. Jakó Zsigmond – W. Kovács András – Hegyi Géza. I–III. [1023–1359]. Bp. 1997–2008. [a továbbiakban: EOkm] I. 30). Ezzel szemben jómagam úgy vélem, hogy Kraszna megye semmiféle intézményes kapcsolatban nem volt Belső-Erdéllyel, Közép-Szolnokot is csupán a vajda személye kapcsolta oda, aki 1263–1441 között folyamatosan szolnoki ispán is volt (de e tisztsége sosem olvadt be a vajdai címbe – ellentétben a belső-erdélyi ispánságokkal). A szilágysági részek magyarországi kötődését jól mutatja hogy a 14. században (szomszédságuk ellenére) nem az erdélyi Belső-Szolnokkal, hanem a Tisza-menti Külső-Szolnokkal képeztek egységet. Az itteni nemesség nem volt hivatalos az erdélyi vajdai közgyűlésekre (ahol pedig alkalmanként a vajda hatalma alá nem tartozó székelyek és szászok is megjelentek); területükön hiteleshelyként sokkal inkább a váradi káptalan és a leleszi konvent volt illetékes, mintsem a kolozsmonostori konvent, és a helyi birtokosok társadalmi kapcsolatai is inkább a felső-tiszai részek irányába mutatnak.
3. Vö. Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. 106–108, 111–113.
4. Az első ismert Meszesen-túli vikárius Demeter ugocsai esperes, aki 1301-ben bukkan fel (EOkm II. 3. sz.).
5. *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmond – Karácsonyi János. I–V. (1520–1551), Bp. 1902–1912. (a továbbiakban: EgyhtEml) IV. 264–265.
6. Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea*. Nyiregyháza, 2008. p. XXVIII–XXXI. A szerző tévesen állítja azonban, hogy a meggyesaljai kerület a 15. század végére már ismét az erdélyi egyházmegye része volt, a hivatkozott forrásban ugyanis Geréb László erdélyi püspök pápai legátusi minőségében (!) utasítja

házigazgatásilag a térség három és „fél” főesperesség között oszlott meg: ezek az ugoicsai (korábban sásvári), a szatmári és a krasznai *archidiaconatusok*, illetve a Belső-Szolnokból átnyúló szolnoki főesperesség. Határaik nagyjából a vármegyékét követték, csupán az ugoicsai főesperesség terjedt ki Szatmár megye északi felére, a Szamos folyóig.⁷

Ha figyelembe vesszük, hogy a dézsmával kapcsolatos perek is a szentszéki ügyek közé és így a püspöki vikáriusok hatáskörébe tartoztak,⁸ világossá válik, hogy a Meszesen-túli részek egyházi különállása a tized adminisztrációját tekintve is jelentőséggel bírt. Nem pusztán önkény tehát e különálló térséget az erdélyi tizedszedés kutatásában egy előtanulmány erejéig külön is figyelembe venni, hiszen sajátos összefüggésekre derülhet fény. Az az 55 oklevél, melyet az itteni dézsmá-ügyekre vonatkozólag sikerült összegyűjtenem, viszonylag könnyen áttekinthető forrásbázist képez, ugyanakkor részletes kép megrajzolását teszi lehetővé, még akkor is, ha földrajzi megoszlásuk egyenetlen, hiszen többségük a nyírségi nemesi családok (Petróczy, Kállay, Ibrányi, Becsky, Zichy, Károlyi), illetőleg Szatmárnémeti város levéltárából származik, és ezeket csupán az erdélyi káptalan magánlevéltára egészíti ki néhány jelentős adattal.

Az őszöveltségi eredetű tized a középkori egyház legfontosabb jövedelemforrása volt, melyet már I. (Szt.) István király meghonosított Magyarországon, uralkodása második felében, elrendelve, hogy: „*Ha valakinek Isten tizedt adott egy évben, a tizediket Istennek adja...*”⁹ Ez azonban nem vonatkozott mindenféle termékre és jövedelemre, csak kizárólag az őstermelésből származó javakra,¹⁰ ahogy mindenhol a nyugati kereszténységben. A hazai gyakorlat még ennél is korlátozottabb volt: itt a szarvasmarha- és a sertésállomány szaporulata nem volt dézsmaköteles,¹¹ hanem szinte kizárólag csak a gabona- (búza, árpa, zab, köles, rozs), bor-, bárány- és a

az itteni plébánosokat, akikről ráadásul el is mondja, hogy az egri egyházmegyéhez tartoznak: Diplomata-tikai Levéltár, Magyar Országos Levéltár. [Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.] (a továbbiakban: DL) 65136.

7. Az egyes igazgatási egységek kiterjedése az 1332–1337. között beszedett pápai tizedek jegyzéke alapján állapítható meg: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1. Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* (Fejérpataky László bevezető tanulmányával.) Bp. 1887. (a továbbiakban: MonVat I/1.) 90–144. (Ezekből viszont a szilágysági részek gyakorlatilag hiányoznak, így a szolnoki főesperesség itteni határai meglehetősen hipotetikusak.) Lásd még az EOkm II. kötetéhez mellékelte térképet. – A sásvári főesperesség 1230-ban és 1264-ben szerepel (*Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania.* Red. Mihail Roller. Veacul XI–XIII, vol. I–II; veacul XIV, vol. I–IV. București 1951–1960. [a továbbiakban: DIR C], veacul XI–XIII, vol. I. 388–389; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hrsg. Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Müller, Georg – Gündisch, Gustav – Gündisch, Konrad: I–VII. Hermannstadt, Bukarest 1892–1991. [a továbbiakban: Ub] I. 90–91 = EOkm I. 244. sz.), az ugoicsai főesperességet először 1288-ban említik (Ub I. 158–159 = EOkm I. 440. sz.).

8. Gárdonyi Albert: *Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban.* In: *Károlyi Árpád emlékkönyv.* Szerk. Bp. 1933. 177–178; Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon.* (A szerző kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér.) Bp. 1997. (a továbbiakban: SzentReg) 640, 651–652.

9. Szt. István II. tk. 18. § = *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szegedi Középkori Könyvtár 15. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1999. 76 (ford. uő.). Az eredeti latin szöveg: „*Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det...*” (Závodszyky Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korbéli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Bp. 1904. [a továbbiakban: Závodszyky] 232).

10. Ennek, a társadalmi-gazdasági háttér mellett (hiszen a középkori társadalom, csakúgy, mint az ókori Izrael, túlnyomórészt agrár jellegű volt), mentalitásbeli okai is lehettek: a kor embere főként az őstermelési ágazatokban fedezhette fel Isten közvetlen beavatkozását (pl. az időjárás alakításában) és az élet teremtésének misztériumát, amiért a tized megadásával kifejezhette háláját, egyúttal meg is kísérelhette biztosítani az isteni jóindulatot. Ezzel szemben a kereskedelem vagy kézművesség terén az emberi ügyességnek jóval nagyobb szerepe volt, kevésbé volt kiszolgáltatva a körülményeknek.

11. Ha találkozunk is a forrásokban disznók dézsmálásával, az mindig földesúri illetékként értelmezhető.

méhtized volt szokásban.¹² Azt, hogy mikor melyikkel találkozunk, természetesen elsősorban a helyi gazdálkodási viszonyok határozták meg.

Ennek megfelelően a Meszesen-túl is a legáltalánosabb az őszi és tavaszi búzából adott dézsma (*decima frugum et bladorum*): pl. 1500-ban Szatmár és Németi, 1503-ban Piricse, Encsencs, Lugas, Fülöp és Szalmad birtokokon ezt szedtek, 1461-ben pedig Sásváron egy asztag tizedgabona képezte a per tárgyát.¹³ Egyetlen átfogó – de a korszak határain kívül eső – forrásunk: Közép-Szolnok megye 1569–1570. évi dézsmajegyéke szerint gyakorlatilag mindenhol meghatározó volt a búzatermelés, amit a tövisháti dombvidék déli és középső részén általában zab (*avena*), Tasnád környékén szórványosan árpa (*hordeum*) és rozs (*siligum*) egészített ki.¹⁴

Csupán az érmelléki falvak egyik csoportja¹⁵ nem adózott gabonaneműek után: a bor magas piaci ára lehetővé tette, hogy kizárólag szőlőtermesztéssel foglalkozzanak, s ehhez talajuk és napsütötte dombjaik kiváló előfeltételeket biztosítottak.¹⁶ Máshol, adottságok hiányában, a bor adóztatásának kisebb jelentősége lehetett, de azért 1505-ben az ugocsai főesperességéből, 1537-ben pedig Mada, Várasdobos és Petneháza birtokokon a gabona mellett bordézsmával is számoltak.¹⁷

A nyírségi részeken elterjedt volt a méhészkedés (ez 1325-ben Kéren, 1451 körül pedig Kántorjánosin mutatható ki¹⁸), Közép-Szolnokban is általánosnak mondható,¹⁹ összességében azonban – amint azt egy 1524. évi elszámolásból tudjuk

12. Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I–II. Pécs, 1929. (a továbbiakban: Holub: *Zala*) I. 365–366; Illa Bálint: *A dézsma adminisztrációja*. Levéltári Közlemények 18–19/1940–1941. 223–249. (a továbbiakban: Illa: *Adminisztráció*) 225–226; Mályusz Elemér: *Az egyházi tizedkizsákmányolás*. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. (a továbbiakban: Mályusz: *Tized*) 320–322; Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén*. In: uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. (a továbbiakban: Fügedi: *Gazdálkodás*) 145, 146; Györffy György: *A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez*. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. (a továbbiakban: Györffy: *Tizedlajstrom*) 153; Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Bp. 1987. (a továbbiakban: Demény: *Parasztfelkelés*) 57, 58–59.
13. DL 30063 = Jakó Zsigmond: *Vita a capetia szó magyar jelentése körül 1500-ban*. Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények. 2/1958. 211–213. (a továbbiakban: Jakó: *Capetia*) 212–213; DL 90758 és 90759; *A Wass család cegei levéltára*. Szerk. Valentiny Antal – W. Kovács András. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.). Kvár, 2006. (a továbbiakban: WassLt) 515. sz.; Esztergom, Primási lt, Archivum ecclesiasticum vetus, fasc. 55, nr. 10 (Bp. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 249026) = SzentReg 2905. sz.
14. N. Kiss István: *16. századi dézsmajegyzékek*. Bp. 1960 (a továbbiakban: N. Kiss: *Dézsmajegyzék*), 417–432. Zab utáni tizedet fizettek: Egrespatak, Göröcsön, Debren, Nagy- és Nyirmon, Diósad, Sámson, Mocsolya, Kövesd; árpa: Szántó, Szentkirály, Szakácsi, Girolt, Géres; rozs: Szántó, Tövissed, Szentkirály, Piskárkos.
15. Pér, Tarcsa, Pusztapaáti, Szalacs, Kéc, Pele, Szödemeter, Margitta (uo. 403–415). Közülük csak kistérség peremén fekvő Pele és Szödemeter lakóinál találkozunk még búzából adott tizeddel is. Meg kell jegyezni azonban, hogy a fenti falvak jelentős része (Pusztapaáti, Szalacs, Kéc, Margitta, talán Tarcsa is) a középkorban nem az erdélyi, hanem a váradi egyházmegyébe esett.
16. A földrajzi környezet meghatározó voltát jól mutatja, hogy a gabona- és a bordézsmá egymást kiegészítve fordul elő Közép-Szolnok megyében: ha egy település határa lehetővé tette a szőlőkultúrát, akkor már nem is volt értelme egyébbel foglalkozni, annyira jól jövedelmezett.
17. DL 65194; EgyhtEml III. 176–177.
18. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. (1301–1359). Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AOkm) II. 198 = EOkm II. 521. sz.; DL 39552 = Fekete-Nagy Antal: *A Petróczy levéltár középkori oklevelei*. Levéltári Közlemények (a továbbiakban: LtKözl) 9/1931. 94.
19. A felsorolt 40 búzatized-fizető helység közül csak 10-ben (Keresztúr, Nyirmon, Mocsolya, Bőnye, Dësháza, Hídvég, Mindszent, Girolt, Kávás és Piskárkos) nem találunk méhtizedet is – vö. N. Kiss: *Dézsmajegyzék* 417–424, 425–432.

– a Szolnok és Szatmár megyei méh- és báránydézsmá bérbeadásából az erdélyi püspök csekély nagyságú bevételt húzott.²⁰

Az említett négy tételen kívül más, ún. kisebb (pl. kenderből, lenből, szárnyasokból szedett) tizedekkel csak alkalmanként találkozunk Magyarországon: a vizsgált térségben a Jánosin említett csirketized (*decima pullalis*) vonható ide.²¹ A kézműves termékek vagy pénzbeli jövedelmek, mint említettük, nem voltak tizedkötelesek – ha valaki (általában az uralkodó) ezekből mégis tizedet adott, az csak az egyéni kegyesség kifejeződése, önkéntes adomány volt.²² Talán ilyen előzmények alapján igényelte 1417-ben Upori István erdélyi püspök az akkor már Lázárevics István szerb despota kezén levő, de korábban királyi szatmári vámjövedelem tizedét.²³

Arra nézve, hogy kik fizették a dézsmát, a helyi vonatkozású források csak szűkszavúan, nagy általánosságban nyilatkoznak: a híveket (*parrochiani*), a helység polgárait emlegetik, férfiakat és nőket egyaránt (utóbbiak közül nyilván csak azok jöttek számításba, akik – pl. az özvegyként – önálló gazdaságot vezettek).²⁴ Ha bővebben szeretnénk tájékozódni a kérdésben, elsősorban a szakirodalom által feldolgozott törvények és királyi dekrétumok igazítanak el bennünket. Eszerint eredetileg, az Árpád-korban, minden szabad státusú keresztény – e körbe tartoztak a hospesek és a királyi szerviensek, míg a szolga állapotú udvarnokok vagy várnépek nem – tartozott tizedet fizetni.²⁵ A 13. századi átalakulások nyomán kialakult nemesség és jobbágság jogilag egyaránt szabad lévén, a fenti kötelezettség egy ideig mindkettőjükre érvényes maradt: az 1291. évi dekrétum (21. §) nemcsak a földesúri népek, hanem a birtokosok és nemesi módon élő szászok tizedfizetését is szabályozta.²⁶ A nemesi öntudattal viszont egyre nehezebben lehetett összeegyeztetni az adózás fogalmát, így az 1351. évi törvényben (6. §) már csak a jobbágyok dézsmájáról van szó, majd az 1439. évi országgyűlés kifejezetten is deklarálja (28. §), hogy a nemesek, még ha nincs is jobbágyuk, mentesek a tized fizetése alól, de csak saját, nemesi jogon bírt telkük után – ha jobbágytelket műveltek, az után fizetni kellett.²⁷ Nem voltak dézsmakötelesek az egyházi telkek és – tíz évig – az irtásföldek sem. A zsellérek, akik nem rendelkeztek jobbágytelekkel, így saját termékkel, tized helyett ún. kereszténypénzzel tartoztak.²⁸

20. Szolnok megyében az eladott méhek ára 1522-ben 9,6 Ft, a báránytizedé 1524-ben 18 Ft volt; Szatmárban ugyanezek 1522–1523-ban (tehát két éven át) 6, ill. 24 Ft-ot jövedelmeztek. Ezek együttesen is csak 4%-át tették ki az elszámolt bevételeknek (*Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeói. A zichi és vásonkeói gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Nagy Imre—Nagy Iván—Véghely Dezső—Kammerer Ernő—Döry Ferenc—Lukcsics Pál—Áldásy Antal—Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. [a továbbiakban: ZOkm] XII. 425–426).*

21. DL 39552 = LtKözl 9/1931. 94.

22. Mint pl. a belső-erdélyi sőtized, ami az erdélyi püspök bevételeinek jelentős hányadát tette ki.

23. DL 53925 = *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. Szerk. Thalóczy Lajos és Áldásy Antal. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. XXXIII.) Bp. 1907. 59–60. = Zsigmondkori oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert. I–XI. Bp. 1951–2010. (a továbbiakban: ZsOkI) VI. 127. sz.*

24. DL 39581 = LtKözl 9/1931. 96 (Fekete-Nagy A.); DL 30063 = Jakó: *Capetia* 212; DL 90758, 90759; EgyhEml III. 176–177.

25. Szt. László I. tk. 27, 30, 40. § = Závodszy 162, 163, 165. A papok is adóztak saját földjeik után: Kálmán I. tk. 66. § = Závodszy I. 192. Vö. Holub: *Zala* I. 356–359, 363–364; IIa: *Adminisztráció* 226.

26. Ub I. 172–176 = EOkm I. 470. sz. Mályusz Elemér szerint a törvénycikk a nemesek és birtokos szászok allodiális földjeire vonatkozik, de a gyakorlatban nem érvényesült (Mályusz: *Tized* 332).

27. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. Szerk. Döry Ferenc. I–II (1301–1490). Bp. 1976–1989. (a továbbiakban: Decreta) I. 132, 294, 312.*

28. Vö. Holub: *Zala* I. 359–362; IIa: *Adminisztráció* 226–227, 229–230; Mályusz: *Tized* 332–333.

Mint nem igazítható keresztények, hanem csak „szakadárok”, sokáig a görögkeleti román népesség sem tartozott dézsmával a katolikus egyháznak.²⁹ A 15. század elejétől azonban, mikor a török betörések nyomán a magyar királyság déli-délkeleti részén egyre több falu elnéptelenedett, az egykori katolikus (magyar, szász) lakosság helyére (*in terra Christianorum*) telepedő románokat is mind gyakrabban tizedfizetésre kötelezték, hogy az egyház ne szenvedjen jelentős jövedelemkiesést. Ez a tendencia aztán az 1490'-es években vált általánossá.³⁰ A vizsgált régióban azonban semmi ilyesmivel nem találkozunk, ami érthető is, hiszen távol esett a hadszíntértől. Eszerint tehát a középkor során minden szatmári vagy szilágysági tizedfizető helységben részben vagy egészben katolikus (azaz esetünkben magyar) népességet kell feltételeznünk.³¹

Jellegükből kifolyólag a tizedre vonatkozó okleveleink a dézsma tulajdonosának személyére szolgáltatnak a legtöbb adatot. Az egyes falvak dézsmáján (elvből) a székesegyház, az illetékes főesperes és a helyi pap osztozott, míg a székesegyházi rész területi alapon került megosztásra a püspök és a székeskáptalan között (ritka, hogy egy helységen belül közösen bírták volna azt). Néhol (saját birtokain) egy-egy kiváltságos apátság kapta meg, aki legfeljebb csak a helyi plébánosnak juttatott belőle részt.

Közülük a püspök joga a legfontosabb, hiszen a 11. században még minden tized őt illette.³² Egyházmegyéje határain belül elsődleges jogai voltak: külön kiváltság híján még a többi egyházi intézmény birtokairól is ő hajtotta be a dézsmát. Így a Kraszna megyei Kárásztelek is, mely a váradi káptalan faluja volt, az erdélyi püspöknek adózott.³³ Ő a Meszesen-túli részekben a káptalannal sem kellett osztozkodjon, hiszen utóbbi egyetlen esetben sem jelenik itt meg tizedbirtokosként,³⁴ míg előbbi jogait adatok tucatjával igazolhatjuk: az ugcocsi főesperességben Németi (1500), Pete és Csegöld (1524), továbbá a szatmári Kér (1325), Nagymihály, Tarcsa, Apáti (1337), Jármí (1362), Jánosi (1451), Derzs (1468), Bátor, Vasvári (1484), Szatmár (1500), Pircse és négy környékbeli falu (1503), Károly (1522), Mada és négy szomszédja (1537), illetőleg a közép-szolnoki Kusaly (1411), Ákos, Kőrös,

29. EOkm II. 619, III. 609–610. sz. Az 1293. november 7-i királyi oklevélben (Ub I. 195–196 = EOkm I. 519. sz.) említett dézsma alighanem kecske- vagy sertéstized volt, a románok által fizetett juhötvened járulékos illetéke, mely nem az egyházi tized kategóriájába tartozott. – Vö. még IIa: *Adminisztráció 227–229*; Demény: *Parasztfelkelés* 66; Achim, Viorel: *Româniî din regatul medieval ungar și decimele bisericesti, pe marginea unui document din „Acta Romanorum pontificum”*. Banatica 14/1996. 9–10, 17.

30. Az első ilyen rendelkezést 1408-ban bocsátották ki, de csak tartalmi átiratban, illetve csonka átirásban ismerjük (DL 32513, 32540). L. még Erdélyi káptalan ml. Cista capitularis, fasc. 2. nr. 12 (DF 277565), uo., Centuria, fasc. R, nr. 34 (DF 277624), uo., Cista capitularis, fasc. 4, nr. 40 (DF 277631), uo., Miscellanea, Cista III, fasc. 5, nr. 27 (DF 277657), uo., Cista div. com. I, fasc. 4, nr. 36 (DF 277662).

31. Igaz, van utalás arra, hogy az avasi románok jelentős részét földesuraik: a Meggyesiek erővel katolikus hitre térítették és tizedet fizetettek velük (*Documenta Romaniae Historica. Seria C. Transilvania. Întocmit de Sabin Belu – Ioan Dani – Aurel Răduțiu – Viorica Pervain – Konrad G. Gündisch – Marionela Wolf – Adrian Rusu – Susana Andea – Lidia Gross – Adinel Dincă. X–XV (1351–1380). București – Cluj Napoca, 1977–2007. [a továbbiakban: DocRomHist C] XV. 281–285), de mivel az újkort sehol nem érte meg jelentős román nyelvű katolikus vagy protestáns népesség, a fentiek gyors elmagyarosodásával vagy – még inkább – az akció középtávú kudarcával kell számolnunk.*

32. Szt. István II. tk. 18. § = Závodszy 156; Szt. László III. tk. 13. § = Závodszy 177; Szt. László I. tk. 27, 30. és 33. § = Závodszy 162, 163; Kálmán I. tk. 25. § = Závodszy 186. Vö. még Holub: *Zala I.* 383–384.

33. DocRomHist C, XIV. 698.

34. Nem mond ellent a fentieknek az, amikor 1544-ben szó esik a káptalan és az „erdélyi főesperesek” tasanádi tizednegyedéről (EgyhtEml IV. 363–365), hiszen ekkor a püspöki szék már két éve üresedésben volt, ezért jövedelmeit a kanonokok adminisztrálták. E levél információi amúgy is elég pontatlanok.

Etel (1524) és a kraszna Somlyó (1536) esetében említik a püspöki dézsmákat.³⁵ 1538-ban egyenesen 21 falut sorolnak fel Petneháza, Pálfalva és Lázári környékén, az ugocsai és szatmári főesperesség területén, melyek tizede az erdélyi püspököt illeti.³⁶ De tizedjoga átfogó és horizontálisan osztatlan jellegét a szórt adatokon túl a területi vonatkozások is megerősítik. 1288-ban az erdélyi püspök képviselői az ugocsai kerület, 1300-ban Máramaros dézsmáira tartanak igényt.³⁷ Meszesen-túli (1342, 1345), Ugocsa (1325), Szatmár (1325, 1451?, 1468), Kraszna (1468) és Szolnok (1468, 1520) megyei tizedszedőivel találkozunk.³⁸ Egy 1337. évi vallatás bizonyítja, hogy minden Szatmár megyei falu neki fizet tizedet.³⁹ Nem kétséges tehát, hogy a Tasnádhoz tartozó négy megye tizedei mindenhol őt illették.⁴⁰

Helyi szinten persze ez csak a tized nagyobbik felét jelentette, a többi a püspök jótetszéséből a főesperesnek és a papnak jutott. Előbbi, a papoktól behajtott fejpénzen (*cathedraticum*) túl jogosult volt az *archidiaconatus* területén levő minden egyházközség tizedeinek negyedére (*quarta*). A szatmári főesperes *quartájára* Derzs (1451), közelebről meghatározatlan tizedjogára Daróc mezőváros (1454) és Bagda prédiium (1486) kapcsán van adatunk,⁴¹ míg az ugocsai főesperes tizednegyedeit 1505-ben adják bérbe.⁴²

Gyakran megtörtént azonban, hogy némelyik egyházközségben a püspök a főesperesi tizednegyedet a helybeli pap javadalmához csatolta, ahogy az a sásvári főesperes németi tizednegyedével történt 1230-ban az ottani, ily módon kiváltságolt és plébánossá emelt lelkész javára.⁴³ A tizedkiváltság máskor is *exemptio*hoz kötődött: 1319-ben, mikor az ugocsai főesperes a Tisza-Borzva-köz tizedeit perelte vissza, a helyi birtokosok azzal védekeztek (sikertelenül), hogy egyházaik *exemptek* és ezért a tized is helyben marad.⁴⁴ Az efféle egyedi intézkedések persze tovább bonyolították a képletet és ismételten nézeteltérésekre adtak okot, mint 1454-ben Darócon László szatmári főesperes és a helyi plébános közt.⁴⁵

A pap tizedrészesedéséről kevés adattal rendelkezünk: 1486-ban a papsi plébános a helyi nemesekkel pereskedik Jármí visszatartott tizedeiért.⁴⁶ A szakirodalom szerint – bár a pápai és királyi dekrétumok számukra is tizednegyedet írtak elő

35. 1325.VI.11: AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1337.VI.10: EOkm II. 937. sz.; 1362.VII.7: DL 51968; 1411.VII.18, VIII.20, 1413.XII.18: ZsOkI III. 722, 839, IV. 1422. sz.; 1451?.VIII.14, 1468.VII.26: DL 39552, 39571 = LtKözl 9/1931. 94, 102 (Fekete-Nagy A.); 1484.IV.24: DL 65132; 1500.V.16, VII.7, 21, VIII.27, 1501.I.8: Jakó: *Capetia* 212–213 és DL 90758, 90759; 1503.V.1: WassLt 515. sz.; 1522.XI.13: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Szerk. Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (a továbbiakban: KmJkv) II. 3879. sz.; 1524: ZOkm XII. 425–426; 1536.VI.26, 1537.VII.16: EgyhtEml III. 88–89, 176–177.

36. EgyhtEml III. 313–315.

37. Ub I. 158–159 = EOkm I. 440. sz.; DIR C, veacul XIII, vol. II. 515–516 = EOkm I. 592. sz.

38. 1325.VI.11: AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1342.V.1, 1345.II.20: DIR C, veacul XIV. vol. II. 598–600, 637; 1451?.VIII.14: DL 39552 = LtKözl 9/1931. 94 (Fekete-Nagy A.); 1468.VII.26: DL 39571 = LtKözl 9/1931. 102 (Fekete-Nagy A.); 1520.IV.15: DL 82549.

39. Erdélyi káptalan ml, Cista capitularis, fasc. 4, nr. 15 (DF 277270) = EOkm II. 937. sz.

40. EgyhtEml IV. 264–265. Ezt egy 1327. évi adat is megerősíti, ahol az erdélyi egyház (értsd: erdélyi püspökség) Ugocsa, Szatmár, Kraszna és Szolnok megyei tizedeiről esik szó (EOkm II. 608. sz.).

41. 1451.XI.2: DL 39579 = LtKözl 9/1931. 95 (Fekete-Nagy A.); 1454.I.12: Ub V. 432–433; DL 62313 = SzentReg 2795. sz. A felsorolt helységek valóban mind a szatmári főesperesség területén feküdtek (vö. EOkm II. mellékelt térkép).

42. 1505.III.2, X.3: DL 65194, 65195.

43. DL 90749 = DIR C, veacul XI–XIII, vol. 388–389.

44. „*dicentes ecclesias suas a iurisdictione omni fore exemptas et decimas ad se ipsos spectare ... affirmarunt*” (DL 30603 = EOkm II. 331. sz.). L. még alább is.

45. Ub V. 432–433.

46. DL 68076 = SzentReg 3530. sz. A Papos szomszédságában fekvő Jármí alighanem ennek leányegyháza volt, ezért volt illetékes tizedei ügyében az ottani plébános.

– ez rendesen ennek töredékét, azaz a teljes tized hatodát, nyolcadát (pl. vespriemi egyházmegye), tizenhatodát (pl. esztergomi és győri egyházmegye) tette ki vagy épp semmit sem (pl. Buda).⁴⁷ Ebből is látható, hogy a főesperesi *quarta* megszerzése mekkora kiváltságot jelentett a nyomorúságos körülmények közt tengődő lelkészeknek. Még ritkább lehetett az az eset, hogy a püspök a maga részét is átengedte a papnak, aki így a szász plébánosok módjára az egyházközség dézsmájának egészét élvezhette.⁴⁸ Az efféle kiváltságokért azonban a püspökség mindig részvált valamiféle kárpótlásban:⁴⁹ legtöbbször a helység földesurával kötött előnyös csereegyezmény áll a főpapi kegy mögött. Kusaly és a határában fekvő Eszenye prédiom egész dézsmáját azért kaphatta meg 1411-ben a helyi Szűz Mária-egyház, mert a kusalyi Jakcs család a Zilah melletti Cigányvaját engedte át a püspöknek. A püspökség jogalapja azonban továbbra is fennmaradt azáltal, hogy a tized fejében a plébános évi négy aranyforint *censust* fizetett.⁵⁰ Az ecsedi Bátoriak úgy szereztek meg a kegyuraságuk alatt álló bátori Szt. György-templom részére a helyi és a vasvári tizedeket, hogy a Tasnád melletti két Kene és Tolmácstelke prédiomokat adták cserébe.⁵¹ A család somlyói ága ugyanezt érte el a somlyói Szűz Mária-egyház javára, mikor visszaadták Statileo János erdélyi püspöknek a korábban tőle megvásárolt Daróc mezőváros-, illetve Géres és Gyöngy birtokbeli részeket.⁵²

A tizedköteles javak, a tizedfizetők és tizedtulajdonosok körének áttekintése után a legizgalmasabb kérdéskör maradt hátra: hogyan kerültek ezek kapcsolatba egymással, azaz hogyan történt a tized beszedése? E témában forrásaink csak a legjelentősebb tizedbirtokos: a püspök dézsmaadminisztrációjára szolgáltatnak adatokat.

Lássuk először azok személyét, akik az adóztatást lebonyolították. Forrásaink rendszerint *decimator*nak mondják őket, de a 14. század közepén (1342, 1345) az ezzel egy jelentésű *procurator decimarum*, egy évszázad múlva (1468) pedig a *locator et exactor decime* elnevezéssel is találkozunk.⁵³ Megbízatásuk általában egy vagy több megyére szólt,⁵⁴ a Meszesen-túli részekben még említés szintjén sem találkozunk a megyénél kisebb területű adóztatási egységekkel, a tizedkésekkel (*cultellus*).⁵⁵ Létük mégis valószínűsíthető, hiszen a szomszédos – igaz, már az egri egyházmegyébe eső – Szabolcs megyéből nemcsak neveiket, de kiterjedésüket is pontosan ismerjük.⁵⁶

47. Holub: *Zala* I. 395–404; IIa: *Adminisztráció* 226; Mályusz: *Tized* 322; Györfly: *Tizedlajstrom* 142. Vö. még DocRomHist C, XI. 235–236, 237–239 = EOkm III. 985. sz.

48. Ez a kedvezmény nem volt automatikusan része a hospes- vagy városi kiváltságoknak, mint Mályusz (*Tized* 323) sugallja – vö. Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. In: uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. 304–306; Kubinyi András: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. In: uő.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. 277; Uő.: *Egyház és város a késő középkori Magyarországon*. In: uő.: *uo.* 293.

49. Vö. DL 90749 = DIR C, veacul XI–XIII, vol. 388–389; Ub I. 158–159 = EOkm I. 440. sz.

50. ZsOkl III. 722, 839, IV. 1422. sz.

51. DL 65132.

52. EgyhtEml III. 75–76.

53. *Decimator*: pl. DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 388–389, AOkm II. 198, DL 51968, 39552, 90758, 82549; *procurator*: DIR C, veacul XIV. vol. II. 598–600, 637; *locator et exactor*: DL 39571.

54. Lásd a 37. jegyzet hivatkozásait. Lehetséges azonban, hogy a *comitatus* kifejezés itt főesperességet takar.

55. A tizedkésekre l. Holub: *Zala* I. 376–381; Mályusz: *Tized* 323. Vö. még Fügedi: *Gazdálkodás* 149. Felmerülhetne, hogy az 1569–1570. évi közép-szolnoki tizedjegyzék *districtusai* (Ermellék, Zilah, Szódemeter/Szentkirály, vö. N. Kiss: *Dézsmajegyzék* 403, 417, 425) valójában tizedkéseket takarnak – ez esetben viszont problémát okoz, hogy a legelső kerület két egyházmegye területére is átnyúlik, lásd 14. jegyzet. Az erdélyi egyházmegye más részeiből (Küküllő megye) is csak halvány említéssel rendelkezünk, melyek talán nem is a tizedkerületre, hanem magára az adó kirovására vonatkoznak.

56. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyiregyháza, 2008. 23–24.

Összesen tíz Meszesen-túli tizedszedőről van adatunk.⁵⁷ Névsorukat áttekintve világos cezurát fedezhetünk fel az 1460 körüli éveknél. A jelzett időpont előtt rendre egyházi személyek (környékbéli papok vagy kanonokok) látták el e feladatot.⁵⁸ Némelyiküknek, épp ezért, egész részletesen rekonstruálni tudjuk pályafutását:

- Az 1337-ben tizedszedőként fellépő György *magister* 1331–1339 között mutatkozó ki erdélyi kanonokként, párhuzamosan vinci plébános. Tized- és birtokügyekben egyaránt szolgálta Szécsi András erdélyi püspököt, mindig a Meszesen-túli részeken, ezért nem is tartózkodott a káptalan székhelyén.⁵⁹

- Demeter fia: Vince *magister*, aki 1342–1345-ben a tizedek *procurator*a, szintén a Szécsiek szolgálatában csinált karriert: tasnádi plébános (1341–1342), majd erdélyi kanonok (1346–1357), krasznai (1345–1347), majd ugcocsi (1357–1358) főesperes, sőt a dobokai főesperességet is kijárta a pápánál (1357–), de ezt végül nem sikerült elfoglalnia. Élete végén Meszesen-túli vikárius (1358). Patrónusait (nemcsak András és Domokos erdélyi püspököket, de Dénes szörényi bánt, sőt a püspöki jobbágyokat is) főként birtokügyekben (határjárások, vásárlások során) képviselte – igaz, nemcsak Tasnád környékén, hanem Belső-Erdélyben is.⁶⁰

- András *magister* erdélyi éneklőkanonok (1360–1372) 1362-ben tizedszedő, majd Meszesen-túli vikárius (1363–?1368). Szécsi Domokos püspök nevében birtok- és hatalmaskodási perekben jár el a Meszes mindkét oldalán. Ura halála után a káptalan és a következő püspök: Demeter szolgálatában is előfordul.⁶¹

A fenti életutak tanulsága szerint az első korszak tizedszedői a püspök bizalmas klerikusai közül kerültek ki. Egyházi státusuk ellenére uruk világi ügyeit (*temporalia*) intézték, függetlenül attól, hogy azok főpapi vagy földesúri hatásköréből eredtek. Huzamosabb ideig tartózkodtak Tasnádon és környékén, így karrierjük következő állomását gyakran a Meszesen-túli püspöki helynökség képezte. E hivatal nemcsak e közvetett módon állt kapcsolatban a tizeddel: ebben az időben a tasnádi vikárius még a püspök itteni gazdaságát is kézben tartotta, így a tizedszedők felettese volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a teljes tizedet élvező plébánosok hozzá juttatták el *censusukat*.⁶²

Kb. 1460 után azonban⁶³ a tizedszedők már a püspök világi familiárisai közül kerültek ki.⁶⁴ Főnökük is megváltozott: immár a tasnádi uradalom udvarbírája

57. 1325.VI.11: György németi káplán és Pál fia: Miklós (AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.); 1337.VI.10.u: György kanonok (EOkm II. 938. sz., l. DF 277270° is!); 1342.V.1, 1345.II. 20: Vince tasnádi plébános, majd krasznai főesperes (DIR C, veacul XIV. vol. II. 598–600, 637 = EOkm III. 86, 244. sz.); 1352.IV.27: Mike (EOkm III. 649. sz.); 1362.VII.7: András éneklőkanonok (DL 51968); 1451?.VIII.14: Máté csengeri plébános (DL 39552); 1468.VII.26: Nagy Ferenc tasnádi *provisor* és Lőrinc fia: János (DL 39571); 1520. IV.15: Szentmihályi Lukács (DL 82549).

58. Vö. Holub: *Zala* I. 373; IIa: *Adminisztráció* 234.

59. Plébániájára Vinci előneve utal a káptalani jövedelemjegyzékben, ahol sohasem személyesen veszi fel javadalmát (l. Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 407–413). Pápai tizedet fizet: MonVat I/1. 105, 124. Ügyvédi tevékenységére: Erdélyi káptalan mlt, Cista capitularis, fasc. 4, nr. 15 (DF 277270°) = EOkm II. 937. sz. (a regesztában tévesen Andrásként szerepell!); uo., fasc. 1, nr. 32 (DF 277285) = EOkm II. 1024. sz.

60. DIR C, veacul XIV, vol. IV. 587–591, 592–595, 598–600, 637 = EOkm III. 73, 75, 86, 244. sz.; DL 97822 = EOkm III. 1126. sz.; DocRomHist C, X. 32–33, 119–120, XI. 146–148, 222–223 = EOkm III. 606, 648, 933, 979. sz.; Bossányi Árpád: *Regesta Supplicationum . A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I-II*. Bp. 1916–1917. (a továbbiakban: RegSuppl) I. 316, II. 87. és 305. sz. = EOkm III. 352, 923. sz.

61. DocRomHist C, XI. 591–592, XII. 78, 323–324, XIII. 84–90, 447–449, 821–822, 832–834, XIV. 163–168, 218–219; DL 51968, 41523.

62. ZsOkl III. 722, 839. sz.

63. Igaz, e második korszakból csak két tizedszedő neve ismeretes, ami mintának elégtelen lehet.

64. Az egyházi javadalom említésének hiánya mellett ezt bizonyítja, hogy az alábbiakban említendő Szentmihályi Lukács *decimator* Várdai Ferenc püspök fő familiárisainak: Tamás tasnádi (1513–1515), majd

(*provisor*) alá tartoztak – bizonyítja ezt az az 1520. évi nyugta, mely szerint Szentmihályi Lukács szolnoki és dobokai püspöki tizedszedő 28 Ft-ot adott át Újhelyi Gáspár *provisornak* a püspöki jobbágyok okozta károk megtérítésére.⁶⁵ A tasnádi uradalom vezetője így mind gyakrabban feltűnik a dézsma adminisztrációjával (elsősorban árendálásával) kapcsolatos ügyekben: Nagy Ferenc 1468-ban Derzs, Bornemissza Mihály 1553-ban Nagypeleske és négy másik falu tizedeit adja bérbe, cegei Vas Balázs 1499 körül Piricséét és négy szomszédját foglalja le (alighanem a bér elmaradása címén),⁶⁶ Tomori Zsigmond az árendát személyesen hajtja be (1522, 1524), a befolyt összeggel pedig elszámol a püspöknek (1524).⁶⁷ Látható tehát, hogy a tizedek kezelése – noha a lelki hatalomhoz kötődő jövedelemről van szó – továbbra is püspöki birtokok igazgatásával fonódott össze, ám az egyházi személyzet kezéből a püspök világi embereihez került. A változás alighanem a püspöki uradalmak átszervezésével függ össze, ahol a 15. század közepén honosították meg az udvarbírói tisztséget,⁶⁸ mely a váruradalmakban a várnagy, Tasnádon a vikárius korábbi hatáskörének nagy részét megörökölte. Előbbinek már csak a katonai feladatok maradtak, a utóbbinak pedig a bíraskodás, tehát csak akkor jutott szerephez tizedügyben, ha ezek kapcsán per kerekedett – amire azért bőven van példa.⁶⁹

A tizedet évente hajtották be,⁷⁰ hiszen szorosan kötődött az éves ciklusokat követő mezőgazdasághoz. A tizedszedés folyamata, mint minden rovásadónál, két szakaszra bontható: egyik az adó kirovása, másik a begyűjtése. Az első szakaszban – az 1291: 21. § rendelkezése szerint – a tizedszedő a megye szolgabírójának a társaságában szállt ki terepre: az utóbbi jelenléte egyszerre jelentett hatósági segítséget és az adószedői visszaélések megakadályozását. Csak a falu plébánosánál szállhattak meg, de ellátásukról a helybeli bíró gondoskodott. A szolgabíró mellett utóbbi is jelen volt, mikor a rovó megállapította a tizedköteles termény nagyságát, mégpedig többnyire nem saját becslése, hanem a jobbágy bevallása alapján, amit azonban a tizedszedőnek jogában állt ellenőrizni. Az adó nagyságát ugyanő késsel egy pálcikára rötta, amit kétfelé hasított, felét megtartotta, másik felét az adózónak

gyulafehérvári (1515–1524), illetve András gyalui (1517–1524) *provisorok*nak a testvére volt – vö. DL 82668–82669, ill. ZOkm XII. 369–429, *passim*.

65. DL 82549.

66. 1468.VII.26: DL 39571 = LtKözl 1931. 102 (Fekete-Nagy A.); 1503.V.1: WassLt 515. sz.; 1553.VII.24: Erdélyi káptalan mlt (DF 277497). Az esztergomi érsekség dézsmáit is az ottani *provisor* adta bérbe: Fügedi: *Gazdálkodás* 149.

67. 1522.XI.13: Kolozsmonostori konvent mlt, Cista com. Kolos, fasc. E. nr. 3 (keltezetlen fogalmazvány, DF 275303) = KmJkv II. 3879. sz.; 1524.VI.5: DL 82659. Tomori Zsigmond tasnádi *provisor* elszámolásai az 1522–1524 közötti tizedekről (ZOkm XII. 425–426).

68. Az első tasnádi *provisorról* 1468-ból van adatom (l. fent), gyulafehérváriról 1492-ből (KmJkv II. 2787. sz.), gyaluiról 1496-ból (DL 26941). Az uradalmak ekkori átszervezése nem korlátozódik az erdélyi püspöki birtokokra, hanem összmagyar jelenség: a *provisori* tisztség csak 1396-ban tűnik fel Esztergomban, az érseki uradalmom élén, majd a 1415-től kezd elterjedni nyugatról kelet felé (vö. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. I. 261–468, *passim* + ZsOkI I. 4294, V. 2128, VII. 962, VIII. 80, 231, IX. 86, 294, X. 541. sz.; DL 75082, 65029, 65628, 90561, 95361, 13324, 65894, 14451, 50582, 59405, 35596, 15009, stb.). Zsigmond-kori viszonylagos ritkaságát jelzi, hogy a korszak nagybirtokát ismertető monográfia nem is említi e tisztséget (vö. Sinkovics István: *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején*. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 8. Bp. 1933. 8–12). Erdélyben 1457 előtti időből nem ismerek rá adatot, az általam kutatott bálványosvári uradalom udvarbíráját először 1463-ban említik (ZOkm XII. 276).

69. DL 39552, 39581, 39571 = LtKözl 9/1931. 94, 96, 102 (Fekete-Nagy A.); Ub V. 432–433; DL 62313–62315 = SzentReg 2795, 2800. sz.; DF 249026 = SzentReg 2905. sz.; DL 68076 = SzentReg 3530. sz.; DF 275303 = KmJkv II. 3879. sz.; EgyhtEml II. 176–177, III. 313–315.

70. L. AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; DL 51968; ZsOkI IV. 1422. sz.; DL 39552, 90758, 65194, 65195; ZOkm XII. 425–426; EgyhtEml III. 176–177, 313–315.

adta át. Mikor aztán sor került a kirótt tized begyűjtésére, a pálcika másik fele is a beszolgáltatóhoz került, és nyugta gyanánt szolgált.⁷¹ A befizetésekről csak az újkorban kezdtek jegyzéket vezetni.⁷²

A mezőgazdasági naptárnak megfelelően a különféle tizedfajták kirovása az év egy adott szakaszában ment végbe (a gabonadézsmáé az aratást,⁷³ a boré a szüretet követő napokban), hiszen amennyiben a gazdák sokáig várakoztak volna a tizedszedőre, a termés vagy a must látta volna kárát.⁷⁴ Az a szokás alakult ki, hogy a jobbágy augusztus 15-ig (később csak 12 napig) volt köteles gabonáját a tarlón hagyni, s ha addig a *decimator* nem érkezett meg, elszállíthatta azt, hátrahagyva tizedet. A tizedként megjelölt állatokat Szt. Mihály- napig (később csak egy hónapig) kellett eltartania. A gabonatedényes begyűjtésére legkésőbb február 2-ig sort kellett keríteni. A bortized kirovása és begyűjtése viszont gyakorlatilag egyszerre történt, mivel ha a must már forni kezdett, nem lehetett mozgatni. A beszállítást a tizedbirtokos emberei végezték, de a jobbágyot is kötelezhette rá a dézsma tizedrészeért.⁷⁵ Azokat, akik vonakodtak megfizetni adójukat, egyházi fenyegetéssel lehetett sújtani: ez sokáig bevett szokás volt (l. 1411: 6. § és 1435: 7. §), de II. Ulászló király idején a nemesség – visszaélésekre hivatkozva – elérte tiltását.⁷⁶

Hosszas, több évszázados huzavona folyt arról a nemesség és az egyház között, hogy a tized behajtása természetben vagy pénzben történjék-e. A birtokosok jobbágyainak a kor körülményei között, ha nem volt jelentősebb város a környéken, sokáig nehézséget okozott készpénzre szert tenni. A püspöknek viszont – elkerülendő a szállítás költségeit és egyéb bonyodalmaikat – nyilván a pénzbeli kirovás volt az előnyösebb (kivéve a bortizednél, mivel a bor hosszabb ideig is elállt és mindig volt piaca). Bár az országgyűléseken a nemesség többször is elérte annak kimondását, hogy a tizedet ne követelhesék pénzben, a gyakorlatban mégis az egyház akarata valósult meg.⁷⁷ A gabonatedényes árát többször is szabályozták: 1291-ben és 1344-ben kepénként (*capetia*) egy nehezéket (*pondus*) írtak elő, 1352-ben nyolc, 1358-ban tíz dénárt.⁷⁸ A tizedkulcs rögzítése azonban, tekintettel a pénzromlásra, középtávon az adózóknak kedvezett, akik csak új, értékesebb pénz

71. DIR C, veacul XI–XIII, vol. II. 505–509, veacul XIV, vol. III. 582–584 = EOkm I. 470, II. 849. sz.; Decreta I. 233–234, II. 148, 186–187, 217–218. Vö. még Holub: *Zala* I. 372–374, 377; IIa: *Adminisztráció* 229, 231, 236–237, 239; Mályusz: *Tized* 323–324; Demény: *Parasztfelkelés* 57–58. A tizedszedői visszaélésekre: IIa: *i.m.* 242.

72. Ezekre l. IIa: *Adminisztráció* 243–249. Igaz, ismerünk egy korai példát, mindjárt a szomszédból: Benedek váradi püspök 1291–1294 között kelt tizedjegyzékét, amelyben az adózók neve ugyan nincs felsorolva, de az egyes falvakból befolyt képét száma igen (Jakubovich Emil: *A váradi püspökség XIII. Századi tizedjegyzéke*. Magyar Nyelv 22/1926. 220–223, 298–301, 357–363).

73. 1537-ben Mada környékén július közepén volt az aratás, hiszen a tasnádi vikárius azt az utasítást adta, hogy három napon belül kezdjék el a dézsmálást (EgyhtEml III. 176–177). 1543. május 28-án még nem érkezett el a tizedszedés ideje (uo. IV. 264–265).

74. A 15. században a bíró jelentette be az egyházi hatóságnak a dézsmálási kezdetét, ellenben a kora újkorban a dézsmaszedők értesítették előre a falut érkezésük időpontjáról (IIa: *Adminisztráció* 236–237).

75. DIR C, veacul XIV, vol. III. 582–584 = EOkm II. 849. sz. Vö. még Holub: *Zala* I. 371–372, 374–376; IIa: *Adminisztráció* 236, 238–239; Mályusz: *Tized* 324. A bortizedre: Ub IV. 458–460, 491–492, 529–530, 562–564. L. még Solymosi László: *Bortizedfizetés sátornál*. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József – Draskóczy István. Bp. – Miskolc, 2009. 313–321.

76. DIR C, veacul XIV, vol. III. 582–584 = EOkm II. 849. sz.; Decreta I. 233–234, 265–266. Vö. Ub IV. 613–615; DL 39581, 39571; Jakó: *Capetia* 212–213; EgyhtEml III. 176–177, 313–314, stb. L. még Holub: *Zala* I. 376; IIa: *Adminisztráció* 230–231; Demény: *Parasztfelkelés* 62–63.

77. Holub: *Zala* I. 366–368; Mályusz: *Tized* 327–328 (a földesurak indítékaira: uo. 328–329); Demény: *Parasztfelkelés* 59. A borra mint előnyös termékre l. Fügedi: *Gazdálkodás* 155, 157–160.

78. DIR C, veacul XI–XIII, vol. II. 505–509, veacul XIV, vol. III. 582–584 = EOkm I. 470, II. 849. sz.; DocRomHist C, X. 153–154, XI. 225–227 = EOkm III. 669, 981. sz. Vö. még Demény: *Parasztfelkelés* 60–62, 64, aki azonban keveri a tized megváltására és bérlésére vonatkozó adatokat.

bevezetésekor kerülhettek nehéz helyzetbe:⁷⁹ jól ismert, hogy az 1437. évi erdélyi parasztfelkelést, melynek egyik gócpontja épp a Nyírségben volt, az robbantotta ki, hogy Lépes György erdélyi püspök évekig nem szedte be a tizedet az elértéktelenedett kisdénárban (*quarting*), de utóbb visszamenőleg követelte azt jó pénzben.⁸⁰

A Meszesen-túli részeken csak Szatmár és Németi kapcsán van adatunk a tized pénzbeli megváltásáról: az 1230. évi németi hospes kiváltság ezt kepéenként 12 dénárban rögzítette,⁸¹ és századok múltán: 1500-ban is ugyanennyi volt. Ekkor azonban egy érdekes értelmezési vitára került sor a püspök és a két mezőváros között, mivel előbbi azt állította, hogy a *capetia* szó kalangyát jelent magyarul. Valójában azonban a kepe két kalangyával volt azonos, így a főpap tulajdonképpen tizedbevétele megduplázására tett – végül sikertelen – kísérletet.⁸² A falvakon viszont még a 14. században is gyakran természetben hajtották be a dézsmát: 1362-ben Jármi falu lakói 13 kepet adtak a püspöki tizedszedőnek az előző évi adó címén.⁸³

A tizedszedés nehézkes és költséges művelete mind gyakrabban a dézsma bérbeadására készítette az egyházi előljárókat.⁸⁴ A bérbeadás számukra (elvileg) hármassal előnyös volt: nem kellett a tized kezelési költségeit viselniük, készpénzben jutottak fix jövedelemhez és gyorsabban, mint ha ők maguk értékesítették volna a terményt.⁸⁵ Ugyanakkor az üzlet a bérlő számára is nyereséges volt, hiszen a bér jóval kisebb összeget tett ki, mint a tényleges tizedjövedelem.⁸⁶

A Meszesen-túli részen az első bérleti szerződésre 1325-ben került sor, mikor a püspöki tizedszedők Kér dézsmáját egy évre a falu földesurának: Kállói Mihály fia: Lászlónak kötötték le másfél márka finom ezüstért.⁸⁷ Az efféle ügylet ekkoriban még ritkaságszámba ment, számuk csak a 15. század közepétől növekszik meg.⁸⁸ A bérlő legtöbbször most is a helyi földesurak közül került ki, mint Kántorjánosi és Derzs esetében derzsi Kántor László (1451), Bagda prédiurnál Petneházi Gergely (1454), Sásváron Sásvári Miklós (1461), Károlyon Károlyi „Lánc” László (1522), Nagypeleskén és környékén Becski István (1553).⁸⁹ Máskor azonban olyan bérlők tűnnek fel, aki falvak tucatjában vásárolják meg a tizedszedés jogát, pedig nem ott birtokoltak: így pl. albisi Zólyomi György Piricsén és négy másik faluban (1499k), Becski György az egész ugocsai főesperességben (1505), Várdai Mihály Madán és négy szomszédján (1537), Horvát György tasnádi *provisor* magánszemélyként pedig nem kevesebb, mint 21 faluban (1538).⁹⁰ Bennük egy tőkeerős, vállalkozó szellemű réteg képviselőit fedezhetjük fel.⁹¹

79. Holub: *Zala* I. 368–370.

80. Demény: *Parasztfelkelés* 112–119.

81. DL 90749 = DIR C, veacul XI–XIII, vol. I. 388–389.

82. Jakó: *Capetia* 211–213; DL 90758, 90759.

83. DL 51968.

84. Holub: *Zala* I. 381–383.

85. Fügedi: *Gazdálkodás* 150.

86. Vö. uo. 154. A bér és a várható nyereség közti árrést jól mutatja, hogy Horvát György ugyan 348 Ft-nyi bért fizetett 21 falu dézsmájáért, de az ennek behajtását akadályozó Batoriaktól 2400 Ft kártérítést követelt (EgyhtEml III. 313–315), ami az ilyenkor szokásos túlzások és a perköltség leszámítása után is tetemes tizedbevételt feltételez.

87. AOKm II. 198 = EOKm II. 521. sz.

88. Vö. Ila: *Adminisztráció* 233.

89. DL 39552, 39579, 39581 = LtKözl 9/1931. 94, 95, 96 (Fekete-Nagy A.); DL 62313 = SzentReg 2795. sz.; DF 249026 = SzentReg 2905. sz.; KmJkv II. 3879. sz.; DF 277497.

90. WassLt 515. sz.; DL 65194, 65195; EgyhtEml III. 176–177, 313–315. A püspöki/érseki uradalmak személyzetének *sallariumát* uruk olykor tizedjövedelmek átengedésével egyenlítette ki – vö. Fügedi: *Gazdálkodás* 153.

91. Mályusz: *Tized* 326; Fügedi: *Gazdálkodás* 150–157.

A tized bérbeadása mindig egy évre szólt – örökbérletről a Meszesen-túl nincs tudomásunk.⁹² A szerződést a felek általában az adott év derekán, közvetlenül aratás előtt kötötték, amikor a bérlő a várható termés alapján már meggyőződhetett afelől, hogy az ügylet kifizetődő lesz: Kér (1325), illetve Mada és környéke (1537) esetében erre június közepén, Nagypeleskénél és tartozékainál július végén (1538), Jánosinál pedig augusztusban került sor (1451?).⁹³ Néha viszont jóval korábban is nyélbe üthették: az ugocsai főesperesség 1505. évi bevételeit már március 2-án bérbe adták, sőt októberben már a következő esztendeit is, ami a felek kölcsönös megelégedettségét mutatja.⁹⁴ A bér törlesztése – a szerződés megkötésének időpontjától és főként az összeg nagyságától függően – egy, két vagy akár három részletben is történhetett: derzsi Kántor László két ízben is novemberben tartozott fizetett, Becski György pedig az ugocsai *quartakért* 1505-ben és 1506-ban egyaránt május 13-án, augusztus 13-án és újév január 25-én, ami kiforrott gyakorlatra utal.⁹⁵ A buzgóbb bérlők azonban már a bérbevétel napján lerótták tartozásukat.⁹⁶ Késlekedésre vagy elmaradásokra⁹⁷ nincs adatunk, de minden bizonnyal elő-előfordultak.

A tized bére általában 5–10 Ft között változott falvanként: láttuk, hogy Kér dézsmáját 1325-ben másfél márkáért árendálták (ez hagyományos számítással kb. 6 Ft), Derzsét 1451-ben 9 Ft-ért, Petéét és Csegöldét 1524-ben 17 Ft-ért (8,5 Ft/falu), a Horvát György által bérbe vett 21 faluét két évre 348 Ft-ért (8,3 Ft/falu/év), Becski István öt birtokáét pedig 65 Ft-ért (13 Ft/falu).⁹⁸ Nagyobb területek tizedbére már többszáz Ft-ra rúgott: az ugocsai főesperességét 300-ra taksálták, a krasznait 136-ra.⁹⁹ Nemcsak magyarországi, de erdélyi analógiák alapján is biztosak lehetünk abban, hogy ezek a bérleti díjak évekig, sőt évtizedekig változatlanok maradtak.¹⁰⁰

Végezetül még egyetlen feladatunk maradt: megbecsülni a Meszesen-túli dézsma volumenét. Ennek természetben kifejezett értékét csak Közép-Szolnok megye esetében tudjuk megállapítani, ahol 1569–1570-ben mintegy 27400 kalangya (= 13700 kepe¹⁰¹) gabonát (túlnyomórészt búza: 26746, továbbá zab: 529, árpa: 89, rozs: 29) hajtottak be, illetve 710 méhkas után adóztattak.¹⁰² A pénzbeli jövedelemre

92. AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; DL 39552 = LtKözl 9/1931. 94 (Fekete-Nagy A.); DL 65194, 65195, 82659; EgyhtEml III. 176–177; DF 277497. Amikor 21 falu két esztendei tizedbéréről esik szó (EgyhtEml III. 313–315), akkor sem bizonyítható, hogy ezeket eleve két évre bocsátották árendába, hiszen a nézőpont itt már visszatekintő. Kétéves és örökbérletekre: Mályusz: *Tized* 326–327.

93. 1325.VI.11: AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1451?.VIII.14: DL 39552 = LtKözl 9/1931. 94 (Fekete-Nagy A.); 1537.VI.16: EgyhtEml III. 176–177; 1553.VII.24: DF 277497.

94. DL 65194, 65195.

95. DL 39552, 39579 = LtKözl 9/1931. 94, 95 (Fekete-Nagy A.); DL 65194, 65195. Az esztergomi egyházmegyében általában év elején adták bérbe a dézsmát, a bérlők pedig aratás előtt törlesztették az első, a következő év február 2-án a második részletet (Fügedi: *Gazdálkodás* 147).

96. AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; DF 277497.

97. Vö. Fügedi: *Gazdálkodás* 147–149.

98. AOkm II. 198 = EOkm II. 521. sz.; DL 39579 = LtKözl 9/1931. 95 (Fekete-Nagy A.); ZOkm XII. 426; EgyhtEml III. 313–315; DF 277497. A károlyi 50 Ft (KmJkv II. 3879. sz.) még úgy is magasnak tűnik, hogy mezővárosról van szó: az összeg talán több évnyi elmaradt bért takar. Nyugatabbra már a 14. században is kissé magasabbak voltak az árak – a nyitrai Patvaric árendája 1348-ban 12 Ft (Mályusz: *Tized* 327).

99. DL 65194, 65195, 82698. A Dunántúlon vagy a Felvidéken csak egy-egy tizedkerület árendája tartozott ebbe a nagyságrendbe – vö. Mályusz: *Tized* 326–327; Holub: *Zala* I. 382.

100. Fügedi: *Gazdálkodás* 149, 154.

101. 1 kepe = 2 kalangya – l. Jakó: *Capetia* 211–213.

102. N. Kiss: *Dézsmajegyzék* 432–435. Ez természetesen csak a dézsma (egykor) püspöki és főesperesi részének felel meg. Összehasonlításképpen: a veszprémi káptalan a 16. század elején [Zala megyéből?]

a fent említett két adat utal, miszerint az ugocsai és krasznai főesperesség jövedelme legkevesebb 300, illetve 136 Ft-ot tett ki. Ezekből levonandó a kb. 50 Ft-nyi *cathedraticum*¹⁰³ – így a két főesperes tizedjövödelme együtt kb. 385 Ft-ra rügött.¹⁰⁴ Mivel a szatmári főesperesség jóval nagyobb volt, mint az ugocsai,¹⁰⁵ a szolnoki főesperesség ide eső része pedig méreteiben nagyjából megegyezett ez utóbbival, aligha tévedünk nagyot, ha a Meszesen-túli főesperesi *quartákat* összesen 1000 Ft-re becsüljük, ami 4000 Ft-nyi teljes tizedre utal. A püspök részesedése ebből – tekintve, hogy a tized negyedét vagy még többet birtokló papok száma elenyésző – 2000 és 3000 Ft közé eshetett.

Becslésünket más adatokkal is egybevetethetjük. Itt van mindjárt Várdai Pál esztergomi érsek levélben kifejtett véleménye, miszerint a négy megye püspöki tizedbevételei évi 5000 Ft-ot tesznek ki.¹⁰⁶ Ezt a számot azonban érdemes kritikával kezelni, hiszen Várdai pályája során nem fordult meg Tasnád környékén, adata tehát legjobb esetben is másodkézből származik, a levél szenvedélyes műfaja pedig tág teret enged a túlzásoknak.

Másfelől egy száraz jegyzék: Tomori Zsigmond tasnádi *provisor* 1524. évi elszámolása szolgál támaszul.¹⁰⁷ Eszerint Közép-Szolnok megyéből 1523-ban 129 Ft 67 dénár, 1524-ben 172 Ft folyt be, Ugocsából 1522-ben 149 Ft 42 dénár, 1523-ban 379 Ft 64 dénár, 1524-ben pedig 272 Ft, végül Szatmár vármegye területéről 1522–1523. évekre 486 Ft 66 dénár. Ha a legnagyobb évi bevételeket összegezzük (és a szatmárit felezzük), alig 795 Ft-ot kapunk. A püspöki dézsmajövedelem tehát még a Kraszna megyeivel együtt sem lehetett több évi 950 Ft-nál. Bár forrásunk ideálisnak tűnik vizsgálódásunk céljaira, az egyes években ugyanarról a területről származó bevételek nagy ingadozása arra figyelmeztet, hogy az előbbieken kívül még jelentős hátrálékokkal számolhatunk,¹⁰⁸ és az is lehet, hogy nem minden tétel jelenik meg a számadásban, illetve irányult a tasnádi udvarbíróhoz. Az igazság valahol a két számadat: 5000 és 950 Ft közt kell legyen, talán épp a fentiekben számolt 2000 Ft környékén.¹⁰⁹ De azt, hogy ez az érték mennyire felel meg a valóságnak, azt további kutatások kell kiderítsék.

2359 képét (Holub: *Zala* I. 383), az esztergomi érsek pedig 1488–1490-ben Pozsony megyéből kb. 13000 képét kapott (Fügedi: *Gazdálkodás* 158).

103. A 15–16. században ez egyházközségenként 100 dénár (azaz 1 Ft) volt (DF 275238). Becslésünk alapja az, hogy 1332–1336-ben az ugocsai főesperességben 24 plébánia fizetett pápai tizedet (vö. MonVat I/1. 107–108, 121–122, 134–135), a krasznaiban pedig (ahol csupán hármat említenek, uo. 98, 103, 119) kb. 15–20-at feltételezhetünk. A középkor végére ezek száma, egyes filiák önállóodását is figyelembe véve, aligha haladta meg a félszázat.

104. Zala megye tizednegyede 1420 körül 600 Ft volt (vö. Holub: *Zala* I. 383).

105. A 14. század elején itt 37 egyházközséget találunk – vö. MonVat I/1. 108, 116–117, 134.

106. EgyhtEml IV. 264–265.

107. ZÖkm XII. 425–426.

108. Az esztergomi érsekség kincstárába a tizedbérleti díjaknak 1488-ban 98%-a, 1490-ben viszont alig 44%-a folyt be (Fügedi: *Gazdálkodás* 223).

109. Az erdélyi püspök évi jövedelmét 1525-ben 24000 Ft-ra becsülték (Fügedi Erik: *A XV. századi magyar püspökök*. In: uó.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1981. 111), amit a szakirodalom megbízhatónak tart (uo. 98). Ez esetben a 2000 Ft-os tizedbevétel az egyházmegye negyedét kitevő területről kevésnek tűnik.

Takács Péter

Adalékok a lakosság sóval való ellátásához Szatmár vármegyében a 18. század utolsó harmadában

Só a történelmünkben

Móricz Zsigmond az *Életem regényében* a kupeckedő, vásároló parasztról a következőt állította: „*a parasztkereskedő bizonyos cikkeket teljesen kizárt érdeklődéséből...*” Nyúlbórt, marhabórt, csontot és rongyot soha nem árult. „*Sót igen. A só tudniillik főleg az állatok számára volt értékesítendő;... Sót édesapám is vett, egész tutajjal...*”¹ Mint hajdan Esze Tamás, Móricz Bálint is meg akarta takarítani a só árából a kincstárnak járó illetéket. Esze Tamásra az újlaki sókamara muskétásai, Móricz Bálintra az újlaki fináncok „*mentek rá.*” Esze Tamásnak az ökrei bánták a törvényt és a szokásrendet megkerülő kereskedést.² Móricz Bálintnak meg a kútjukból merített víz sózódott néhány évre ihatatlanná.

Móricz szerint a só „*főleg az állatok számára volt értékesítendő.*” Ellentétben ezzel, és azzal is, amit egyik-másik történész ma is vall,³ a só nem egyszerűen emberi táplálék, hanem – mint a levegő és a víz – az emberek és a meleggörény állatok létezéséhez nélkülözhetetlen lételem. Jól tudták ezt a honfoglaló magyarok, akik a bizánci és bolgár konfliktust odahagyva, a Déli- és Keleti-Kárpátok Erdélybe vezető hágóin keresztül érkeztek a Kárpát-medencébe.⁴ Ezek a hadi népek – a mondák és az „ösgeszta” szerint – elsőként a sóbányákat foglalták el, osztozva azokon törzsenként.⁵ László Gyula régész – a honfoglalás kori magyar népélet mindmáig legjobb ismerője – kimerítő részletességgel, az árucikkek darabonkénti leírásának mélységéig „leásva” – tárta fel a Kárpát-medencében zajló honfoglalás kori „bel- és külföldi,” a hazai és távolsági kereskedelmet. Úgy vélte, hogy a „*belső forgalomban*

1. *Móricz Zsigmond: Életem regénye*, Bp. 1939. i. h.

2. *Esze Tamás: Tarpa és Esze Tamás*. Nyíregyháza, 1966.; Lásd még: Magyarország vármegyéi és városai. *Borovszky Samu* szerk.: Szatmár vármegye. Bp. é. n. [1909]. (A továbbiakban: *Borovszky, Szatmár vármegye*). 484–492.

3. *Bársony István: A város kereskedelme 1693-ig*. In.: Szendrey István szerk.: Debrecen története 1. 1693. Debrecen, 1984. 347–409. A só élelmészeti cikként aposztrofálja a 366. oldalon.

4. *Bóna István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában* (Régészeti áttekintés). In.: Erdély a keresztény Magyar Királyságban, Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Szerkesztő: Dávid Gyula. Kolozsvár, 2001.

5. Az erdélyi – tordai – sóról: *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I-II.* Bp, 1899. (A továbbiakban: *Pauler, I-II.*) I. 376.; *Makkai László: A magyar honfoglalástól a tatárjárásig*. In.: Köpeczi Béla főszerk.: Erdély története, I-III. Bp. 1986. I. 260–309.; Lásd még: *Bóna*, 2001. i. m.

*kétségkívül legnagyobb jelentőségű volt az erdélyi só.*⁶ A témával kapcsolatban mostanság szaporodó kutatások is bizonyítják, hogy a sóellátás feltárása az eddigieknél több figyelmet érdemel.⁷

A magyarság történetében először Szent Gellért püspököt háborította fel, amiért a király hajóin Szegedre szállított erdélyi sót a Maros portusain Ajtony rendre megdézsmálta.⁸ Később az országnagyokat is foglalkoztatta a só forgalmazása, elosztása. A hazai rendiség születésének pillanatában alkotmány erejű hatállyal foglalták az Aranybullába, hogy a „só- és a vámtisztek az ország nemesei... *legyenek,*” és „sót... *csak Szalacson és Szegeden, valamint a végeken*” tároljanak.⁹ E két helyen kívül azonban forgalmas *sóraktárak* működtek Tokajban, Regécen, Pozsonyban, Sopronban és Vasváron is. Paulinyi Oszkár tudni véli, hogy Zalában is volt sóház.¹⁰

A só élettani létszükséglet

Ne nyissunk most vitát a sóház, a fióksóház és a sókamara terminológiák szemantikai tartalmáról. A forgalmazása során visszatérő anomáliák helyett is inkább a só élettani nélkülözhetetlenségéről essen szó. Az emberek és melegvérű állatok testnedveinek sótartalma a tengervíz sótartalmával harmonizál. Ez az arány 2,5-3,3 % körül ingadozik.¹¹ Az emberek és melegvérű állatok életfunkcióik során a testükből távozó folyadékokkal – vizezés, sírás, izzadás, vérzés stb... – sót veszítenek. Ha ezt nem pótoljuk, felborul a szervezet vízháztartási egyensúlya, a „*szervezet kiszárad.*” Ez elhatalmasodó gyengeséggel, depressziós tünetekkel jár, amit hallucináció, vízió követ, majd elmúláshoz vezet.

Az izzadással, a hasmenéssel és lázas állapottal veszített sót a modern gyógyászat infúzióval pótolja. A köznapokban a táplálék sózásával tesszük ezt.

Egy egészséges ember – testsúlytól függő – sószükséglete napi 8–15 gramm. Évenként ez 3,5–4,5 kilogramm. Az állatok szervezete is testsúly-arányban igényli a só-vesztés pótlását. A lovak évenként 5–6 kg-ot, a szarvasmarhák 6–8 kg-ot, a juhok, kecskék 1,5–2 kg-ot.

Justus von Liebig báró az 1830-as években a társadalmi tapasztalatok ellenőrzése céljából kémiai és biológiai kutatásokat végzett, megalapozva a só-kémiát, vagy biológiai és mezőgazdasági kémiát.¹² Kutatásai a nemzedékek során át felhalmozódott tapasztalatokat igazolták vissza.

Már az Őszövetség szerzői tudták, hogy „*a sóhiány egészségkárosító, ... a meddőség okozója.*” Ézsaiás [30.20.] prófeta, Károli Gáspár fordításában így oktatja a rá figyelőket: „*A barmok és szamarak, amelyek a földet szántják, sózott abrakkal élnek, amelyet megszórtak lapáttal és villával.*” A magyarok már a honfoglalás

6. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1988. 365.

7. Mások mellett újabban Vékony Gábor, Hunyadi Zsolt, Szegfű László, és mindenekelőtt Draskóczy István tanulmányai gyarapították ismereteinket a hazai sóforgalmazásról.

8. *Szent Gellért nagy legendája*. Árpád-kori legendák és intelmek. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1983. 74–94.; Lásd még: *Pauler*, I. 44., 398.

9. *Érszegi Géza*: Az Aranybulla. Helikon Kiadó, 1990. 32.

10. *Paulinyi Oszkár*: A sóregálé. Sz. (57), 1924. 637.

11. A tengerek és óceánok vízének átlagos sótartalmáról lásd a Pallas-lexikon vonatkozó szócikkét.

12. *Liebig, von Justus* német vegyész. 1803. május 12-én Darmstadtban született, s 1873. április 18-án hunyt el Münchenben. Kidolgozta a kémiai biológia alkalmazásának módszereit, és lefektette a mezőgazdasági kémia alapelveit. Kutatásai elismeréseként 1845-ben bárói rangot kapott. Kutatásainak spektrumát és fontosságát jellemzi, hogy 32 kémiai Nobel-díjas vallja magát Liebig szellemi örökösének.

előtt tisztában voltak azzal, hogy a ló étvágytalan, anorexiás lesz a szervezetéből távozó só visszapótlása nélkül. Egyébként a honfoglalók sózott hússal védték a lovak felsebzett lábát, távol tartva ezzel számos rovarkártevő károsító hatását és a fertőzést is.

Dél-Amerikában, Afrikában, a Csendes-óceán szigetvilágában törzsi kötelékekben élő emberek a test sorvadását és a meddőséget hozzák összefüggésbe a sóhiánnyal. A sóhiány betegséget, meddőséget okozó feltételezésért nem kell se Afrikába, se Dél-Amerikába utazni. Feltételezték ezt Székelyföld gazdálkodói is. Ditró lakói 1820-ban erről így vallottak: „*Öregebb gazdák tapasztalásaiból tudni lehet, ... [hogy] a só nem kaphatása miatt marháink úgy, mint másszor meg nem hízhattak... a só nem kaphatása miatt, jövődöben sokan fognak meddün maradni.*”¹³ Gyergyótekerőpatakon az emberek egészségkárosodását is jósolták: a sóhiány „*mián már mind magunk, mind marháink... egés[z]ségeink veszedelmére kezdettünk hanyotlani. Mert... hogy a piacokra sütni szokott kenyerek is mind só nélkül készítettnek. Ami, ha sokáig így tart, lehetetlen..., hogy valami egés[z]ségtelenség magát ki ne üsse.*”¹⁴

Az uralkodó, a rendek és a só

A Magyar Királyság nem szűkölködött sóban. Viszonylag a sóellátás is jól szervezett volt, bár történészeink ebben inkább az uralkodó pénzszerző mohóságát keresik, semmint alattvalóival szembeni kötelezettségét. Pedig az abszolutisztikus periódusok kivételével a kincstár mohóságát a diéta fékezte, amennyiben a sókamarak, raktárak felállítása és a só árának megállapítása király és országgyűlés kölcsönös egyezkedésének tárgya volt. Ez a kölcsönös felelősségen alapuló rendszer – a háborús szituációkat kivéve – nem működött rosszul. A szükség és az igény szerint szaporodó sóházaknál, a feltűnően bő hozamú sóaknáknál kereskedelmi célra is szabadon vásárolhatott sőt bárki. Azt forgalmazhatta hetipiacon, boltban, országos sokadalmakban, szekerező és batyuzó kereskedés során. Szükség is volt erre, mert az élő szervezet normális működésének biztosítása mellett egyéb célokat is szolgált a só.

A húsok tartósítása, halak gyors romlásának megakadályozása, csik fogyasztása, szalonna, sonka sózása, túró, sajt, gomolya készítése, a téli vitamin szükségletet biztosító káposzta savanyítása megoldhatatlan volt só nélkül. Nem véletlen hát, hogy az ország előkelői éppügy figyelemmel kísérték a só forgalmazását, mint a törvényhatóságok, a városok és megyék. A szükségnek megfelelő törvények születtek időről időre a sókereskedelem szabályozása céljából.¹⁵ Terjedelem hiányában szövegszerűen most csak az ország három részre szakadását kísérő sóellátási zavaroknak a felszámolását Habsburg I. Ferdinándtól kérő országgyűlési törvényből idézünk: a diétán a rendek *'figyelmeztették'* az uralkodót, hogy „*a máramarosi sónak gondját kell viselni, amiből a király jövedelme nem kis mértékben fog gyarapodni.*” Megengedik, hogy „*Ófelsége bármely úr vagy nemes fekvő jószágain,*

13. Csik-, Gyergyó-, Kászonszék és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból. Források Erdély Történetéhez 4. A forrásokat sajtó alá rendezte és kiadta Takács Péter. Debrecen, 2002. (A továbbiakban: FET 4.) 74–79.

14. FET 4. 100–104.

15. Aranybulla; 1222. évi XXV. tc.; 1405. évi (I. dec.) XX. tc. és (II. dec.) VIII. tc.; 1471. évi IV. tc.; 1474. évi II. tc.; 1474. évi III. tc.; 1474. évi XIII. tc.; 1492. évi III–IV. és V. tc.; 1498: XXXVII. tc. stb...; 1550: LXVIII. tc.

amint kényelmesebbnek látszik, sólerakó helyeket vagy fiókkamarákat állíthatson magának.” Szabaddá tették a sószállítást, eltiltották a „sók szállítóinak megvámolásá[t] és elnyomásá[t].” Megszüntették az erdélyi só vásárlásának és forgalmazásának a tilalmát, „*úgy mindazonáltal, hogy az erdélyi sókat csakis az erdélyi határokig szállíthatják*” vámmentesen. Turóc, Árva és Liptó megyék lakosságának megengedték, hogy „*lengyel sóval élhessenek, Szlavonországban*” pedig „*tengeri sót használhassanak.*” Mindazonáltal „*sókat máshonnan, mint az említett (király által felállítandó) kamarákból senkinek sem szabad vásárolnia,*” de „*míg a sóhelyeket fel nem állították, és a sókat azokba le nem rakták, a külföldi sókat nem kell eltiltani, nehogy talán az országlakosok a só mindennapi használatában hiányt szenvedjenek.*”¹⁶

Országgyűlés és vármegyék együtt sérelmezték, hogy Basta elfoglalta a máramarosi sóaknákat, a huszti sókamarát és a sónak bécsi mázsánként három forinttal felemelte az árát. Ez súlyosan érintette Szatmár megye lakosságát. Amikor a megye nemesei értesültek róla, hogy Rudolf 1604. február 3-ra Pozsonyba diétát hirdetett, követeket utasították, hogy az uralkodóval orvosoltassák sérelmüket: „*Szükséget szenved a föld népe abban is – panasztáltak –, ami a legnélkülönözhetetlenebb, a sóban. Mióta Basta a máramarosi sóbányákat elfoglalta, a só mázsája három forinttal drágult; ezért a szállítók nem is mernek oda menni.*”¹⁷ Szatmár megye sérelmét magáévá tette az országgyűlés: kifogásolták, hogy Basta az udvar tudtával elfoglalta Huszt várát és a máramarosi sóaknákat. A „*só mázsájának*¹⁸ *árát három forinttal fölemelte, amely fölemelés miatt a sószállítók elrémülve, már sót se mernek szállítani, ami által nemcsak öfelségének a harmincad-jövedelmei nagyon megcsökkentek, hanem a közjó is hiányt szenved: ennél fogva kéri a rendek, hogy a kósónak az árát a régi értékre szállítsák le.*”¹⁹

Esze Tamás sócsempészete bizonyítja, hogy az 1604. évihez hasonló zavar keletkezett Szatmár megye sóellátásában a 17–18. század fordulóján is.

A sószállítás feltételei Szatmár vármegyében

A máramarosi sóbányák 14. századi működtetésétől tájféldrajzi és regionális szempontból Szatmár megye lakóinak sóellátása kettős jellemző hordozója volt. A kimeríthetetlenül gazdag sóbányák lelőhelye szomszédos törvényhatóság volt Szatmárral. Északkeletről határolta a megyét. A jelesebb sóaknák – Rónaszék, Bustyaháza, Akna-Sugatag, Királyvölgy (Königsthal), Szlatina²⁰ – a művelés alól kivont Sándorfalvát²¹ kivéve – a kósó mellett örölt sót is forgalmaztak. Közülük a legtávolabbi sem volt messzebb Szatmár megye falvaitól 6–7 mérföldnél. Mai mértékkel 60–70 kilométernél. A sófuvarozók ezt a távolságot rendre megtették bárhol az országban, csak éppen Szatmár megyéből a Máramarosba vezető szekérutak ezer méter fölé emelkedő hegyeken keresztül – Mik (1012 m), Petrosa (1201 m),

16. 1548: XXIX. tc.

17. *Borovszky*, Szatmár vármegye. 452.

18. A bécsi mázsa 56 kilogramm. Lásd az 1874. évi VIII. tc-et.

19. 1604: XVI. tc.

20. A máramarosi sóbányákról *Fényes Elek*: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben I–VI. Pest, 1836–1840. 175–208.; *Uő.*: Magyarország statisztikája I–III. Pest, 1841–1843.; *Uő.*: Magyarország leírása. Pest, 1847. 366–377.; *Uő.*: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851.

21. Sándorfalva sóaknája helyett a 18. század végén a finom fehér sót adó királyvölgyi lelőhelyet futtatták fel.

Obcina (1126 m, Rozsály (1307 m), Magura (1123 m), Guttin (1447 m) – vezettek a sóaknákhöz.

A királyi sókamara utasítása szerint a szatmáriaknak rónaszéki és dési sóval kellett élniük. A falvak lakóinak parancsra Rónaszékről kellett feltölteniük Szatmár és Nagykároly sóraktárait, a nagybányait pedig Désről. Tutajozásra nem, de tengelyen történő szállításra minden fogatos jobbágyot kötelezhettek.²² A fuvarozó zsellérek azonban többnyire önként vállalták a sószállítást. Adójuk lerovása után ugyanis azonnal a fuvardíjhoz jutottak. Ha ügyesen forogtak a sóvágók, a kamaratisztek, a szolgák között, két-három kocka sóval, néhány font porsóval mindig több került a szekérre, mint amivel el kellett számolniuk. Ez a haszon a tutajosokat is „megillette,” akik menthették a hiányt „*a tutaj ütközésekor vízbe hullott kockákkal is.*”²³

Az előny mellett hátránya is volt a sószállításnak. Mindenekelőtt a kiépítetlen utak. Nagy jártasság, „kerékkötő” tudás, négy-hat ökör és vasalt szekér, ráffal erősített kerék szükségeltetett. Ilyen készüllete kevés háznépnek volt. Akiknek volt, azok nem szorultak a sófuvarozás hasznára. Aki mégis megkockáztatta, vagy rákényszerítették, az ökreit is, az életét is joggal félthette a hegyek hírhedt rablótól. Nem is rajongtak Szatmárban a só fuvarozásáért. A megye három sóraktára közül kettő nem is szorult rá a szekeres fuvarra, bár a szatmári sóházat rónaszéki sóval kellett feltölteni, ezt Rónaszékről vagy Tiszaújlakról lehetett odaszekerezni.²⁴ A szatmári sóház nem maradt üres, ha nem akadtak fuvarozók, akik a rónaszéki aknákból vagy az újlaki sóházból feltöltsék. Désen is vágták a sót, s abból ötezer bécsi mázsát Nagybányáig,²⁵ a többit a szatmári szabad portusig, s tovább, Gergelyugornya – Vásárosnamény térségében a Tiszára fordulva, Tokajig, Szolnokig engedték. A történelmi Szatmár vármegyében a pallosjoggal felruházott gróf Károlyi-család ősi fészkebe, Nagykároly mezővárosába kellett évenként 3000 bécsi mázsa sót Szatmárból átszállítani.

Az 1770-es 1780-as években Szatmár megye három sóraktárában (Szatmár, Nagybánya, Nagykároly) összesen 13 000 bécsi mázsa, mai mértékkel 7280 mázsa vagy 728 tonna sót tudtak betárolni.²⁶

Előnyére volt Szatmár vármegyének, hogy a fehérgyarmati járást északról a Tisza határolta. A Tisza pedig a 14. század második harmadától a máramarosi só „fő útvonala” volt. A szélesedő ártérrel kísért folyón tavasztól ősziig a máramarosi sóaknáktól Szolnokig, olykor Szegedig és Titelig egymást érték a „*bokrok, csajkák, sajkák, talpak, lábbók, szállyak.*” Lécet, deszkát, zsendelyt, kész szekeret, faragványokat, egyéb faárut, gyümölcsöt, aszalványt, lekvárt és pálinkát is „úsztatva” a só mellett.

Sószükséglet Szatmár vármegyében

A Szatmár megye területén lévő két királyi városban (Nagybánya, Szatmárnémeti), a vérhatalmú Nagykárolyi uradalomban, valamint a megye törvényhatósága alá

22. Borovszky, Szatmár vármegye. 507.

23. Takács Péter–Udvari István: Adalékok a Felső-Tiszavidék sógazdálkodásához a 18. század végétől (Máramarostól Szepesig). In.: Udvari István szerk.: Hodinka Antal emlékkönyv. Nyiregyháza, 1993. (A továbbiakban: Takács–Udvari, 1993.) 303–324.

24. Takács–Udvari, 1993. 315–316.

25. Tarnói Miletz Imre sókamárás 1773-as elszámolása. OSZK Térképtár TM 5044.

26. Uo.

rendelt 20 oppidumban, 241 községben és a 13 lakott pusztán – az 1780-as évtizedben 30–31 ezer családban 155–160 ezer ember élt.²⁷ Emberenként és évenként 3,5–4,5 kilogrammjával számolva, 5425 (bécsi mázsában kb. 9688) – 7200 (bécsi mázsában kb. 12858) mázsá étkezési só között ingadozott a szükséglet. Ehhez kellene még hozzáadnunk a halak, csikok, sertés és egyéb húsféleségek tartósításához, a vaj, túró, sajt készítéséhez, a téli káposzta savanyításához használt sót, de nincs történész, aki kiszámíthatná, hogy ebből a sómennyiségből mennyi került vissza a javak fogyasztásakor az élelmezési láncba. Arra azért érdemes odafigyelniünk, hogy a 4, 5 kilogrammos fogyasztás kis ráterheléssel egyezik a három sóraktározó hely tárolási kapacitásával.

Tarnói Miletz Imre sókamarai számvevő tudta, hogy mennyi sót fogyasztanak az emberek, mennyit adnak az állataiknak. Ismerte a sószállítás praktikáit, a szegénység sópótló módszereit is. Bizonyára azt is kiszámolta, hogy az országosan limitált 12 krajcár gyalogos napszámber mellett egy gyalogmunkásnak a nagybányai sóháznál tizennégy és fél napot, Szatmárban tizenöt egész egynegyed napot, Nagykárolyban pedig 16 egész egynegyed napot kellett szokványos munkában eltölteni egy bécsi mázsá só áráért. Egyharmaddal csökkenthetnék ezt az időt azok, akik a szőlőhegyeken 18 krajcárért kapáltak naponként.

Az emberi táplálkozás és egészség megőrzéséhez szükséges só mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az állatok sószükségletét sem. Az állatok is testsúlyarányban igénylik a sóvesztés pótlását. Esetükben azonban csökkentette a szükségletet, ha volt a határban szikes terület vagy sós kút.²⁸ Ez utóbbit főzésre, kenyérsütésre szükségből az emberek is használták. Ezek hiányában azonban a lovak éveként minimum 5–6 kg, a szarvasmarhák 6–8 kg, a juhok, kecskék 1,5–2 kg sót fogyasztottak. Voltak természetesen sertések is, de azok földet túrva, csigákat, gyökereket, mocsári lényeket fogyasztva, sózásra legfeljebb makkoltatás idején, a gyorsabb hízás okán szorultak. Húsuk feldolgozása, tartósítása minden esetben több sót igényelt, mint tartásuk. A különbség ember és állat sófogyasztása között az volt, hogy az állatok sóját nem kellett megtisztítani és örölni. A tömbben vagy kockában „kivágott” só is megtette.²⁹

Nincs történész és statisztikus, aki ebben az időben egy-egy megyében, városban, földesúri birtokon és uradalmakban az állatok számát – akárha hozzávetőlegesen is – képes lenne becsülni. Feltételezve, hogy a 18. század utolsó harmadában – nemesek, földesurak és parasztok – Szatmár megyében, Felső- és Nagybányán, valamint Szamárnémetiben 100–110 ezer szarvasmarhát, 20–25 ezer lovat, 80–100 ezer juhot és 4–5 ezer kecskét tartottak,³⁰ ebből kalkulálhatjuk az állatoknak

27. Szűken becsült adat *Danyi Dezső és Dávid Zoltán* szerk.: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Bp. 1960. (A továbbiakban: Danyi–Dávid, 1960.; *Magda Pál*: *Magyar országnak... statisztikai és geographiai leírása*. Pest, 1819. és *Ludovicus Nagy*: *Notitiae politico-geographico statisticae inclityi regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. Buda, 1828.

28. Voltak megyék – például Szabolcs – ahol az úrbérendezés során a falu határában lévő szikeket azért sorolták a haszonvételek közé, mert nem kellett sózni szarvasmarháikat, juhaikat.

29. *Béres András*: *A jószág sózása, sózóvályú*. Ethnográfia, 1965.; *Balogh István*: *Marhadög és orvoslása Debrecenben a XVIII. században*. Néprajzi Közlemények, 1959.; *István Lajos*: *A korondi sós víz és használata*. Népművelési közlöny. Budapest, 1978.; *Állatorvosi zsebkönyv, Napi víz és sószükséglet*, 614–615. o.; *Takarmányozástan, Sókészítmények*, 237–238. o.; *Surányi Dezső*: *Mezőgazdasági termelés az ókori Palesztinában*. In.: *Agrártörténeti Szemle*, 18. évf. 1974. 149–162.

30. Az állatlétszám becsüléséhez használt források: *Benda Gyula*: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867*. KSH. Bp. 1973. Felhasználtam még: a helytörténeti munkák szövegyadait, az adózók állatösszeírásait, a nemesi háznépek számát és az uradalmi gazdálkodás szövegyadait, valamint a dualizmus kori állatszámítások adataiból is megkíséreltem visszakövetkeztetni,

szükséges só mennyiségét. Ezen nagyvonalú becslés alapján a szatmári gazdák állataik számára évenként minimum 8260 mázsa (bécsi mázsában: 14 750), maximum 12 400 mázsa (bécsi mázsában 22 143) sót kellett megvásároljanak. A megye sószükséglete tehát mostani mértékkel évenként minimum 13 685 mázsa (bécsi mázsában: 24 438), maximum 19 600 mázsa (bécsi mázsában: 35 001) só.

A sószállítás jellemzői

Tekintettel a korabeli utak állapotára, a szekerek teherbíró képességére, egy-egy szekérre egy-egy alkalommal 10–12 bécsi mázsa (mostani mértékkel: öt és fél – hat és fél mázsa) sót tereheltek. Könnyű kiszámolni, hogy minimum 2037, maximum 3500 fuvarral volt megmozgatható ez a sómennyiség. Sajnos a tutajok, hajók, sajkák terhelhetőségére nincs adatunk, mert az mindig függött a szállítóeszköz befogadó képességétől, a szálló, lábbó, tutaj nagyságától, azt viszont mindig a folyó vízbősége, medermélysége és szélessége szabta meg, ami az évszakoktól is, az esőzések gyakoriságától is függött.

A sóellátás biztonsága azonban megkívánta az évi szükséglet mellett a raktárak legalább késő őszi feltöltését, mert télen mind a Szamos, mind a Tisza járhatatlan volt. Hasonlóan az utak is. A folyón való megfázás és jégbefagyás mellett a hegyi, erdei utak farkascscordái, egyéb ragadozói sem voltak kiméletesebbek. Télen a házakból legfeljebb a vásárokbá, hetipiacokra vagy a sóházakhoz mozdultak ki az emberek, hogy font számra házuk népének vásároljanak sót.

Sóút a Szamoson

Szatmár megyében három helyen lehetett állandóan szekér és font számra sót kapni: a *szatmári*, a *nagykárolyi* és a *nagybányai sóházaknál*. Vásárolhattak sót fontra és szekér számra a Szatmár megyei lakosok a tiszaujlaki sókamaránál is. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessek, a sóházakat, raktárakat fel kellett tölteni. Ezt tehették szárazföldi vagy vízi szállítással.

A szatmári emberek közül vízi úton kevesen szállítottak sót. Akik cselekedtek, azok legfeljebb a szatmári portuson, vagy a tiszaujlaki sókamaránál vették át a kormányzást a Désről Máramarosból érkezőktől, vagy itt kaptak megbízást Tokajig, Szolnokig a sót e két raktárnál tutajra rakató sótisztektől.

A nagybányai raktárt dési sóval töltötték fel. A Désről induló tutajosok lehozták Bányáig, onnan Szatmárig, majd itt kormányost váltva indultak tovább Tokajig, Szolnokig. Ez utóbbi raktár 30 ezer bécsi mázsa ásványt volt képes befogadni. A máramarosi sónak volt Szolnok a legfontosabb tároló helye, de kapott sót Désről is a Tiszába torkolló Szamoson. Hogy Szolnokon ne keletkezzen sóhiány, 30 ezer bécsi mázsa kapacitású raktárt üzemeltettek, ahová a már említett vízi útvonalakon kívül Debrecenből és Szilágysomlyóról is fuvaroztattak sót. Innen tengelyen *ipolysági, lőrinci, pesti, gácsi* és *szenográdi* raktárakat látták el.³¹

– figyelembe véve, hogy a falusi legelők megszorításával, az ugar fokozatos csökkenésével, a nyomásos határhasználat felszámolásával, a legelők telekkönyvezésével, a határregulációkkal jelentős mértékben csökkent az állattartás lehetősége. Mindezekkel együtt a nagy tévedés kockázatát is vállalunk kell az állatlétszámmal kapcsolatban.

31. Takács-Udvari, 1993. 307-308.; Tarnói Miletz Imre sókamarás 1773-as és 1881-es elsámlolása. OSZK Térképtár TM 5044.

1772-ben, az úrbérrendezés során a sószállításról is megvallatott szatmáriak nem ejtettek szót arról, hogy a Szamoson sóúsztatást vállalnának. Batizvasvári, Monostor, Nábrád, Iloba, Sebespatak, Kak, Kocsord, Komlódtótfalu, Szamosbecs, Szamostelek, Szamosújlak megesketett bírói egybehangzóan vallják, hogy náluk a „hajókkal való kereskedés nincsen szokásban,” a Szamos közelségéből „eddig hasznót nem húzhattak;” vagy „még eddig azon lehető kereskedéssel nem élnek;” a szamosbecsiek „az vízen való kereskedést még nem próbálták.” A szamosújlakiaknak az „azon való kereskedésnek folytatásához szükséges módjok és tehetségek nem lévén,” azzal nem élhetnek. Szinérváralján azért nem teszik ezt, mert a partszakaszuk alkalmatlan a kikötésre, a víz sodra „szaggatja a partot.” Legtalálébban Gyűgye vallomástevői jellemezték a valós helyzetet: „vagyon a Szamos, de azon való kereskedésből... haszonvételre semmi alkalmatosság” nincs. „Nem próbálták... még a vízen való kereskedést” Petén és Nagyécen sem. A patóháziak vízen „kereskedni nem tudnak.” Apán „nem hajókéznak,” Aranyosmedgyesen a Szamoson „kereskedni még nem szoktak.” Oláhtótfalun a Szamosból „semmi hasznót nem láttak,” Nagysikárlón, Komlódtótfalun hajózásra „nem használják.” Aranyos lakói csak a marháikat itatják a Szamosból. Oláhújfaluban pedig inkább kárukra van, mint hasznukra, mert „két réven és rossz utakon kell járniuk” miatta vásárba, piacra, ügyeik intézésére.

A kitérők válaszok és elhallgatások mellett biztosra vehetjük, hogy mindenütt halásztak, horgásztak, csikásztak a Szamoson és mellékvízein, és a tutajozóktól – amikor tehették – hol por-, hol kósót vettek. Erről azonban mélyen hallgattak, mert ilyenkor a kincstárt rövidítették meg.

Sószállítás a Tiszán

A Tiszán más volt a helyzet. Uszkától félórányira folyik a „Tisza vize..., de ha csak csajkára nem mennek, más módon nem keresnek semmit rajta lakosai,” sőt pedig ők a folyón egyáltalán nem szállítanak. Hasonlóan vallottak Milótán is. Tarpáról a Tiszán „gyümölcsöt lábbón szállítanak az Alföldre.” Kis- és Nagyar lakói is „szoktak gyümölcsökkel lábbókon lebocsátván kereskedni..., jutalmas eladás kedvéért.” E két községből fát is szállítottak az Alföldre. Hajdan a Tisza partjára települt Becs. Ezt a falut már a 18. században is Tiszabecsként emlegették a szomszéd vármegyékben. Lakói „csajkákön is járhatnak az öfelsege sójával..., s külön is lábbók, vagyis szállyakon való járásnak is vehetik hasznát.” Tiszabecs puskalövésnyire volt Újlaktól. A Máramarosból leérkező tutajosoknak itt volt az utolsó lehetőségük, hogy megszabaduljanak azoktól a sókockáktól, amelyek rakodáskor elkerülték a kamarai hivatalnokok figyelmét. Itt hitelesítették azokat a veszteségeket is, amik a partnak, a sodródó fáknak „ütközéskor hullottak le a tutajról a vízbe.” A „szállyakat, lábbókat” itt kötözték bokrokká, tíz-tizenkettőt kapcsolva össze, indítva Tokajba, Szolnokra.³² Az innen visszaforduló máramarosi tutajosok itt adtak túl a dereglyéiken, tutajaikön is, és fordultak vissza gyalog, vagy gabonát szállító alkalmi szekereken. Újlaktól aztán az ellenőrzött és átrendezett vízi alkalmatosságok vitkai, becsi, olcsvaapáti, újlaki, csekei és máshonnan tutajra szegődött kormányosokkal indultak tovább Tokaj, Szolnok felé. A csekeiek úgy nyilatkoztak, hogy az aknákról tengelyen szállítják Szatmárig, Újlakig a sót, de azt is elmondták, hogy a „Tisza vize az helység határában folyván, lábbó, vagyis szály és épületre való fákkal szoktak

32. Takács-Udvari, 1993. 315316.

rajta lejárni az Alföldre,” s azzal szilvát, almát, aszalványt, pálinkát és lekvárt is, de sót sohasem úsztatnak le. A vízi kormányosság mellett szekereztek sóval a becsiek is. A Tisza-parti *Kispaládon* viszont „*sem szállly, vagyis lábbófák eladásával, sem csajkázással egy pénzt sem keresnek rajta, mert soha nem próbálták.*”

A só magán- és családi szükségletre való megszerzéséről annyit jó tudnunk, hogy a Tiszán és a Szamoson, mint a kitaposott és kiépített utakon, néhány font étkezési, vagy egy-két kocka sót valamelyik szállítótól mindig lehetett kapni. Voltak szekeres sókereskedők is, akik nyaranként járták a falvakat, és néhányan mindig jelen voltak a hetivásárokon. A szabad királyi városokban a 17. században a sóforgalmazók a kereskedők számát és rangsorát illetően a második-harmadik helyet foglalták el.³³

Só a szekéren

Számításaink szerint a három Szatmár megyei sóraktár egyszeri feltöltéséhez 2037-3500 fuvar sóra volt szükség. Pontosabban lett volna szükség, ha minden mázsa sót tengelyen szállítottak volna. Ezt azonban csak Nagykaroly sóraktára igényelte. Ide nem érkezett tutajon, dereglyén só. A Krasznán zajló vízi közlekedésre ilyen létfontosságú dolgot nem lehetett alapozni. Vizsgálható forrásaink és adataink szerint ide kizárólag tengelyen szállították a sót. Ezért a megyei sóraktárak közül itt volt a legdrágább. 1773-ban bécsi mázsánként 12 krajcárral drágább, mint a Szatmárnémetiben, és 22 krajcárral drágább a Nagybányán kaphatónál. A Nagykarolyi sóházat az önként fuvarozókon kívül a környékről kirendelt szekereseknek kellett a szatmári sóházból feltölteni. Az itteni két sőtisztnek nemcsak arról kellett gondoskodni, hogy a helyben vásárlók szükségét kielégítsék, hanem arról is, hogy ha az Aradra, Szegedre és Soborsinra rendelt kontingensekért megérkeztek a fuvarosok, a méltányosnál ne várakozzanak hosszabb ideig, és üresen ne térjenek vissza.³⁴ Nem volt könnyű dolguk. A Szatmár vármegyei szekeresek – a kincstár rendeléséből csak arra voltak kötelezve, hogy a szatmári sóházból feltöltsék a nagykarolyi depozitóriumot. Ezt a feladatot végezték *Nagykaroly* fuvarosai is. Figyelmet alig érdemlő módon, majdnem közömbösen vallottak erről: „*Sóház is helyben nagyon, a Sónak szállításából is pénzhetnek keveset.*” Hasonló nemtörődomséggel legyintett *Zsadány* bírója is: „*Szatmárból Károlyba sót szállíthatnának, de amennyi sót Károlyban megvesznek, azt más faluk is meggyőzik.*” Ők inkább a szatmári és erdődi szőlőkbe fuvaroznak trágyát. *Kaplonytól* félórányi szekérútra van Nagykaroly, Szatmár pedig három mérföldre. Az útja mindkettőnek „*gyakran alkalmatlan,*” de „*Károlyban sóház lévén, mikor az idő enged, és sár vagy árvíz nincsen Szatmárrul... lehet pénzért sót szállítani.*” Tartalmilag ezt ismétlik *Kálmánd* esküdtjei is: „*Károlyban sóház lévén, jó útból sót szállíthatnának pénzért, de még eddig a lakosok arra nem igen érkezték, kevés hasznot láttak felőle.*” Valamikor cselekedtek a Szatmár – Nagykaroly közötti sóhordást *Udvari* szekeresei, de már felhagytak vele: „*Minthogy Szatmár városa csak másfél órányira nagyon jó úton, azért a só vectúrából hasznok volna, de már régtől óta ezen szekerezést nem próbálják.*” *Kispeleskének* „*meglehető útja nagyon*” Szatmár és Nagykaroly felé is. A távolság sem riasztó, de mert nem kényszerítették őket, maguktól pedig nem

33. Szendrey István szerk.: Debrecen története, 1. 1984. 366–367.; Reizner János: Szeged története. Szeged I. 1899. 34–36.

34. Takács-Udvari, 1993. 307–308.

homokos, könnyebben járható útjai jelenthettek a fuvarozóknak. Tudták ezt a kamarai hivatalnokok is, és Szatmárban csak a legszükségesebb esetben rendelték szekeret só alá.

Mint tavasszal a Tisza, a Szamos és a Kraszna, a Túr vize, úgy árad a falvak bíráiból a panasz az 1772-es úrbérrendezés előkészületei során. Nagyszekereseknek „*ritkán vagy on alkalmas úttya,*” Szárazbereknek is „*rossz az útja,*” Tartóc lakói Mármaroszigetre „*rossz úton járnak, a szatmári hídon egy vámot*” adnak. Tatárfalváról „*hacsak nagy szárazság nincs, a vizes és rossz utak miatt nehezen mehetnek,*” egyébként pedig „*marhájok is kevés vagy on,*” és Szatmáron még vámot is fizettetnek velük. Két-két mérföldre van Szatmár is, Károly is Gérestől, de mindkettőnek „*rossz az útja.*” Gencsen, Gilvácson, az Ecsedi-láp mocsaraival hadakozó Gyórtelken „*nehezek s alkatlanok az utak.*” Szentmiklósnak csak „*esőben rosszak az útjai.*” Hermánszegnek „*csak nyárban szokott jó útya lenni.*” Hiripről Szatmárra „*igen alkatlan úton kell járni, úgy hogy sokszor amiatt szekérral oda semmit nem vihetnek a vásárra.*” Vitkáról is „*többször alkatlan utak vannak... a vásáros piacokra.*”

Nem mondva csinált panaszok ezek. Annak az állapotnak a jellemzői, amikor egy-egy tavaszi vagy őszi áradás a hegyvidéken és a Nyírségen kívül körbezárta a szatmári falvakat, és lakói csónak nélkül nem mozdulhattak még saját határukra sem. Ezért vonakodnak a sófuvartól, ezért nem szokták meg a sószállítást a szatmári emberek.

Nagygéchez Szatmár egy mérföldnyire, Nagykároly mindössze háromra volt. „*Szatmárról Károlyba... sőt vihetnének fizetésért, de nem volt még szokásban a lakosságnál.*” Egyébként is, „*amidőn esős az idő, igen sáros, vizes úton nehezen lehet Szatmár fele menni, a szatmári hídon vámot is fizetnek.*” Kiskolcsnak Nagykároly és Szatmár volt a vásározó helye, de „*olykor az út Szatmár felé olly nehéz, hogy sok ideig oda szekérral nem is igen járhatnak.*” Alsó- és Felsőújfalu, Tökés, Tunyog lakói szekereztek ugyan, de sőt nem fuvaroztak. Esztendőnként több vásárban is megfordultak, adtak-vettek, például Szatmárban is, ahol jeles sóház volt, de mert „*rossz utakon*” volt megközelíthető, és „*ősszel, tavasszal nagy sár*” nehezítette a közlekedést, ezért a sokadalmakban legfeljebb saját háznépük és gazdaságuk számára vásároltak sőt. Így keseregtek Vámosoroszi, Batizvasvári, Mátészalka, Medes, Mezőpetri, Mikola, Nagymajtény, Nantú, Felsőhomoród, Huta, Ivácskó, Jánk, Kak, Rápol, Sár, Remetehomoród, Sima, Rákosterebes, Egri és még számos település lakói is.³⁷

Közeli bányák, távoli sóaknák

A rossz utak mellett a sóaknák távolsága is riasztotta a fuvarosokat. Máshol meg a kincstár rendelte ki az embereket más jellegű királyi szolgálatra, főleg a nemes- és színesfém bányákhoz, érc- és faszállításra, favágásra, szén- és mészégetésre, érczúzó javítására stb...A bányavárosok környékén lévő települések lakóinak a kincstár fölösen biztosított pénzes munkát. *Giródtótfaluhoz* Nagybánya is, *Felsőbánya* is elérhető közelségben van, azonban „*itt sóval való kereskedés nincs, de ellenben egyéb szekerezéssel élnek.*” *Györke* faluban „*sóval – noha nem ke-*

37. Szatmár megye lakóinak 18. századi vásározási szokásairól: Takács Péter: Adalékok Szatmár megye 18. század végi vásáraihoz és a szatmári adózó nép vásározási szokásaihoz. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1990. 2. sz. 150–161. A vásározási körzetekről: Bácskai Vera–Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984.

reskedhetnek -, de őfelsége szolgálatjára gyalog és ökörrrel pénzért járnak dologra egy órányira Felső-Bányára...” Oroszfaluhoz is közel voltak a bányavárosok, ezért „sót nem vecturázhatnak, hanem szüntelen őfelsége szolgálatyára pénzért ökörrrel és gyalogszerbe[n] hajtatnak” az arany- és ezüstbányákhoz. Őfelsége arany- és ezüstbányáiba hajtották munkára Misztótfalu, Huta, Iklód, Nagysikarló lakóit is. Sándorfalváról, Pusztatelekről és Sergyefaluból is „szüntelen pénzért ki ökörrrel, ki gyalog őfelsége munkájára járnak,” ezért „sóval nem kereskedhetnek.”

Réztelek lakóinak „a só szállításában nincsen módjok, de téli időben a szatmári szőlőhegyben trágyahordással, nyári időben kézi munkával a megírt városban pénzt kereshetnek.” Sándorfalva lakói is fuvaroztak, de sót nem szállítottak. Rohodtól „távol vadnak sóházak” emiatt a só fuvarozásából „beneficiumot nem vehetnek.” A nagyfaládiak „hol Szatmárt, hol a tiszaiújlaki sókamaránál szokták... egyet másokat eladni... Sószállítással” azonban „nem élnek, mert a sóakna távol vagy ezen helységtől.” Kissikarlóiak sem „élnek” a sószállítással, mert „messze a sóakna.” Hermánszeghez „sohol közel sóház nem lévén, nem szokták azon szekerezést tenni. Különben marhájok is kevés vagy, a robot is nagy.” Görbedhez is „távol lévén... a só,” tutajozással pedig „nem szoktak... élni,” így a só fuvarozásából semmi hasznuk.

Szokást romboló kényszer

Prózaibb, de keserűbb is a Gyűgye bírójának a panasza. Nekik „csak nyárban vagy jó útyok,” de „mivel marhájok is nincsen, sóhordással nem élnek, nem szokták...” A szokás nagy úr volt. A falulakók nemzedékeinek a pénzkereseti lehetőségeit határozta meg. Erről tanúskodnak Pusztadaróc esküdtjeinek és bírójának a szavai: Ők Szatmáron piacoztak, a „sóház nem messze vagy, ahonnan sót pénzért hordhatnának” jó pénzért Nagykárolyba, „de még eddig szokásban nem volt,” azért azzal nem is foglalkoznak. A megszokás mellett a kényelem is távol tarthatta a sószállítástól azokat, akik országútjában laktak. Az úton járóknak minden fölöslegüket eladhatták, s amire szükségük volt, a szekerezőtől meg is szerezheték. Mások mellett Ilk, Udvari és Sárköz lakói voltak Szatmár megyében ilyen kényelmes helyzetben.³⁸

Tetszett, nem tetszett a szatmári embereknek, a szokás hiánya vagy a kényelem oszlása ellenére, az utak minőségétől és az aknák távolságától függetlenül, a létfontosságú sót szállítani kellett. Szokatlan áradás, szárazság okozta alacsony vízallás, partbeomlás, partszakadás, törmelékek, fák torlódása, víz sodorta hulladék összesodródása, malomgátak romlása, megannyi más ok gátolhatta, időlegesen megakaszthatta a tutajozást. Máshol meg hiányzott a tutajozható vízi út. Ilyenkor – élettani, egészségi okokból is – tengelyre kellett rakni a sót.

Látszólag volt valami abszurditás és az irracionális abban, hogy a Tisza-Szamos kettős vízi út ellenére – bár Désről nincs adatunk a tengelyen történő szállításra – Rónaszékre, Bustyaházára, egyáltalán Máramaros megyébe a sóaknáig rendelték vánszorogni sóért a királyi munkára kényszerített vagy önként vállalkozó fuvarosokat. Két oka lehetett ennek. Egyik az – s talán ez a döntőbb –, hogy a Felső-Tisza Técsőig, Nagyszőlősig, a Szamos Nagybányáig a szélességük és a medrük mélysége által behatárolt számú hajót és tutajt volt képes csak lebocsátani. Ehhez tartozik, hogy ezeken a felső szakaszokon vízallás-függő volt a hajózási, tutajozási

38. Takács-Udvari, 1993. i. h.

lehetőség. Nagy szárazság idején – amikor a szatmári utak „megjavultak,” és télen, amikor jegesedtek a vizek – megrekedtek a tutajok, hajók. Ezért a szatmári és a tiszaujlaki sóház készletének a feltöltéséhez szükség volt a tengelyen való szállításra is. Annál is inkább, mert a szatmári sóházak részét képezték az országos sóutánpótlásnak is.³⁹

A kincstári sóházakhoz rendelt sóaknák termelési kapacitását is figyelembe kellett venni. Ezek mértéke elvileg Máramarosban és Désen is csak a bányászok számától függött. A bányászok száma az apáról fiúra szálló foglalatosságok mellett függött a bányavárosokat, telepeket élelemmel ellátó körzetek termékfőlségétől, az aknák melletti hetipiacok megközelítési lehetőségétől. Ebből a szempontból kalkulálandó az is, hogy a Felső-Tisza-vidék lakosságát hatotta át az országban legkevésbé a haszonelvűség, s a meteorológiai anomáliák is e térségben zavarták leginkább a mezőgazdasági termelés stabilitását.

A szükséges mennyiségű só – komoly kincstári ösztönzés mellett⁴⁰ – ennek ellenére kitermelték a máramarosi sóbányáknál. A tutajos vállalkozók kedvükre rakodhattak, s annál magasabb szállítási költséget kaptak, minél messzebbre vállalták a rakomány leúsztatását. A kincstár tisztviselői – érthetően – a tokaji, szolnoki, a szegedi célpontokat preferálták. Erről tanúskodik Tarnói Milecz István 1773-ban készült sószállító színes mappája,⁴¹ és a kéziratos térkép margóján közölt sóházak raktározási kapacitásának adatsora is.⁴²

Sóház és piac Tiszaujlakon

A nagybányai, nagykárolyi és a szatmári sóházak elvileg kizárólag a dési és rónaszéki sóaknákról kapták a sót. A valóság azonban ennél tarkább volt. A máramarosi só zömét a Tiszán engedték le hajókon és tutajokon.⁴³ E fontos vízi útnak Szatmárhoz legközelebb eső sókamrai állomása Tiszaujlak volt. A Tiszaujlakon állomásozó sótiszték, szolgák és a sót őrző hadi személyzet, a leérkező tutajosokkal együtt viszonylag forgalmas hetipiacot tartottak fenn. Ezt kulinárákkal – vaj, tojás, sajt, túró, szárnyasok, zöldség és főzelékfélék, gyümölcs – és élvezeti cikkekkel – pálinka, dohány, méz – részben a szatmári falvakból látták el. Akik a fölös vagy maguktól megvont konyhai javakat és élvezeti cikkeket itt értékesítették, itt szerezték be háznépük, esetleg a szomszédok, rokonok sószükségletét is. Az ügyesebbek, kupeckedő természetűek kereskedtek is – kevés haszon reményében – az itt vásárolt sóval. Mások hazafelé – kihasználva, hogy a piacon megszabadultak ide hozott terhüktől –, ha járhatók voltak az utak, sót szállítottak Szatmárba, elvéve Nagykárolyba. Termelt főlségüket bizonyíthatóan Tiszaujlakon értékesítették, és sószükségletüket itt szerezték be Milota, Botpalád, Kölcse, Sonkád, Uszka, Istvándi, Tiszabecs, Magosliget, Tiszacsécse, Tizsakóród, Nagy-, Kis- és Botpalád.

39. OSZK Térképtár, TM 5044.

40. Takács Péter–Udvari István: Adalékok a máramarosi jobbágyok bérmunkalehetőségeihez a kamarai sóbányákban és a kincstári erdőkben. In.: Csoma Zsigmond–Viga Gyula szerk.: Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. Bp. – Debrecen, 1997. 241–250.

41. Közölve: Papp-Váry Árpád–Hrenkó Pál: Magyarország régi térképeken. Gondolat Könyvkiadó, 1989. 124–125.

42. OSZK Térképtár TM 5044.

43. Takács–Udvari, 1993.; Lásd még: Takács Péter–Udvari István: Adalékok a Felső-Tisza-vidék sógazdálkodásához a 18. század végéről. In.: Németh Györgyi szerk.: Manufaktúrák és korai tőkés ipari vállalkozások. Sátoraljaújhely, 1991. okt. 3–4. Manufaktúrák Magyarországon II. Industria ez societas 1. Miskolc, 1994. 183–208.

Az 1772-es úrbérrendezéskor az említett települések közül többen megerősítettek, hogy az újlaki piacozás mellett sót is fuvaroznak Újlakról Szatmárba. *Uszka* bírója és esküdttársai így vallottak: „Sóhordással kereskednek igenis egyszer – másszor keveset-keveset, mikor reá érkezhetnek az marhás emberek.” A Tisza ugyan közel van hozzájuk („csak fél órára”), de azon nem kereskednek. „Piac közelebb másutt nincsen, hanem a tiszaujlaki sókamaránál, ahová járnak nagyobbára holmi naturálékkal az itt valók, s a rév-vámot is csak ott, helyben fizetik,... Szeke-rességgel... vélve-vélve keresnek valami keveset a marhások, de... kézi munkával... semmit sem.” Eladásra is, Szatmárba vagy Károlyba szállításra is kaphattak itt sót a fuvarosok. A Tiszaujlaktól „futamnyira” lévő *Milota* lakói is jártak ide, de ők a sóért tovább szekereztek a 12 mérföldnyire lévő aknákhöz: „Piacok... egy futamnyira vagyon Tiszaujlakon,... Sószállítással élnek igenis. Olykor a sóaknánál, jöllehet 12 mérföldnyire vagyon ezen helységtől.” *Milotán* az őseiktől szokták meg az újlaki adásvételt, csereberét, a pénzszerző alkalmatosság felkeresését a lakosok. *Tiszabecset* „csak a Tisza folyása szakasztja... azon piactól... A sóaknára [azonban a becsieknek]... tíz mérföldnyire” kellett menniük. Ha idejük, munkájuk és az utak engedték, Máramarosba a sóaknákra „mehetnek, sóhordással is kereshetnek szükségek pótlására való költséget, de ritkán esik az oda való menetelek... Tiszaujlaki sókamaránál jó alkalmatosságok vagyon naturálék distractiójára az itt való lakóknak. Igen közel is vagyon, az uttya is nem alkalmatlan, s a rév vámot is, sem odamenet, sem visszajövet nem fizetik” Ezt a révnél való munkálkodással váltják meg.

A szatmár[német]i sóház

Tarnói Milecz István kimutatása szerint⁴⁴ a Szatmárban lévő sóházat Rónaszékről kellett sóval feltölteni. Ezt azok teheték, akik Máramarosszigetre - ahogy megszerte emlegették: Szigetre - jártak vásárolni. *Sárköz* lakói rendre megfordultak Szigeten, de a kincstárnak „sót nem fuvaroztak.” Inkább maguknak, és fontonként történő értékesítésre vásároltak, mint ahogyan az avassági *Ráksa* lakói is, ahelyett, hogy „szokásba vették volna a sóhordást.”

Túrvékonyán viszont így vallottak: „Amidőn jó út vagyon, a szigeti sóaknáról – öt mérföldnyiről – Szatmárba, ide négy mérföldnyire, a sóházba fizetésért sót szoktunk hordani,” bár „Sziget felé igen rossz utak vannak, ott honnat a sót hordják... A szatmári hídon pedig vámot szoktak fizetni, midőn magok termését béviszik eladni.” Azt nem tették hozzá, hogy ha kincstári sót vittek, vámmentesen keltek át a Szamos hídján. *Mezőújváros* lakói is hasznót vettek a sószállításból: „olykor jó út lévén, elmennek Szigetre, mely város esik 6 mérföldnyire, és onnan az aknáról Szatmára sót pénzért hordanak.” A sófuvarat kupeckedéssel kötötték össze *Vámfaluban*, hogy kettős haszonnal tehessék meg az utat: gabonaféléket, „életet Szigetre visznek nyereségre eladni... Szigeten felül az sóakna vagyon két mérföldnyire, és ide vagyon hét mérföldnyire. Olykor, midőn jó út vagyon, sót visznek Szatmára a Sóházhoz, mely ide esik négy mérföldnyire.” Többnyire azonban „mind Szatmára, mind Szigetre alkalmatlan, rossz útvonal vagyon,...” ezért nincs fölöttebb nagy hasznuk a sófuvarozásból. Hasonló helyzetben voltak *Kányaháza* lakói, akik Szigeten „kevés terméseket... jó pénzen eladják, és ugyan egyéb szükségeket pótollyák... Szigetről... Szatmára... szoktak a lakosok sót pénzért hordani...” *Komorzány*, *Tartóc*, *Terep*,

44. OSZK Térképtár, TM 5044.

Avasújfalu egyformán négy-négy mérföldre voltak Szatmártól is, Máramarosszigettől is. Szigetről mind a négy falu fogatosai a szatmári „Sóházhoz szoktak sót hordani pénz fizetésért...”, sőt, Szatmárt ócsón megveszik az életet, Szigetre hordják és ottan nyereséggel eladják.” Teszik mindezt a rossz utak és a szatmári hídvám ellenére. A sóaknák Csekéhez sem voltak közel, és az utak sem voltak ideálisak, és „oda-vissza révvámot fizettek a Tiszán,” mégsem mellőzték ezt a pénzszerzési lehetőséget: „Sóhordással kereskednek igenis olykor-olykor a marhás gazdák, de keveset, mivel a sóakna 12 mérföldnyire vagy on ezen helységtől.”

A Fényes Elek által falunak titulált, de az úrbérrendező conscriptorok által oppidumként összeírt Nagypeleske⁴⁵ „ország útjában lévén,... itten helyben is termékeiket megveszik,” a Szatmártól való távolsága is csak egy mérföld, és határa jóféle gabonákat bőven termelt. „Megtörténik – mégis, vallották – hogy Máramarosba, Szigetre életet visznek eladni, és visszajövet a Szatmári sóházhoz sót hoznak, sőt Szatmár igen messze nem lévén, vihetnek sót Károlyba is.” Olykor-olykor Adorján fogatosai is elszekereztek a máramarosi vásárokbá, s olykor-olykor sót vittek a szatmári sóházba. Csak olyankor, amikor szorította őket az adószedő, vagy csak pénzért megszerezhető szerszámokra, egyébféle javakra volt szükségük.

Szükségből, megszokásból vagy megélhetési kényszerből rótták a Máramarossziget és Szatmár közötti kilenc mérföldes utat *Rósapallag* fogatosai és a velük szomszédos Avasújváros oppidum szekeresei. Mindkét településről „Szigetre szoktak jární 6 mérföldnyire, és onnan Szatmárra, ide 3 mérföldnyire szokták a sót hordani.” Panaszuk arról árulkodik, hogy királyi kényszerítés okán járták sóhordó útjaikat: „Sziget városa felé igen rossz úttyok vagy on, és távol esik a helységtől, a szatmári hídon vámot szoktak fizetni.” A sót hordozni mégis kellett. A kényszer és a húzódozás kettőssége motiválta *Sonkád* fogatosait is. Húzódozva, szinte bünt háritó alázattal vallották: „Tiszaujlakon a sókamara csak egy mérföldnyire vagy on ezen helységtől, ott mindenkor eladhattyák amit oda visznek.” Onnan azonban sót ők nem fuvarozhattak: „Ha csak a sóaknára Máramarosban, mely legalábbis kilenc mérföldnyire vagy on ezen helységtől, be nem mennek, a sóhordással nem keresnek semmit is.” A kátyús és hegyi utakon valószínűleg nem nagy örömmel kínozták a jobb sorsra érdemes jószágait.

A háznépek sószerezése

Akik a veszélyes utakon elmerészkedtek a máramarosi sóaknáig, azok a bányászoktól dohányért, pálinkáért, gabonafélékért „sóvágási, vagy termelési áron” szerezhetek sót kedvükre való mennyiségben. Feketén, a kincstár figyelmét és monopolisztikus árait megkerülve, egy-egy kocka, ritkábban néhány font étkezési sót az élelmesebbek cserélhettek a „sótak” szekereseitől vagy a tutajosoktól a Tisza és a Szamos kikötésre alkalmas, „pihenő” partszakaszain.⁴⁶ Ezzel megta-
karíthatták a kincstári szállítás és monopólium költségeit. Ebből némi haszonra is szert tehetek. Akik viszont nem merészkedtek az aknáig, vagy ragaszkodtak a „törvényességhez” legolcsóbban a királyi sóházaknál juthattak sóhoz. Amíg II. József a török háború, majd utódai a napóleoni háborúk során drasztikusan nem emelték a só árát, Nagybányán ki-ki két rénes forint 53 krajcárért, Szatmár városában három rénes forint három krajcárért, Nagykárolyban három forint tizenöt

45. Fényes, 1851. Nagypeleske

46. Takács-Udvari manufaktúra-kötetek

krajcárért kaphatott egy bécsi mázsa (56 kilogramm) sót.⁴⁷ Akik a távolság vagy szekerek, még inkább az árusítani valók hiányában elkerülték az országos sokadalmakat és heti piacokat is, a szekerező kereskedőktől, a falvakat járó sóárusoktól, vasárnaponként a templom előtti téren kirakodó, később a falvakban is megtelepedő szatócsoktól szerezhettek szükségükre olykor-olykor egy-egy font sót, hogy „fűszerezék” az ételüket, és fenntartsák szervezetük vízháztartási egyensúlyát, házi állataik egészségét.

Amíg divatja nem jött a templomtéren való árusításnak, és a szatócsok meg nem szaporodtak, az országos sokadalmak és a szaporodó mezővárosok hetivásárai voltak a leggyakoribb sószerzési alkalmak és lehetőségek. Szatmár megye 1772-ben megváltott 270 körüli településéből 123 falu lakói Szatmár városában,⁴⁸ 24 település lakói Nagykárolyban,⁴⁹ 22 falu lakói pedig bizonyíthatóan Nagybanán⁵⁰ vásárolták meg a maguk és jószágaik sószükségletét. Kivéve természetesen azokat, akik sócsempészetre vagy sókereskedésre adták a fejüket, és négyökrös vasalt szekérrel járták a hegyi és síkvidéki sószállító utakat, vagy tutajra merészkedve úsztatták az aknáktól a sóházakig, sóházaktól sóházakig ezt az embernek és állatnak nélkülözhetetlen ásványt. Ők megtalálták a módját, hogy magukat, háznépüket és állataikat ellássák a sókamaraik tiszták éberségét és adminisztráló kedvét elkerülő sóval.

Szatmár, Nagykároly és Nagybanán vásárai és sóházai mellett fontos sószerző helye volt még a Szatmár megye lakosainak Tiszaújlak is.

Természetesen nem kevesen voltak olyanok sem, akik az életük folyamán az említett sóforgalmi központok egyikében sem fordultak meg. Ezek többnyire azon települések lakói, ahol speciális háziipari készítményeikkel – faragvány, agyagedény, szekerek, eketestek, szörme-, gyapjú- és bőraru, pálinka, lekvár, gyümölcs, aszalvány stb... – piacozva, messzi és forgalmas – a természetes cserénél jobban pénzelő – vásárokat, városokat kerestek fel. Szatmár megyéből leginkább Debrecen. Akik ide szekereztek, haszonnal értékesített áruikért kapott pénzükből mindig szakíthattak annyit, hogy háznépük és gazdaságuk számára itt is megvehették a sót. Mások meg a Máramarosi hetivásárokból cserélhették a gabonájukat (búza, rozs, árpa, zab, kukorica), egyebüket – dohány, pálinka – sóra. Úgy formálta, alakította a sors és a társadalom a 18. század utolsó harmadában (korábban és később is) az emberi létezést, hogy benne a cselekvő ember találékonysággal, szorgalommal, kevéske rafinériával, ügyeskedéssel megszerezze és megteremtse a maga számára a létezéséhez szükséges dolgokat. Ennek a hatékonyságát és biztonságát volt hivatva minden időben biztosítani és erősíteni, mindenki számára elérhetővé tenni az állam, többek között a feltétlenül szükséges ideig a sómonopólium fenntartásával, és a Kárpát-medencében megszervezett sóellátó infrastruktúra működtetésével is.

A só ára

A raktárak különböző sóarai többé-kevésbé tükrözik azokat az eltéréseket, amelyek a sószállítás költségeivel kapcsolatban jelentkeztek. Szatmár megyében a Szamos

47. Tarnói Miletz Imre sókamara jelentése 1773-ból és 1781-ből, OSZK Térképtár, TM 5044.; *Takács-Udvari*, 1993. 307–308.; *Papp-Váry Árpád-Hrenkó Pál*: Magyarország régi térképeken. Gondolat Könyvkiadó, 1989. 124–125.

48. Név szerint felsorolja *Takács*, 1990. 152–153.

49. *Takács*, 1990. 155.

50. *Takács*, 1990. 155–156.

parton lévő – Dészhez közeli – Nagybányán volt legolcsóbb a só. Ennek semmi köze a bányász-szolidaritáshoz, még kevesebb a királyi kincstár alkalmazottainak vagy az uralkodónak a szociális érzékéhez. Csupán azt jelzi, hogy Dész és Nagybánya között a hajózható, tutajozható Szamoson lefelé szállították a sót, és minimális mennyiség érkezett tengelyen. Innen – ha tovább haladtak a sajkák, a tutajok, a hajók – Szatmárban kötöttek ki, a Szamos sókikötőjében. Szatmárba azonban nemcsak dési só érkezett. Hivatalosan egyébként is a rónaszéki aknáknak kellett volna ellátnia az itteni raktárakat. A megye lakosságának vallomásai szerint rendre érkeztek is tengelyen ide sószállítmányok Máramarosszigetről, Rónaszékről

Szatmárban egy bécsi mázsa só tíz krajcárral volt drágább, mint Nagybányán. Ha feltételezzük – s a valósághoz ez állt legközelebb –, hogy egy vasráfós, fatengelyes szekér a köves, hegyi utakon, a Szamos, Kraszna, Tisza ártereinek gyakran kátyús, sáros útjain 10-12 bécsi mázsa sónál – mai mértékkel hat-hét mázsnál – többet nem igen fuvarozhatott. Az egy szekér sóra vetített árkülönbség 100–120 krajcár. Ez megközelítőleg kétnapi limitált szekeres napszámber összege.⁵¹ Hozzávetőlegesen ennyi időre volt szükség a 18. század végén – az igavonó jószágok legeltetése és pihentetése mellett a máramarosi sóaknák és Szatmár városa között az út megtételéhez.

Becslésünk szerint Szatmár megye lakosainak és állatainak a sószükséglete a 18. század utolsó harmadában évenként 24 438 és 35 001 bécsi mázsa só között ingadozott. Feltételezve, hogy az egyes sóházaknál forgalmazott só aránya harmóniában volt a raktárak kapacitásával, akkor Nagykárolyban évenként 8077 bécsi mázsa sót, Szatmárban és Nagybányán 13 461–13 461 bécsi mázst adtak el. A nagykárolyi sóház bevétele minimum 18 330 rénes forint, maximum 26 250 rénes forint 15 krajcár volt. A szatmári sóházé minimum 28 667 forint 58 krajcár, maximum 41 056 forint 48 krajcár. A nagybányai sóházé minimum 27 100 forint 27 krajcár, maximum 38 812 rénes forint. A Szatmár megyei emberek és háziállatok egészséges életmódjának fenntartására a 18. század utolsó harmadában évenként minimum 74 098 forint 25 krajcárt, maximum 106 119 rénes forint 3 krajcárt kellett költeni. Miután Mária Terézia limitálta a gyalogos és szekeres napszámberéket: 12, illetve 60 krajcárban szabva meg annak a kincstártól fizethető mennyiségét, nem okoz gondot kiszámolni, hogy mennyi munkát kellett végezniük a lakosoknak a létük és gazdaságuk fenntartáshoz feltétlenül szükséges sómennyiség megszerzéséért.

51. A Mária Terézia uralkodásától kötelezővé és általánossá vált piaci ár- és napszámber limitációk szerint a 18. század utolsó harmadában egy gyalognapszámért 12 krajcárt, egy szekeres napszámot 60 krajcárt fizettek.

irodalomtörténet

Hamar Péter

Kellemetlen vendég Szabolcs vármegyében, 1928 nyarán

Móricz Zsigmond *Forró mezők* című regényéről

Antonioni *Nagyítás* című filmjének fényképész főhőse felvételeket készít egy szerelmi (vagy annak látszó) játékot űző párról egy parkban, s amikor ezeket előhívja, úgy tűnik számára, hogy az egyik bokorban megbújva egy harmadik személy látható. A képet felnagyítja, majd egyre nagyobb méretű nagyításokat készít, s rádöbben, egy ponton túl a nagyítások már homályosabb képet mutatnak, mint az előzőek.

A filmművészet világából vett példa azért jut eszembe, mert valami hasonlót vélek felfedezni a Móricz-recepcióban. Az intertextualitás jegyében született újabb elemzések, amelyekben háttérbe szorul, elhanyagolódik a realizmus alapú megközelítés, és a művek döntően az egymással vetélkedő irodalmi diskurzusok összeütközési terepévé válnak, a túlnagyított képek benyomását keltik. Aligha valószínű, hogy éppen ezek a néha a tudományos önérdék határát súroló megközelítések lennének alkalmasak a Móricz-művek iránti érdeklődés felkeltésére. Kétségteljesen fontos, hogy az író teljes életműve a korábbi ideológiai előfeltevésektől mentesen és a retusálatlan életrajzi háttérrel összefüggésben kerüljön áttekintésre, de ebben a folyamatban a hagyományos irodalomtörténeti szemlélettől radikálisan elszakadni kár lenne.

A *Forró mezők* már régóta kivülesik a Móricz-kutatás érdeklődési körén, ami magyarázható avval, hogy a regény nem tartozik az életmű legjelentősebb darabjai közé, de mivel akad néhány, fontosnak ítéltető szempont, amelyek alapján soha nem vizsgálták, s mert dzsentríabrázolója a többi, hasonló témájú Móricz-regényhez képest új összefüggéseket is feltár, érdemes figyelmünket, mégha korszerűtlennek vélt módszerekkel is, felé fordítani.

Mivel Móricz mindig modellek és modellhelyzetek alapján dolgozott, műveinek világában pontosabban tájékozódhatunk, ha ismerjük a „forrásvidéket”, amely az inspirációkat adta. Néha a háttérismeretek olyan kérdések megválaszolásában is segítenek, amelyekre egyébként hiába keresnénk a feleletet. Ez a helyzet a *Forró mezők*kel kapcsolatban is.

Bár Nagy Péter azt írja, hogy egy „kunsági úri tanyán”¹ történt az a gyilkosság, ami a mű bonyodalmát adja, de elég nyilvánvaló, hogy téved. A történet számai ugyanis Szabolcsba vezetnek. Ezt Móricz egyértelművé teszi egyrészt azzal, hogy a mű elején alakjaival kapcsolatosan „nyíri elegánciáról” beszél, és további árulkodó jeleket is beleszó művébe, amelyek földrajzi meghatározottságot adnak cselekményének. A nyíregyházi Kossuth-szoborral kapcsolatos elmarasztaló véle-

1. Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953, 211.

ményének máshol is hangot ad („az ország legrosszabb Kossuth-szobra”), a főtér és a regényben Hungária-hotelnek nevezett épület bemutatása is arra utal, hogy a meg nem nevezett „székváros” a szabolcsi megyeszékhely. A vendéglő leírásában ráismerhetünk az egykori Korona Szállóra.² Továbbá amikor a regény egyik szereplője, a lábatlan hadirokkant a „gyűrőt” említi, akkor ez a Szabolcs község melletti földvár gyűrű alakú építményére tett konkrét utalásként dekódolható.

Az író 1928-ban többször is járt Nyíregyházán és környékén.³ Látogatásai jól nyomon követhetők a Jármy Bélánénak, egy laskodi földbirtokos feleségének küldött leveleiből, az akkoriban közölt riportjaiból⁴, és az 1930-ban írt, de két évvel korábbi élmények alapján született novelláiból. Az *Ebéd* forrása az a Mudránykúriában tett látogatása, amelyet *A szabolcsi földvárban* írt le, és a vendégeskedő úri társaság jobbára ugyanazokból áll, akik a *Forró mezők* lapjain felvonulnak az olvasó előtt; és az *Egy fütty sör* cselekményének színtere ugyanaz, amellyel a regény nyitó fejezetében megismerkedhetünk.

Élménygazdag volt Móricz számára az 1928-as nyíri nyár: felsorolt írásai mellett innen és ekkortájt vitte magával a *Nyíri adoma* és az 1929-ben megírt *Szépasszony kocsisa* című darabjának meséjét is⁵.

Meglepő lenne, ha Móricz szövegeiben bárhol is előbukkanna olyan adat az 1928 júniusa előtti időkből, ami arra utalna, hogy az író már korábban is foglalkozott a *Forró mezők* megírásának gondolatával. Biztosra vehető, hogy az ekkoriban tett nyíri látogatásai során szerzett tapasztalatok kínálták az ötletet a regény megírásához. Olyan jellegzetes embereket ismert meg itt, akiknek a karakterében – írói szempontból legalábbis – szerencsésen vegyültek a dzsentritípus vonásai a figyelemre érdemes egyéni személyiségjegyekkel, vendéglátói pedig olyan helyi történetekkel traktálták, amelyeket kitűnő regénymatériának ítélt, s ezért úgy gondolhatta, érdemes mindezt azon melegében papírra vetnie.

Az adomázásra hajlamos vendéglátók társaságában hallhatott Móricz arról a gyilkosságról, amely a Nyíregyházához közeli Csobaj községben történt 1926. augusztus 7-én. Csobaji József földbirtokost az ablakon keresztül lőtték agyon. A haláleset körülményeit nem sikerült pontosan tisztázni. Egy Begre Albert nevű személyt tettesként elítéltek, Begre Bélát, a testvérét pedig a társtettség vádja alól bizonyítottság hiányában felmentették. Az eset még 1928-ban is szóbeszéd tárgyát képezte, és felfrissítette az emlékeket a Nyírvidék című napilap 1928. augusztus 18-i száma, amely *A csobaji gyilkosság vádja alól jogerősen felmentett Begre Bélát szándékos emberölés kísérlete miatt letartóztatták* címmel közölt hosszú cikket az újabb, de a régivel csak a gyanúsított személye miatt összefüggő bűnesetről. Móricz fantáziáját az egykori gyilkosság részleteit idéző visszaemlékezések hozhatták mozgásba, s ebből született a *Forró mezők* bűnügyi szála. A nyomozás körülményeit jól ismerő nyíregyházi rendőrfőkapitány, Kiss Sándor nyilván kevésbé ismert fordulatokkal is szolgált, végül ő lett a regénybeli Papp Benjamin modellje.

2. Margócsy József: *Utcák, terek, emléktáblák – Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből*, Nyíregyházi Városi Tanács V. B., 1984, 96.

3. Margócsy József: *Móricz Zsigmond 1928-beli útjai Nyíregyházán és környékén*, Szabolcs-Szatmári Szemle, 1965/2.

4. *Nincs távolság, nincs idő* – Nyíregyháza, június 2. keltezéssel, megjelent a Pesti Naplóban június 5-én; *A szabolcsi földvár* – Az Est, június 22.; *Halásztanyán* – Tiszapart, július 13. keltezéssel, megjelent Az Est-ben július 15-én, és ugyanezen a napon a Nyírvidék is közölte.

5. A *Nyíri adoma* Az Est, 1928. július 31-i számában jelent meg; a *Szépasszony kocsisa* szabolcsi élményvilágáról Móricz Virág ír a *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*-ban, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 10.

Egy másik eset is foglalkoztatta ekkoriban a szabolcsi közvéleményt. Móricz azt tapasztalta, hogy a megyében a tönkrement dzsentrik ügy próbáltak menekülni szorult helyzetükből, hogy birtokukat bérbe adták, többnyire vállalkozó zsidó tőkéseknek. Ám a bérlők között is akadt csaló, például egy Meisler Zoltán nevű, aki a Laskod környékieket tette tönkre. Az esetről a Nyírvidék a címlapján adott hírt⁶. A bűntény csekély változtatással került át a *Forró mezők* cselekményébe, a tettes neve pedig Meislerről a hasonló hangzású Kraizlerre módosult. Az epizód a társadalmi körkép teljessé tétele miatt vált fontossá Móricz számára.

Ezek a biztonságosan kimutatható összefüggések a korabeli konkrétumok és a *Forró mezők*ben ábrázolt események között, de gyaníthatóan ennél több olyan mozzanat van a regényben, amelyek visszavezethetőek lennének akkoriban élt személyekre (van feltételezés arra nézve, hogy Fábrián főszolgabíró Mórincz Mikecz István nyíregyházi alispánról mintázta), megtörtént esetekre, de ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy az átjárás a személyes tapasztalatok és a regény világa között nyilvánvaló.

Móricz levelezésében bukkanunk az első jelekre, amelyek a *Forró mezők* megírására utalnak. Mikes Lajosnak írja 1928. augusztus 2-án: „... a főszerkesztő úrral [ti. Miklós Andorral – HP] megbeszéltük, hogy Ezer pengőt kapok Forró mezők c. regényemre, amit szept-okt. hónapban közölhet már a Pesti Napló. Kérlek, intézd el.”⁷ Szeptember 4-én Juhász Gézának küld levelet Debrecenbe ezzel a szöveggel: „... az Ady Társaságban hajlandó volnék felolvasni Adyról való emlékeimet, azonban csak január februárban. Most a Forró mezők megölnek. Aratáskor a paraszt nem mehet a mezőről.”⁸

A Pesti Napló azt ígérte olvasóinak, hogy szeptember 15-én kezdi közölni a regényt, ám az említett napon az első rész helyett interjú jelent meg Móricz Zsigmonddal⁹, amelyből kiderül, hogy az író betegség hátráltatta, majd feleségét, Simonyi Máriát kellett megoperálni, ezért a *Forró mezők* közlése némi késéssel, csak szeptember 30-án kezdődik.

Móricz új regényéről szólva elmondja az interjúban: „Mostanában jártomban, keltemben talákoztam közvetlen közléről a szenzációval – egy puskalövessel, amely egy igen nagy vidéknek jóformán minden társadalmi rétegét felkavarta. Az ügy titokzatos volt, a tettest nem lehetett megtalálni. Itt egészen furcsának éreztem azt, hogy valahogy mindenki detektív lett.”

Nem tudni, miért állítja az író, hogy a tettes személyére nem derült fény, hiszen a Nyírvidék említett cikkében ez áll: „Begre Albertet azonban életfogytiglani fegyházra ítélték, amely ítéletet azonban a Kúria megváltoztatta s a büntetést 15 évi fegyházbüntetésre szállították le.” A riporter rá is kérdez: „– Mi volt ez az ügy?”, de Móricz ezt válaszolja: „– Jellemvonásom, hogy nagyon jól tudok titkot tartani.” Nincs jelentősége, hogy az író rosszul emlékszik-e a részletekre, vagy így akarja dezorientálni a kíváncsiskodókat, az ügy szála akkor is a csobaji gyilkossághoz vezetnek.

A Pesti Napló az 1928. szeptember 30-i számában kezdi közölni a regényt, az utolsó folytatás a november 18-i számban jelenik meg, kötetformában pedig 1929-ben jut az olvasók kezébe.

6. *Több mint másfélmillió pengő elsikkasztása után cseh megszállott területre szökött Meisler Zoltán laskodi nagybérlő, akit ma reggel óta egész Európában köröznek.*, Nyírvidék, 1928. június 27.

7. *Móricz Zsigmond Levelei*, Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta F. Csanak Dóra, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. I. 283.

8. *MZSL* I. 284.

9. B[álint] Gy[örgy]: *Beszélgetés Móricz Zsigmonddal új regényéről*, Pesti Napló, 1928. szeptember 15.

Féja Géza, Kárpáti Aurél, Németh László, tehát a kortársak, akik közvetlenül a *Forró mezők* megjelenése után méltatták a regényt¹⁰, kifejezetten elismerő hangon szóltak róla, viszont az utókor tekintélynek örvendő irodalomtörténészei közül Czine Mihály – bár nem tagad meg minden értéket tőle – nem lelkesedik érte, Nagy Péter pedig kifejezetten „fiaskó”-nak minősíti¹¹, és a szerző motivációját pusztán a könnyű, gyors pénzkereseti lehetőségben látja.

Hogyan oldható fel ez az ellentmondás? Feloldható-e egyáltalán? Végző összefüggésben: milyen értéket képvisel ez a regény a Móricz-oeuvre-ben?

A szocialistának nevezett korszak említett ítéseinek véleményében nyilván szerepet játszik az a tévedés, amit a regény műfaji minősítésében elkövetnek. Mindketten „detektívregénynek” nevezik: Nagy Péter szerint „a műfaj klasszikus szabályai szerint”¹² formálódik a cselekménye, Czine véleménye pedig az, hogy „a műfaj minden formai és szerkezeti sajátosságát”¹³ felvonultatja benne Móricz.

Szinte érthetetlen a tévedés! Detektívregény detektív nélkül?

Szerepel ugyan a történetben egy Makkos nevű detektív, aki azonban mellékszereplő, és összes igyekezete arra irányul, hogy Papp főkapitány intenciói szerint eltüntesse a gyilkosságra utaló nyomokat. A műfaj „törvényei” szerint a detektívregény főszereplője a profi vagy amatőr nyomozó, aki szívós és következetes munkával, különleges logikai készsége segítségével eljut az elkövető/k személyéhez és leleplezi őt/őket. Ilyen figura azonban nincs a *Forró mezők*ben! Nyomozati lépéseket tesz az oporai jegyző és a bíró is, tétován keresi a megoldást Fábián, a főszolgabíró, logikai alapon akar eljutni a tettes személyéhez Bátky, az áldozat sógora, s a nyomozás látszatát kelti a főkapitány, akivel kapcsolatosan világos az olvasó számára, hogy a bűntényt öngyilkossággént óhajtja kezelni, csak az nem, hogy lovagiasságból vagy gazemberségből. Nem képviseli egyikük sem azt a határozott, célra irányuló, következetesen végigvitt akaratot, hogy fény derüljön a gyilkos személyére, így egyikük sem válik a regény főszereplőjévé. Ennek a regénynek nincs is főszereplője! Valamennyi szereplő egy rendkívül széles és gazdag társadalmi pannó egy-egy részlete, mindegyikük a helyén van, bármelyikük hiánya következtében sérülne a kép teljessége és jelentése, és bár nyilván van különbség a figurák helyiértékében, de egyikük sem kap kitüntetett helyet vagy szerepet.

A műfaj jellemző jegye az is, hogy a leleplezéshez közeledve felgyorsulnak az események, nő a feszültség, fokozódnak az izgalmak. Ezzel szemben a *Forró mezők*ben a regény végére kifejezetten lelassul a tempó, s olyan mellékszálak kerülnek előtérbe, mint a vadász keresése, a zöldköves gyűrű sorsa és a bérlő családsorozata, a nyomozásnak alig nevezhető tájékoztató kísérletek pedig háttérbe szorulnak.

Valójában leleplezés sincs, csak lelepleződés Papp főkapitány öngyilkosságával! Elmarad a klasszikus detektívregény hagyományos esettisztázása is a történet végén, és az olvasó számára jó néhány kérdés megválaszolatlan marad. Mindazonáltal a válaszok hiánya alig kelt hiányérzetet, inkább a bűnügy társadalmi hátterének kiáltó ellentmondásai felé tereli a figyelmet.

Minden detektívregény bűnügyi regény, de nem minden bűnügyi regény detektívregény! Kárpáti Aurél és Féja Géza műfaji minősítése ezért elfogadhatóbb: ők

10. Féja Géza: *Magyar mérgezettség* (a *Móricz Zsigmond* című kötetben, az Athenaeum kiadása, é. n. 95–100.); Kárpáti Aurél: *Móricz Zsigmond: Forró mezők*, Nyugat, 1930. 4. szám; Németh László: *Móricz Zsigmond: Forró mezők*, (a *Két nemzedék* című kötetben, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, Ezerkilencszázhatvan, 102–105.

11. Nagy Péter: *I. m.* 213.

12. *U. o.* 211.

13. *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 190.

bűnügyi regénynek aposztrofálják a *Forró mezőket*. Kétségtől számottevő bűntény áll a cselekmény középpontjában: egy gyilkossági kísérlet és egy gyilkosság, amelyek másodpercre azonos időben esnek meg, azonos helyszínen, és az oksági relációk is kapcsolatot teremtenek közöttük. Elegendő ok-e ez arra, hogy Móricz regényét egy, a szakmai elit által alacsony árfolyamon jegyzett műfaji kategória keretei közé szorítsuk?

A bűnügyi regény romlékony műfaj. Az idők múlásával átértékelődik a bűnügyek nagyságrendje, megváltozik szociológiai beágyazottságuk, finomul a nyomozás módszere, fejlődik a felderítés technikai háttere, ezért a mai olvasó számára a műfaj régi darabjai már nem tudnak teljes élményt adni.

Dóreség lenne azt állítani, hogy a *Forró mezők Bűn és bűnhődés* nagyságrendű regény, de valami közös mégiscsak van bennük: mindkettő középpontjában bűntény áll, s az eset felderítése nem a hagyományos bűnügyi-, pláne nem a detektívregény szabályai szerint alakul. Az nem képezheti vita tárgyát, hogy Dosztojevszkij számára Raszkolnyikov tette nem a kriminalisztikai izgalomkeltés céljára kell, hanem egy erősen vitatható filozófiai tézis igazságtartalmának feltárására: azaz a bűnügy a cselekmény apropója, de nem műfajkonstituáló tényező. Ha sikerülne bebizonyítanunk, hogy Móricz számára az Avary László halála körüli bonyodalom megvilágítása nem elsődleges cél, hanem alkalom arra, hogy az író mély és átfogó képet adjon az 1929-es, modellértékű, szabolcsi társadalmi viszonyokról, s ráfigyeltessen azokra a dzsentriregény körében felerősödő negatív tendenciákra, amelyek a századfordulón játszódó *Kivilágos kivilradtigban* és az *Úri muriban* még teljes kifejtettségükben nem voltak megmutathatóak, akkor egy másik regénytípus kereteibe utalhatnánk és kedvezőbb pozícióból vizsgálhatnánk a *Forró mezők* értékeit.

Olvasásszociológiai vizsgálatok hiányában csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, milyen hatást gyakorol a *Forró mezők* a mai olvasóra. Úgy tűnik, hogy a regény több pontján „kiütözköznek a rozsdafoltok”, de egy alaposabb vizsgálat azt igazolja, hogy ezek szinte kizárólag a bűnüggyel közvetlenül összefüggő részekben jelennek meg. A „székváros”, Nyíregyháza társadalomképe, a környékbeli nemesség életének, az őket kiszolgáló parasztnak világának a bemutatása hibátlan, és páratlan éleslátás jellemzi a gazdasági életben lezajló folyamatok rajzát, s a bűnügy sem bűnügyként érdekes, hanem a dzsentriregény egy részének bűnözővé válását igazoló szimptomaként. Mindez megerősíti azt a feltevésünket, hogy a *Forró mezők* inkább rokonítható Móricz korábbi dzsentriregényeivel, mint a bűnügyi műfajnak az életművön kívüli darabjaival.

Találón írja Németh László, hogy a *Forró mezők* alapjául szolgáló bűnügy „a kivonolhatóság határán túl komplikálódik”, mégis kísérletet kell tennünk leírására, mert enélkül a mű kriminalisztikai szálának minősítése nem oldható meg.

Avary László, 36 éves földbirtokos oporai kastélyából hintón beutazik a „székvárosba”, szállodai szobát foglal, majd az ismerős megyei urak asztalánál a kerti helyiségben elfogyasztja vacsoráját. Itt értesül arról, hogy egy szépreményű fiatal hivatalnok, Baltazár Pista autót bérelt röviddel ezelőtt, s ahogy egy úr megjegyzi: „cserkészni” indult. A féltékeny Avary szó nélkül otthagyja a társaságot, bérautóba ül és hazaindul, mert korábban hallott róla, hogy az említett fiatalember kerülgeti a feleségét. Titokban közelíti meg a kastélyt, s azt látja, hogy Vilma, a felesége és Baltazár a kerti verandán beszélgetnek. Amikor az asszony valamiért belép a házba, Avary az egyedül maradt fiatalembert revolverével célba veszi. Azt nem tudhatja,

hogy a mögötte lévő bokorban ott áll a „székváros” rendőrfőkapitánya, aki régtől fogva szeretne Vilma kegyeibe jutni, hiszen az a hír járja, hogy osztogatja bőven, és elbűjva figyel, hogyan alakulnak a dolgok. (Az olvasó a regény végéig csak annyit tud, és azt sem közvetlenül a bűncselekmény után, hanem némi késéssel, hogy egy magas úr rejtőzött a bokorban.) Papp rendőrfőkapitány pisztolya Avaryra szegeződik. Majd mindkét fegyver eldördül, annyira egyidőben, hogy a fültanúk egyetlen lövésnek érzékelik. Avary golyója széttroncsolja Baltazár vállát, a főkapitány pedig kioltja a földbirtokos életét, majd eltűnik a helyszínről, és a lucernásban hagyott autójával visszajut a „székvárosba”.

A főkérdés az, hogy az egymással összefonódó két bűntény abban a formában, ahogy Móricz megkonstruálja, kiállja-e a logikai szempontú vizsgálat próbáját, és dramaturgiai szempontból az sem közömbös, hogy milyen drámai potenciált teremt a folytatás számára.

A két lövés fáziskülönbség nélkül, egyazon pillanatban dördül el. Ez a véletlen számlájára írható. A véletlen a valószerű határán belül marad, de kétségkívül gyengíti a cselekmény hitelét. Miért volt szüksége Móricznak erre a megoldásra? Nyilván azért, hogy Avary öngyilkosságának verziója felvethető legyen.

De gondoljuk végig az esetet Papp Benjamin szempontjából! Ha hagyja Avarynak lelőni Baltazárt, ő pedig előlép és letartóztatja a gyilkost, két szerelmi vetélytárstól szabadul meg egyszerre, s jelenlétét minden további nélkül igazolhatja azzal, hogy a botrányt megakadályozandó eredt a két autó nyomába, de legnagyobb sajnálatára elkésett. (A szándék kifejezésével akár még Vilma jóindulatát is elnyerhette volna.) Ám a kézenfekvő és logikus megoldás helyett a nyakába vesz egy rendkívül kockázatos gyilkosságot.

Mint ahogy Móricz is kockázatos megoldást vállal, mert kétségtelen, hogy így a további események számára nagyobb drámai potenciált teremt, de túl nagy árat fizet érte. A bűnügyi műfajban minden logikai hiba súlyos következményekkel jár. Márpedig az író itt elkövette az első logikai hibát.

Vilmát sokkhatásként érthette a dörrenés, és azonnal még nem tudhatta a következményeket sem, de azzal az első pillanattól kezdve tisztában kellett lennie, hogy ugyanaz a lövedék nem teríthette le a férjét, ami a vendége vállába fűrődött. A veszteség fájdalma nyilván megakadályozta abban, hogy pontosan mérlegelni tudja a helyzetet, de arra rákényszerült, hogy döntést hozzon a továbbiakról. A legkézenfekvőbb megoldás az lett volna, hogy a Baltazár Pistára várakozó bérautó sofőrjével azonnal értesítést küld a csendőrségre, s bevárja, míg a vizsgálatot végzők megérkeznek.

Miért nem döntött így? Az indoklást (ami egyébként gyenge lábakon áll) Móricz a vendéglői urak egyikével mondatja ki: „S különben is... ottmaradni egy hullával?...” De ha nem érzett elég lelkiert ahhoz, hogy ottmaradjon halott férje mellett, támaszért miért nem Battyáshoz folyamodott? Az ismert környezetben hűgától őszinte részvétet, ügyvéd sógorától szakszerű segítséget várhatott volna. Ehelyett a főkapitányt keresi, holott számíthatott rá, hogy ilyen késői órán Pappot nem találja a hivatalában. Móricz a legvalószínűtlenebb megoldást választja, és meg sem próbálkozik az asszony döntésének indoklásával. Ez hiba, mert elbizonytalanítja az olvasót.

Különösképp annak minősül két megnyilvánulás miatt. Az első hivatalos személy, aki a gyilkosság színhelyére érkezik, az operai jegyző. Neki mondja el a szobalány, mit tapasztalt azt követően, hogy asszonya a lövés után felsikoltott:

„– A kertbe nézett, s azt kiáltotta: Ki az?

– És?

– A kertből senki se felelt.”

Vilma nyilván azért kiáltott, mert látott valakit a kertben. Ezt az asszony később elhangzó, a fősztalgyabíróhoz intézett szavai is igazolják:

„– Valami retteneteset láttam, Fábián – kiáltotta. Valami iszonyút láttam akkor éjszaka. Nem bírom, nem bírom kimondani!... A főkapitány... jaj nem bírom!... jaj, iszonyú...”

Mi volt az az „iszonyú” a főkapitánnyal összefüggésben, amit Vilma látott? Csak arra gondolhatunk, hogy az asszony észlelt a bokrok között a holdfényben egy elsuhanó árnyat, s bizonytalanul ugyan, de a főkapitányt vélte felismerni benne. De ha ez volt a gyanúja, végképp érthetetlen, miért éppen hozzá fordult segítségért.

Ez a második komoly logikai hiba, amit Móricz számlájára írhatunk.

Az író nyilván azért választja a harmadik, a legvalószínűtlenebb döntést az asszony számára, hogy beléptethesse a cselekménybe az öngyilkosság hamis teóriáját, mert azt reméli, hogy ezzel a történet nagyobb feszültséggel töltődik fel és nagyobb vargabetűkkel vezethető a megoldás felé. Csakhogy így egyre beljebb tereli az eseményeket a valószínűtlen világába.

Annak ugyanis, hogy Papp érvényesen el tudja fogadtatni az öngyilkosság-verziót, semmi realitása nincs, még akkor sem, ha ismerjük a korabeli, velejéig korrumpált és a szinte feudális függőségek láncolatán alapuló közigazgatási rendszert, és tekintetbe vesszük az akkori, primitívebb nyomozási lehetőségeket. Hiába igyekszik az író a főkapitányi tekintély mindenhatóságát sugallni („... de a főkapitány! Az a nagyisten, az öregisten! A magyarok istene!” – mondja egy mellékszereplő; vagy egy másik: „...nagyon tudott tekintélyt tartani.”), valószínűleg már a kortárs olvasók is fenntartással fogadták ezt az érvelést.

Túl sokan ismerik a regény szereplői közül az eset körülményeit ahhoz hogy mindenkit el lehessen hallgattatni, s a durva megfélemlítések, fenyegetések, az erkölcsi zsarolások mind-mind csak fokozzák az olvasó kételyeit. Nem véletlen, hogy Móricz „elfelejtkezik” Baltazár Pistáról, mintha nem is ő lenne az eset koronatanúja.

A bűnügyi szálat elindító események közül logikailag a legingatagabb mozzanat Vilma meggyőzése az öngyilkosságot „bizonyító” jegyzőkönyv aláírása. A főkapitány érvelésének középpontjában az asszony jóhírének megőrzése áll. De Vilma pontosan tudja, hogy neki nincs jóhíre, hiszen rengeteg pletykát szóttek köréje, tehát igenis használna neki a dolgok tisztázása. Móricz Avaryné öngyilkosságának motiválásával meggyőzően igazolja, hogy az asszony a rosszindulatú szóbeszéd áldozata, s minden ellenkező híreszteléssel szemben hűséges volt a férjéhez. Ennek tudatában miért kellett volna egy kockázatokkal teli hazugságot vállalnia? Baltazár Pistát sem a házban, hanem a teraszon fogadta, a háznép teljes nyilvánossága előtt, ezért ez az eset sem szólhat ellene.

Akkor miért írja alá mégis a jegyzőkönyvet? Móricz a gyengébbnél is gyengébb érvet tud csak felvonultatni: a főkapitány börtönbe zárással fenyegeti. De mi oka lenne annak a börtönbe zárástól félni, aki tudja magáról, hogy vétlen? Ez a harmadik számottevő logikai hiba a *Forró mezők*ben. Németh László joggal említi, hogy a cselekmény „olykor hihetetlen valószínűségeken gördül tovább”.

Ettől kezdve hiába keveri az író rendkívüli kézügyességgel a lapokat, olyanná válik, mint a leleplezett hamiskártyás, a „játék” pedig elveszíti tétjét. A regény bűn-

ügyi szála eljelentéktelenedik, tehertétellé válik, és eltereli a figyelmet a háttérben kibontakozó társadalmi folyamatokról, amelyekben Móricz lényeglátó pontossággal mutatja meg a kor Magyarországnak legégetőbb gondjait.

A *Forró mezők* olvasója számára a meglepetés erejével hat a regény 6. fejezete. Aki a bűnügyi műfaj kedvéért vette kezébe a könyvet, nem érti, miért fékezi le Móricz a cselekmény sodrát a befejezéshez közeledve, miért kanyarodik le a bűnügy tisztázása felé vezető útról. Aki pedig a korábbi regényeiből ismert, kritikus szemléletű Móriczot kereste az előző fejezetekben, az itt kezdi otthonosan érezni magát. Az ellentmondás feloldására, ha feloldható egyáltalán, a magyarázatot abban a különbségben kereshetjük, amely a folytatásokban közölt változat és a végleges formát öltő regény között mutatkozik.

Móricz – ahogy azt tette korábban is más regényeivel – először folytatásokban adta közre a *Forró mezőket*, majd a kötetforma számára átdolgozta, kibővítette. Voltak ennek bizonyára az esztétikai szempontokon túli, praktikus okai is, de az azért túlzás, amit Nagy Péter állít, hogy tudniillik a regény megírását pusztán anyagi okok motiválták. Kétségtelen, hogy 1928-ra már anyagi gondok nehezítették az író életét, és megkezdődött eladósodásának folyamata, de olyan megalkuvást, mint például Gárdonyi a Göre Gábor-regényekben, aligha vállalt volna.

Egy tény: a kötetben kiadott mű bő két nyomdai ívvel terjedelmesebb, mint a folytatásokban közölt változat, és a mennyiségi különbség döntő hányadát ez a bizonyos 6. fejezet adja, amely a Pesti Naplóból teljességgel hiányzik. Mi lehetett az oka, hogy Móricz ezt a részt hozzáillesztette a korábbi fejezetekhez?

Konkrét támpont híján csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk a választ illetően. Móricz érzékelhette, hogy változtatás nélkül túlságosan karcsú kötet válna a *Forró mezőkből*, s nem zárhatjuk ki, hogy megfordult a fejében: a kiadó a honorárium megállapítása során a terjedelmi szempontokat is figyelembe veszi. De fontosabb mérlegelnünk azt a lehetőséget, hogy Móricz időközben rájött, a bűnügyi história mögé egy sokkal árnyaltabb, rétegzettebb társadalomképet lehet felrajzolni, s ezáltal újabb dimenziót adhat a történetnek. Ha ezt kisebb egységekre tagolva, az egyes fejezetekbe beépítve teszi meg, annak a regény több szempontból is hasznát látta volna, de arra már nyilván nem volt ideje, hogy ilyen mélységben átdolgozza a *Forró mezőket*, ezért önálló fejezet formájában mutatta be egyrészt a szabolcsi társadalom legelesettebb rétegét, a veremlakásban élőket, másrészt – krúdys színeket is megcsillantva – Penészleghy Lenke és Igazvölgyi Zizy alakjában a végromlás előtt álló dzsentrit. S itt, ebben a részben nyílt alkalma, hogy részletezze a Krajzler-ügyet, amelyet az első folytatásban megelőlegezett egy félmondattal, de később elfelejtkezett róla. Félmegoldásig jutott el így, de az utólag beiktatott fejezetnek talán valamivel mégis több a hozadéka, mint a regény szerkezetében okozott kára.

A regény Pesti Napló-beli változatában a zöldköves gyűrű csak a Vilma öngyilkosságát közvetlenül megelőző vacsorán bukkan elő. („Milyen gyűrű ez? – kérdezte [Bátky] hirtelen, s megfogta Vilma kezén a zöldköves gyűrűt! [...] – Mamáé volt – mondta csöndesen.”¹⁴) Az ékszerre vonatkozó utalásokat, immár Avaryhoz kötve, utólag dolgozta bele a történetbe Móricz. Elképzelhető, hogy a letűnt idők romantikus álom- és hiedelemvilágát őrző dzsentrit akarta ily módon megmutatni, de az epizodikus témának túl nagy teret szentel, anélkül, hogy a bűnügyi szál felfejtése során funkciót adna neki.

14. Pesti Napló, 1928. november 17. szombat, 40. folytatás

S ha már szóba hoztuk a regény két változatának különbségeit, az érdekesség kedvéért említsük meg a Pesti Naplónak a közlés során elkövetett kapitális tévedését, amit Móricz természetesen korrigált a regényváltozatban. Az történt, hogy a szerkesztő összecserélte a 4. és az 5. folytatást. Ezért a történetet a napilapban követők előbb értesülnek a Hungária-szálló kerthelyiségébe érkező újságíró beszámolója nyomán Baltazár Pista balesetéről, és hallanak a bekötözött fejű sofőrrel, mint ahogy ezeknek a megtévesztő információknak a terjesztésére a főkapitány parancsot adott volna.

Az markánsan kirajzolódik, hogy a regénybe utólag beillesztett részletek mind azonos célt szolgálnak: a társadalomrajz gazdagítását, a dzsentriréteg körében bekövetkező változások hangsúlyosabbá tételét, de magát a bűnügyi szálát alig-alig érintik. Ennek következtében számottevő hangsúlyeltolódás jön létre, s nem indokolatlan, hogy Czine Mihály az akadémiai irodalomtörténet Móricz-fejezetében a *Dzsentiregények* alcím alatt tárgyalja a *Forró mezőket*¹⁵.

A szocialista korszak irodalomtörténet-írása hajlamos volt az író e körbe tartozó regényeit aszerint értékelni, hogy milyen éles a bennük foglalt kritikai szellem. De mintha a történeti szempontot kirekesztették volna a vizsgálódás köréből. A *Rokonok* dzsentribírálata nem azért keményebb és elítélőbb, mint a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*-é, mert Móricz szemlélete vált tudatosabbá és szigorúbbá (bár természetesen ez is közrejátszik), hanem mert a társadalmi folyamatok mélyültek el. A dzsentriréteg egzisztenciális és morális mélyrepülése a huszas évek végére vált oly mértékben nyilvánvalóvá, hogy közszereplésükhöz, gazdasági felemelkedésükhöz már nem lehetett semmiféle illúziót fűzni. A folyamat a trianoni országvesztés után gyorsult fel veszedelmes mértékben.

A helyzetet Féja Géza Móriczhoz hasonlóan itéli meg a *Forró mezőkről* szóló tanulmányában, amikor azt írja, hogy a „dzsentri nem azért indult rohamos pusztulásnak, mintha a fajtája elfáradt volna, hiszen jelentékeny rétege volt annyira friss, szívós, reményteljes, mint a parasztság. Inkább hosszantartó társadalmi kényelme ártott meg neki...”¹⁶ Ám a folyamatot generáló okok tekintetében jelentős a különbség szemléletükben. Féja naturalista szellemű magyarázatában nehezen értelmezhető „önmérgeződésről”, biológiai tendenciáról elmélkedik, szemben Móriczcal, aki úgy látja, gazdasági-társadalmi okok láncolatának következményeként süllyedt a dzsentri ilyen mélyre.

Kettejük közül Móricz az, aki jobban ismeri a kor Magyarországnak valóságos viszonyait, mert szenvedélyes érdeklődése közel viszi őt az eseményekhez, a mindennapi élet fordulataihoz és a példaértékű személyiségekhez. A meggyilkolt Avaryt, a keretrészben bemutatott Ábris bácsit, Penészleghy Lenkét és Igazvölgyi Zizyt személyes ismeretségek, valóságos modellek alapján formálja meg, és sorukban nem elmélyült közgazdasági elemzések alapján fedezi fel a közös lényegét, hanem a kívülálló hüvös józanságával ismer rá a tapasztalati tényekben annak a tendenciának a természetére, amely a dzsentri romlásához vezetett.

Az okok mérlegelése során az író felveti a zsidótöke expanziójának szerepét a dzsentri gazdasági térvészítésében. Fábián értekezik erről a kérdéssel Igazvölgyi Zizyvel, de társalgásuk afféle álpárbeszéd, mert valójában Móricz a maga álláspontját tolmácsolatja szereplőivel, s bár kételkedhetünk benne, hogy a perifériális léthelyzetbe szorult nő eljuthat-e a tudatosságnak arra fokára, amit a főszolgabíró számára kifejtett helyzetelemzése tükröz, maga az érvelés azonban félelmetesen

15. *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*, 190–191.

16. Féja: I. m. 95.

pontos. A jelenség mértékére vonatkozóan a regény egyik mellékszereplője azt mondja: „megcsinálták, hogy a megyének nagyobbik fele az övék. Kérem már nem lehet végigmenni a megyén, minden faluban minden kastély az övék...”

Móricznak a zsidósággal kapcsolatos nézetei az elhallgatott kérdések közé tartoznak, holott elég sok nyoma van műveiben annak, hogy e csoport térnyerése folyamatosan foglalkoztatta. Amit erről Zizyvel megfogalmaztat, az hangsúlyos eleme az író saját álláspontjának:

„Én nem tudom, mi az, hogy zsidó. Ember. Éppen úgy emberek, mint mi. Én még azt sem tudom, mi az a zsidó szolidaritás. Ezek éppen úgy harcolnak egymással, mint mi, gyűlölködnek, torzsalkodnak, pletykálnak, ártanak egymásnak.

A szolidaritás ott van bennük, ahol a zsidó faji érdekről van szó.

De csak akkor és ott.”¹⁷

A dzsentrí egyébként maga is hajlott Féjával együtt arra, hogy sorsának alakulásában a biológiai végzetet tegye felelőssé. Ez tükröződik Papp főkapitánynak Avarynéhoz intézett szavaiból: „A maga ura, az egy beteg ember volt. Értse meg, hogy degenerált típus volt. Régi betegség volt benne. Elrothadt, tudja a vére. (Ez utóbbi mondat csak a hírlapi változatban szerepel, a végleges szövegből Móricz kihúzta – HP.) Egy ősi dolog ez. Az ősei bűnei itt voltak benne.”

Móricz azonban nem végzetszerűnek, hanem törvényszerűnek látja mindazt, ami bekövetkezett. Európa gazdasági életében olyan folyamatok zajlottak le, amelyek a magyar mezőgazdaságot meghatározó módon érintették, s az új kihívásoknak a dzsentrí nem tudott megfelelni, ezért a történelem átlépett felettük. Amit Fábíán főszolgabíró gondol, abban Móricz álláspontja ölt testet: „...ez az ő nyomozása valóban nem egy megfejthetetlen puskalövés földérite: egy lövés, két halott – hanem egy egész társadalmi réteg agóniájának leleplezése.”

Requiscat in pace! – mondja ki felettük Móricz az ígét a regény befejezésében: „Mindnyájan megéreztek a véget, amely itt lebegett a fejük fölött.”¹⁸

A *Forró mezők* két szempontból is kivételt képez Móricz regényei között. A bűnügyi regény műfajával ezt megelőzően sem, ezt követően sem kísérletezett az író, annak pedig végképp nincs nyoma az életműben, hogy valamelyik alkotásának ne lenne főszereplője. Az az életanyag, amelyet az író feldolgoz szóban forgó regényében, alkalmas lenne arra, hogy akár Papp Benjamint, akár Avarynét a középpontba állítsa, esetleg a történetekben kevésbé érintett Fábíán Dezső, a főszolgabíró szemszögéből láttassa egyrészt a bűnügy fejleményeit, másrészt az ezernyi problémával terhelt szabolcsi világot. Móricz azonban megtartja magának a központi narrátor szerepét, s nem a figurákat tekinti fontosnak, hanem a folyamatokat, amelyeknek ezek a szereplők egyszersmind a létrehozói és elszenvedői, ritkábban haszonélvezői.

A három főalak közül Vilma figurája kíváncskodna leginkább a cselekmény középpontjába, hiszen ő katalizálja az eseményeket, és magatartása a végkifejlet szempontjából is meghatározó. Móricz valamilyen oknál fogva mégsem teszi meg őt a regény főszereplőjévé.

Mit tudunk meg Avaryné személyiségéről?

17. Móricznak a zsidósággal kapcsolatos nézeteiről részletesebben írtam a *Móricz Zsigmond és az antiszemitizmus* című tanulmányomban. (Hitel, 2009/1.)

18. Annak, aki akár önálló tanulmányban, akár a nagyon hiányzó, korszerű Móricz-monográfia számára részletesebben feltárja az író és a dzsentrí viszonyát, feltétlenül ki kell térnie arra, hogy a szabolcsi dzsentriről a *Forró mezők*ben festett kép miért válik „rózsaszínűvé” a *Halásztanyán* című riportban.

Móricz arra szigorúan ügyel, hogy még a szabad függő beszéd segítségével se ismerjünk meg semmit az asszony gondolataiból. Csak amit mond, s amit cselekszik, azokból következtethetünk belső életére. Így azonban helyenként vázlatos, nem eléggé árnyalt kép formálódik róla, s vonásai nem is adnak ki igazán koherens figurát. Jellemével kapcsolatosan az körvonalazódik, hogy nem intellektuális személység, gyermektelen, tudatában van férje féltékenységének, jól tolerálja Avary gyengeségeit, s van benne valami konfúzus jelleg. (Az egyik pillanatban azt mondja: „Semmi egyebet nem akarok többet, csak mindent tudni...”, de ugyanebben a jelenetben azt is: „Nem akarom, nem akarom! Jaj, csak ne nyomozzanak.”)

Egyelőre tekintsünk el külső vonásaitól, s csak a felsorolt jellemző jegyekre legyünk tekintettel! Mennyi a kísérteties azonosság Avaryné és Simonyi Mária között! A színésznőt sem fűzte rajongás Móriczhoz (viszonyuk kezdetben inkább fordított volt), jobbára csak az elfogadás jeleit mutatta. Az írónak arra is rá kellett döbbsennie, hogy második feleségében nem talált szellemi partnerre. Kapcsolatuk Simonyi Mária akaratának megfelelően gyermektelen maradt, s bár az asszony a házasságban korrekt feleségnek bizonyult, Móriczot – naplója tanúsága szerint – féltékenység gyötörte¹⁹, tudván, hogy korábban Máriát sokan körülrajongták.

Ez a közös jegy alapján nyugodtan kimondható, hogy Vilma alakjának megformálásához Móricz a feleségét tekintette modellnek. Ha ez így eddig nem hangsúlyozódott a Móricz-irodalomban, annak az lehet az oka, hogy az író több alkalommal is felrója Simonyi Máriának, nem volt olyan impulzív alkat, mint Janka, az első feleség, s ezt fenntartások nélkül elfogadták tőle. Ezt írja a naplójában, 1929-ben: „...ha most végiggondolok azon, hogy miket írtam e három év alatt (házasságuk első három évéről van szó – HP), - valóban igen kevés sorom van, ami kettőnk egymáshoz való testi-lelki viszonyára vonatkozik...”²⁰ Egy 1930-as levélben pedig ez áll: „Négy és fél éve, hogy együtt vagyunk, egy sorom nincs azóta, amiben Magát írtam volna meg.”²¹

Ezek a megjegyzések akkor is igazságtalanok lennének, ha a házasságukat megelőző néhány mű (*Pillangó, Odysseus, Amor és Psyché*) számára az ihlető forrás nem Simonyi Mária lett volna (mint ahogy ő az egyik „főszereplője” a *Míg új a szerelem* című, későbbi, a különélésük idején születő kulcsregénynek is), de ott van a *Forró mezők*, ezért nem áll meg a vád a színésznővel szemben, hogy ne adott volna elég élményforrást vagy ösztönzést Móricz munkássága számára. (Ahhoz, a budapesti bohémvilág ábrázolásához, amit az író várt tőle, valóban nem, de ez a többivel kapcsolatos „hozzájárulásának” értékét nem csökkenti)

S ha a regénybeli Vilma megjelenését, külső jegyeit vesszük számba, akkor is döbbenetes hasonlóságot vélhetünk felfedezni Simonyi Máriának a fényképeken és a filmvásznon megőrzött vonásaival, nem beszélve azokról a bizonyító érvényű megjegyzésekről, amiket ezekkel kapcsolatban Móricz a naplójában tett.

Vilma szépségét Móricz először a főkapitányi kihallgatás alkalmából részletezi („vérbő, dús ajak”, „finom kis ráncok”, „barna volt a haja, s vörös fények voltak a barnaságban. Hennázott haj volt”, „ki van most is festve”, „orra kicsiny”, „két nagy üreg az orrlyuk”, „a szeme is kicsiny”), de mintha Simonyi Mária arcképét rajzolná meg. A ráncok ügyében ezt írja egy alkalommal: „... már akkor (a házasságkötéskor

19. „Féltékenységem keveset szűnt...” Móricz naplója, 1926. okt. 9., közli: Cséve Anna, Holmi, 2001/7.;

„A szívem örülten vert, féltékeny voltam...” Móricz naplója, 1926. okt. 24., u.o.

20. Móricz naplója, 1929. június 8., u.o.

21. Levél Simonyi Máriának, Pozsony, 1930. szeptember 13., közli Cséve Anna: *Modell és társ*, Holnap Kiadó, 2005, 251–253.

– *HP*) is bizonyos hervadással kaptam őt.”²²; az író a hajfestés kifejezetten zavarta: „...nem bírom tovább a nagyon is vörös szókére festett haját...”²³; miként zavarta a túlzásba vitt smink is: „Megcsókoltam az arcát,de nagyon ki volt festve, s soká kerestem a nyakán egy helyet, ahol undor nélkül meg tudom csókolni.”²⁴ És ha megnézzük Simonyi Máriának azt a kitűnő fényképét, amely Móricz Lili *Kedves Mária!* című kötetének²⁵ borítóján látható, akkor bizonyosságot szerezhethünk a megteremtett regényhős és a modell arcának rendkívüli hasonlóságról. A kicsiny szem kivételével minden pontosan egyezik!

Másodszor akkor kapunk külső képet Vilmárol, amikor utoljára találkozik Papp főkapitánnyal: „A szépség maga volt ez a nő. Rőt barna haja aranyosan csillogott, arca kendőzetlen volt, s mégis úgy tűnt fel, mintha az egész nő csupán szépség volna. A vonalai, a formái, az árnyékok a szeme alatt, fehér bőre, a kivágott ruhában, elefántcsontszerűen tündöklő nyaka és melle, gyönyörű lába a körömcipőben, a selyemharisnya testszínű fénye, színe, illata, az egész teremtés, mintha arra volna szánva, hogy ennek ne legyen szíve, ne legyen lelke, ne legyen benne semmi, ami más, mint maga a szépség, a fizikum csillogó édes gyönyörűsége.”

Ez a leírás akkor kapja meg igazi életfedezetét, ha összevetjük Móricz naplójának Máriára vonatkozó egyik-másik bejegyzésével: „M. testileg fejedelmi jelenség volt...”²⁶; „... ahogy legelőször megláttam, szépsége fogott meg, ahogy csak női szépség tud hatni egy férfire.”²⁷; „... mást nem kívántam, s nem akartam, csak erotikus szépségét vágytam élvezni.”²⁸

Modell és regényhős ennél jobban már nem is kopírozódhatnék egymásra! Ennek ellenére nehéz lenne magyarázatot találni, miért nem lett Avaryné a *Forró mezők* főhőse. S ebben a kérdésben még a feltételezéseknek sincs értelme.

A *Forró mezők*nél jelentősebb regény akad több is a Móricz-életműben, de ne feledjük, a katedrálisok nem teszik feleslegessé vagy haszontalanná a kápolnákat. Egy letűnőfélben lévő életforma és gondolkodásmód bemutatása a *Kerek Ferkótól a Rokonokig* ívelő sorozatban, e réteg történelmi szerepvesztésének témává emelése a dzsentrí-regényekben az író munkásságának egyik jelentős eredménye. A vagyonát felélő, a hivatali állásokba menekülő, vagy ügyeskedéssel a régi életforma látszatát fenntartó nemesség legtovább Szabolcsban dacolt a történelmi viharral, amely végül elseperte őket, de éppen ezért a nyírségi világ személyes tapasztalatok alapján megrajzolt képe nélkülözhetetlenné vált egy gyászos folyamat végső stádiumának megmutatásához. Nem véletlen, hogy a *Forró mezők* megjelenése után Móricz már korántsem volt olyan kedves vendég a megyében, mint annak előtte.

22. Móricz naplója, 1935. okt. 10. du 5. Bp. szerk., Petőfi Irodalmi Múzeum, M. 100/3958

23. Móricz naplója, 1935. október 9. du. 6 Bp., közli Cséve Anna, Holmi, 2001/7.

24. Móricz naplója, 1936. december 11. 10 L, u.o.

25. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979

26. lásd: 23. jegyzet

27. Móricz naplója, 1936. szeptember 15. 15.35, közli Cséve Anna, Holmi 2001/7.

28. lásd. 22. jegyzet

Móricz Imre Zsoltárok

Véglegesen 1941 közepén kerültem Leányfalura. Anyámmal együtt Móricz Zsigmond is jött értem Zagyvarékasra, és együtt hoztak el Kismamáéktól. Leányfalura érve, anyám az ölébe vett, és engem így, őt átölelve vitt a nagy kertbe be, ahol – későbbi jó barátaim – kutyáink (Pengő, Bundás és Pajtás) – vártak ránk, és boldog ugatásukkal üdvözöltek bennünket, amellyel engem bizony akkor még megijesztettek... Hazaértünk... Valóban otthon éreztem magam... Birtokba vehettem a nagy kertet, ahol azt csinálhattam amit akartam... Ha akartam, kinyithattam a locsoló tömlő vízcsapjait, s ilyenkor a kertész Jani bácsi nevetve tanítgatott arra, hogy ezek mire valók...

Az iskolaév kezdete előtt már néhány héttel Móricz Zsigmond megvette a tan-könyveimet és a füzeteket is, néhányat. Ő korán kelő volt. Reggel hat körülírig írógépén már megírta a napi penzumot, ami általában legkevesebb egy ívnyi terjedelem volt. Amikor már pihenni visszaheveredett a nagydíványra, anyám be-bevitt hozzá, és akkor együtt játszva tanultuk az ABC-t és lassan a betűvetés rejtelseibe is bevezetett... Mire eljött az iskolai évnitő, én már a tananyag kezdetéből sok mindent tudtam, ami aztán tanítónknak, Vilma néninek okozott némi nemű nehézséget (de ez már egy másik történet, volt osztálytársaim, a ma is Leányfalun lakó Stein Jóska és Gruber Kati szerint is). Ma is arra vagyok a legbüszkébb, hogy a betűvetés rejtelseire Móricz Zsigmond tanított!

Emlékezetem szerint már a lányfalui létem első vasárnapján átkeltünk komppal a Dunán és igyekeztünk a Pócsmegyeren lévő református templomba, istentiszteletre. Akkortájt Pócsmegyer leány-falujában még nem volt református templom, de még imaház sem, így a református lelkészek unokája – aki majdnem maga is követte ősei hivatását – ha csak tehette, a közigazgatási székhely templomába járt. Odavitt engem is, talán azért, hogy megmutasson, s talán azért is, hogy templomaink varázslatos egyszerűségének szépségét velem megszerettesse... Hihetetlennek hangzik, hiszen mindössze alig hat és fél éves voltam, de mégis emlékszem rá, hogy a kezdő ének akkor ott a pócsmegyeri templomunkban a 42. zsoltár első verse volt. Ezt én akkor hallottam először. Móricz Zsigmond mellettem ülve, az ő magasabb fekvésű szép bariton hangján, nem túl erősen – de halkán sem – énekelte a számomra akkor még ismeretlen, gyönyörű dallamú éneket: „Mint a szép híves patakra...” Kezében nagyon szép, bőrrel bevont zsoltáros könyvet tartott és abból énekelte... Az élet szép ajándéka lett számomra, hogy a Lórántffy Zsuzsanna Nőegylet által Móricz Zsigmondnak 50. születésnapjára ajándékozott énekesköny-

vet számomra anyám megőrizte, amit én 1989-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ajándékozhattam, az Árvácska alapítvány számára.

Eleven érdeklődésű kisfiú lévén, egyházi énekeinket is igyekeztem megtanulni. Mivel számomra a 42. zsoltár volt az első gyülekezetben hallott ének, nem tudom miért, de ezt gyakorolgattuk néha a nagydiványon is. Kisgyerekként szerettem vele istentiszteletre járni is... Persze máshová is elvitt magával, ha csak tehetett, nem is kevészer. Templomba még télidőben is átjártunk Pócsmegyerre, addig, amíg zajlani nem kezdett, vagy be nem fagyott a Duna.

Móricz Zsigmond halála után visszakerültem Zagyvarékasra. Ez egy úgyszólván tiszta katolikus község volt és az ma is. Ott vészeltem át a háborút is és onnan – kis kitérővel – kerültem Debrecenbe is, a híres Kollégiumba, Móricz Zsigmond szeretett iskolájába. Akkor ismét nagyon egyedülinek, nagyon árvának éreztem magam. 1945 ősze volt. A Főgimnázium épületében és a Kollégium új, hátsó traktusában még orosz katonai kórház és laktanya volt, ezért mi az öreg épületbe szorultunk, az internátus és a gimnázium is, tantermekkel és a háló-tanuló szobákkal együtt. Szeptember közepe is elmúlt már, amikor végre az egyik reggelen gyülekeztünk az évnnyitó istentiszteletre.

Nyolc éven át volt osztálytársam, a hajdúszoboszlói Sallai Lalika fogott kézen és vezetett a Kollégium híres oratóriumába, a második emeletre, a sokak által emlegetett, még talán Csokonai által is koptatott fa lépcsőkön fel. Ezt aztán később minden érettségi találkozókon emlegettük, amíg közöttünk volt szegény Lali, aki a nevezetes Hortobágyi Állami Halgazdaság kiváló igazgatója volt évekig., Számomra akkor a lélekbemarkoló élmény ismét az istentisztelet kezdő éneke volt, a 90. zsoltár: „Te benned bízunk eleitől fogva...” Ezen az évnnyitó istentiszteleten az ígét a kiváló, de már előrehaladott korú tiszteletes-vallásánárunk, D. dr. Nagy Sándor, Sanyó bácsink hirdette. Hihetetlen sokat köszönhetek neki azért, mert a rettenetes világ- és országegés után mindegyikünket végtelen szeretettel ölelt magához és tanítgatott... Velem különösen sokat foglalkozott, hiszen korábban Rékason, a katolikus világban református hitoktatásban szinte nem is részesültem.

1945 karácsonya előtt már december közepén elkezdődött az iskolai szünet, szénhiány miatt is. Az első vakációra vonaton is két napig tartó utazás után értem haza a Baross utcai, harmadik emeleti félig romos lakásunkba. Az alig lakható két szoba közül az elsőben feküdt anyám, aki az ostrom alatt átéltek következtében is sokizületi gyulladást kapott, s akit már addig másodsor műtött Rubányi tanár úr... Nagyon beteg volt. Újai és végtagjai puffadtak és duzzadtak voltak. Járnai nem tudott... Csak anyám szobájában fűtöttünk, és én úgyszólván állandóan ott voltam mellette. Hogy lekössön, elmagyarázta, hogy a másik szobában a nekem való könyveket hol találom meg. A könyvek között kutatva találtam két vaskos, fekete fedelű kötetet. A Kelet Népe Móricz Zsigmond szerkesztésében megjelent példányai voltak, évenként külön kötetbe kötve. Így találtam rá az Árvácskára. Zsoltárról zsoltárra haladva, remegve és a nem fűtött szobában a hidegtől vacogva faltam a betűit. Még aznap elolvastam az egészet... Hiszen nem is olyan régen, csak három, vagy négy évvel azelőtt magam is az árvácskák sorsát éltem... Vezér Erzsi néni, aki anyámat látni akarva ugrott fel néhány percre hozzánk, megnézte mit olvasok. Fejem simogatva, majd arcom két kezébe fogva csak annyit mondott: nagyon beteg anyád.

Amikor Erzsi néni elment, már alkonyodott. Egyedül maradtam vele, és akkor én már megéreztem, tudtam, hogy Árvácska az édesanyám. Ráborultam az ágyára

és rettenetes zokogásba törtem ki. Felszakadt bennem minden. Árvácska rettenetesen sok szenvedése, amiket néha magam is átéltem, a szeretetvágy mérhetetlen kínjai... Ne hagyj itt, édesanyám, zokogtam. Ő meleg, szép szemeit rám emelve, kezét fejemre helyezve, szomorkás mosollyal vigasztalt, nem halok meg kisfiam, nyugodj meg csillagom.

Móricz Zsigmond 1941. augusztus 25-én a Magyar Kir. Állami Gyermekmenhelynek a következőket is írta: „Litkei Imre II. 96190 számú gondozottat... saját gondozásomba szeretném venni, s a gyermek jövőjéről gondoskodni kívánok. Vállalom ezt a feladatot, hogy embert nevelek belőle, Isten segítségével... Pócsmegyer – Leányfalu. Móricz Zsigmond, író.” Sajnos, hogy ő rá egy évre elment, így hát Árvácskára maradt ennek a testamentumnak a teljesítése is, aki felnevelt engem, és amikor már mindent elrendezett körülöttem, csak az után hagyott itt bennünket...

Mielőtt utoljára a Babits-klinikára bevittem, előző este – már nagyon betegem – odaült az ágyam szélére, úgy kérlelt: – Kisfiam, nagyon szeretnék még egy kis unokát, meglátod biztosan fiú lesz! – De édesanyám, hogy is juthat ilyesmi eszedbe, hiszen reggel kórházba kell vigyelek, és Marikát pedig tegnap kellett, hogy a Jánosba bevigyam. Itt maradok a két kislánnyal, és azt sem tudom, hogy mi tévő legyek – válaszoltam.

– Rendbe jön minden, fiam! Meglátod, minden. Nagyon kérlek, beszélj ezt meg Marikával. Hidd el, fiam, én vállalom – mondogatta halkán, többször ismételve.

Halála után nagy, nagy szomorúság szakadt ránk, s hogy mindannyiunkat megvigasztaljon – és hogy megint igaza legyen – még egy év sem telt el és megszületett a fiunk.

„Isten / Egy viruló Kör / kívül / és / belül / titok / és / titok / rendületlenül.”
(Simon Andortól, Móricz Zsigmond Gyöngyi leányának férjétől.)

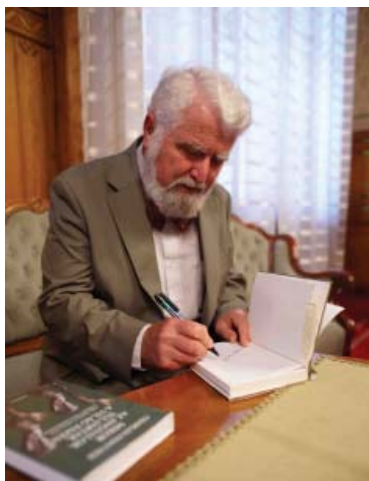
Szentendre, 2010. március

interjú

Marik Sándor

Világpolgár, nyírderzsi ősökkel

Beszélgetés Charles Fenyvesivel, a Kozma Pál-díj 2010. évi kitüntetettjével

Charles Fenyvesi – Fenyvesi Károly – 1956 óta az Egyesült Államokban élő író-újságíró a Kozma Pál-díj 2010. évi kitüntetettje. A megye új díját 2009-ben alapította a közgyűlés „a megyéből elszármazott személyek által kifejtett országos jelentőségű, kimagasló tevékenység elismerésére”.

– Az *Európa Kiadó* díszvendégeként érkezett Washingtonból Budapestre, a 2010. évi könyvhét megnyitójára, új kötetének bemutatójára...

– ... ahol nagyon jó hangűtés volt, ahogy a kiadóigazgató – Konrád György és Szabó Magda könyvrészleteinek felolvasása után – mikrofonhoz szólított: „Úgy tudom, éppen a Parlamentből jössz, ahol kitüntetést vettél át,¹ a szülőföld elismerését...” Igen, és nagyon jólesett, folytathattam, hiszen nem vagyok elkényeztetve kitüntetésekkel,

s megtisztelő, hogy éppen őseim szűkebb páttriájában gondoltak rám. Bizonyára megelélegezték, mert a bizonyíték most van itt – a bemutatandó könyvem –; nem egyszeri kapcsolat volt húsz éve a szabolcsi szép időkről szóló családragényem. Vissza-visszatérek, és mostanában már nem csak álmaimban. Új kötetem számos esszéje is a nyírségi homokon fogant, bár hat és fél ezer kilométerre élek – mint őseim mondták volna Derzsbén –, az Óperenciás tengeren is túl...

– *Egyre gyorsuló ütemben jelennek meg a könyvei Magyarországon: 1992, 2001, 2007, 2010... Mi van még a tarsolyában?*

– Korai még erről beszélni, de annyit elmondhatok: egyszer elkövetkezik az a kegyelmi idő is, amikor az író úgy érzi, színdarabot kell írnia... Én mindjárt kettőhöz láttam hozzá, egyelőre kisebb felolvasóesteken szondázzuk a közönség véleményét. Mindkét mű formálódik még.

1. Charles Fenyvesi korábban lekötött programokra rövid időre érkezett Budapestre, ami nem tette lehetővé, hogy a megyei ünnepségen vegye át elismerését. A megyei közgyűlés elnöke ezért adta át a Kozma Pál-díjat a fővárosban, a Parlamentben.

– *Egy interjúban így határozta meg magát: „Zsidó magyar amerikai újságíró vagyok – majd hozzátette: hogy ebből melyik az elsődleges, azt a hely és az adott pillanat határozza meg”. Mivel ez elég tömör, karakteres megfogalmazás, szinte állandósodott is. Kifejtené kissé részletesebben?*

– Világnézeti szempontból a zsidó hitem nagyon fontos. Zsidónak lenni azt jelenti, állandóan olvasni, tanulni, vitázni. Ha csak rövid időre is, de naponta fellapozom a Bibliát, a Talmudot. Ez a két legfontosabb tanítás, a két legfontosabb könyv az életemben. Aki írásaimat ismeri – és, persze, a Bibliát és a Talmudot is – nyilván tudja, hogy meritek belőlük, érezheti, hogy én megélem e tanításokat. Az, hogy magyarnak tartom magam, soha, egy pillanatra sem volt kétséges. Nem csupán azért, mert Magyarországon születtem, csak kényszerűségből hagytam el szülőhazámat. Azért is, mert itt van őseim születési, temetkezési helye; sok emberöltőn, több száz éven át éltek a Nyírségben, időnként Gyulaj és Derzs meghatározó személyiségeiként. Hogy valójában mikor telepedtek le a Nyírségben, családi titok; én három évszázadot tudtam visszamenni a történetekben. Ha álmodom, ma is legtöbbször Derzsben járok, érzem az akácvirág semmivel sem összetéveszthető édes illatát, s Krúdy Gyulával beszélgetek. Amerika? Amikor menekülőként befogadott, nem csak azt engedte meg, hogy letelepedjek. Hatalmas lehetőséget adott azzal, hogy tanulhattam. Akkor megfogadtam: jó amerikai leszek. És tisztességes újságíró. Máig ehhez tartom magam.

– *Újságíróként említ. Valóban hatéves korában – amikor írni, olvasni kezdett –, már újságíró akart lenni?*

– Így van. Azt nem mondom, hogy pontosan tudtam, mit jelent ez, egy példa volt előttem. Nagy családuknak tagja volt ugyanis Thury Levente újságíró.² Amikor én hat éves voltam, ő jó negyvenes, ereje teljében lévő ember. Nagyon szerettem körülötte lenni, hallgatni, hogyan beszélget más felnőttekkel, sok érdekes vendég fordult meg a környezetében. Okos, ragyogó társasági ember, mindig elegáns. A család egyetlen nem zsidó tagja volt, de héberül ő beszélt a legjobban. Református papnak indult – apja, nagypapja az volt – és a héber nyelvet az egyetemen tanulta. Személyes példája volt az, amiért kisgyermekként elhatároztam, én is újságíró akarok lenni. Az lettem – nem bántam meg.

– *Szinte minden könyvéből kitűnik, kivételesen erősen kötődik ősei földjéhez, bár sok oka lenne ennek ellenkezőjére is. Mert – miután nagy sikereket ért el a család –, teljesen tönkre is ment, földönfutók lettek. Később innen, Magyarországról hurcolták koncentrációs táborokba népes családjának sok tagját, akik közül hetvennél többen nem tértek vissza. A háború után roppant nélkülözések között éltek Pesten. Politikai okokból kirúgták az ELTÉ-ről, mielőtt megkezdhetné volna tanulmányait, s még abban évben, '56-ban a debreceni egyetem falához állítva társaival együtt feltartott kézzel várta, hogy a szovjet parancsok miként dönt: Szibériába viteti, egyszerűen agyonlövöti, vagy, ami a legkevésbé tűnt valószínűnek, elengedi. És mindezek ellenére írásaiban soha nem panaszkodik, nem gyűlölködik. Génjeiből fakad az optimizmus?*

2. Thury Levente (Kisar, 1895–Budapest, 1958) Papi pályára készült, de azt abbahagyva, a debreceni egyetem bölcsészkarára iratkozott be. Irányító szerepet játszott a diákság körében, 1918–1919-ben a diáktanács elnöke volt, emiatt valamennyi magyar egyetemről kizárták. 1920-tól a Debreceni Független Újság című napilap munkatársa, hamarosan legismertebb vezércikkírója, majd 1933–1940 között főszerkesztője. Újságíróként bátor, ellenzéki irányú hangon szólt hozzá az aktuális kérdésekhez és eseményekhez. Megalakulásától kezdve egyik vezetője volt az 1937-ben zászlót bontó, baloldali Márciusi Frontnak. 1940-től Budapesten élt és a Bajcsy-Zsilinszky-féle Ellenállási Mozgalom tagja volt. A kommunizmus alatt szilenciumra volt ítélve.

– Említettem a Bibliát, a Talmudot. Egyik sem tanít a panaszkodásra, a gyűlölködésre pedig még kevésbé. Családom, a Schwarczok múltjának van egy tanulsága: mindenek ellenére létezik emberi együttélési forma, amit lehet, és érdemes is követni. Nagypámban, akit 1919-ben komoly sérelmek érték – feldúlták a házát, birtokát –, sohasem élt a jogos bosszú vágya. Ellenkezőleg: hitte, hogy sosem szabad ugyanazzal a fegyverrel visszaütni. Az ő hite több generáción át is hat ránk. Hiába voltak nagyon rossz éveink is, ez a hit sok mindenben átsegítette a családot. A hit abban, hogy a világot formálni, javítani lehet. Taub Izsák, a tizennyolcadik századi áldott emlékü nagykállói rabbi ezt még erőteljesebben hangsúlyozta: nem csak jobbra tehetjük, hanem jobbra kell, hogy tegyük a világot. Hogy a gyanakvás és a bosszú a szenvedélyes gyűlölet új hullámát szabadítja ránk, ám újrakezdésre mindig van lehetőség. Hogy a zsidók kis világát körülvevő nagy keresztény világ nem változtathatatlanul, nem örökké tartóan ellenséges; a nem zsidók is együttműködhetnek velünk a világ javításában. És ezt én is így gondolom.

– *Állandó jellemzője a mosoly, olyannyira, hogy még az önről szóló könyv³ címéül is ezt adták. Mi ennek a titka?*

– Ez nem olyan egyszerű. Sokféle mosoly van. Például olyan is, amely könnyeket takar el...

– *Az 1956-os forradalom és az egyetemisták – jellemző szókapcsolat, hiszen a fiatalok, első sorban Budapesten, sokat tettek a szabadságért a harcok előtt, alatt és után is. Később éppen ezért menekültek külföldre sokan, ami a leendő magyar értelmiség nagy vesztesége lett. Egyes számítások szerint mintegy nyolcezren folytathatták külföldön a tanulmányaikat, mint például ön is, a leghíresebb amerikai egyetemen, a bostoni Harvardon. Hogyan sikerült ez?*

– Kétségtelen, hogy 1956-ban a forradalom után a nyugati országok legtöbbszörében különleges rokonszenv vette körül a menekült magyarokat. Az egyetemisták számára külön ösztöndíjakat létesítettek és a legjobb egyetemek is megnyitották előttük a kapuikat. Így volt ez az Egyesült Államokban is, amely azonban nem csak együtt érző, hanem meglehetősen racionális társadalom is. Tehát a lehetőség nem azt jelentette, hogy soron kívül be lehetett ülni az egyetemi padosorokba, hanem azt, hogy segítenek a felkészülésben, és majd attól függően, hogy ki miként bizonyít, felvételizhet különböző intézményekbe és ösztöndíjasként tanulhat. Nekem szerencsém volt, mert viszonylag jól tudtam angolul és már 1957 elején letehettem a felvételi vizsgákat. Ugyanazon tétel közlő hűztam, mint bármelyik amerikai felvételiző. Két elit egyetemre adtam be a jelentkezésemet, a Boston melletti Harvardra és a Princetonra. Mindkettőről alaposan tájékoztam is, és eldöntöttem, hogy ha lehetőséget kapok, akkor a Harvardra megyek, mert annak nyitott szelleme, kevésbé zárt közege jobban tetszett, mint a konzervatívabb, kissé túlszabályozottnak tűnő Princetoné. Számomra emlékezetes volt a felvételi „interjú”, amelyet egy akkor fiatal professzor – később tekintélyes politikus –, Zbigniew Brzeziński⁴ vezetett. Hamar szót értettünk, bár ő tíz évvel idősebb volt nálam, jó alapot adott, hogy mindkettőnket Kelet-Európához kötöttek a családi gyökerek. Jól szerepelhettem, mert néhány hét múlva mindkét helyről kedvező válasz érkezett, s én a Harvardot választottam.

3. Csupa mosoly volt. Charles Fenyesivel beszélget Járai Judit – Magyarok Lenni sorozat XIX. kötet, Kairosz Kiadó, 2007.

4. Zbigniew Brzeziński (Varsó, 1928–) amerikai politológus, államférfi. 1977–1981 között az Egyesült Államok nemzetbiztonsági főtanácsadója Jimmy Carter elnök mellett. Jelenleg a Johns Hopkins Egyetem professzora, az amerikai külpolitika befolyásos személyisége.

– *Később az egyetemen, majd újságíróként a nagypolitikában kamatozott egy ilyen professzori ismeretség?*

– Nem minden kerek, ami az lehetne. Ugyanis nekem kis kitérő következett. 1957 februárjában megkezdhettem volna tanulmányaimat, mégis úgy határoztam, csak szeptemberben költözöm Bostonba. Nem éreztem magam elég felkészültnek, fejembe vettem, hogy jobban meg kell alapoznom a harvardi éveket. Első sorban a nyelvtudásomat akartam tökéletesíteni, és megszerezni azokat az ismereteket, amelyeket a többiek az amerikai középiskolában megtanultak, hiszen angol irodalom és antropológia szakokra jelentkeztem – egyetemen újságírást én nem is tanultam. Tehát Amerikába érkezésem után egy héttel már dolgoztam – Washingtonban kifutófiú voltam –, de az időm jelentős részét tanulással töltöttem. Ez kétségkívül helyes döntés volt, mert mennél többet tanultam, annál inkább rájöttem hiányosságaimra. Fél év múlva viszont nem csak ismeretekben, hanem élettapasztalatban is megerősödve, magabiztosabban kezdhettem az egyetemi éveket.

– *És Brzeziński természetesen változatlanul a Harvardon tanított...*

– Igen, sőt nagyon népszerű, felkészült professzor, kiváló előadó volt, diákjai szerették. Merész húzásai is voltak: amikor például a sztálini éra jellegzetességeit magyarázta diákjainak, szovjet diplomata uniformist vett fel, jellegzetes orosz stílusban beszélt, olyan hatásosan, hogy már az előadás alatt elfelejthetetlenül rögzültek a hallottak. Már otthonról erős alapokat hozott: lengyel nemesi családból származó édesapja 1931–1935 között Németországban szolgált diplomataként, 1938-tól pedig országa kanadai nagykövete volt. A fiatal Brzeziński tehát gyermekként tanult meg németül, ifjúként angolul, franciául. A montreali egyetemen diplomázott, Bostonba PhD-tanulmányokra érkezett, és fokozatosan hódította meg a professzori posztot. Ezért volt óriási meglepetés, hogy nem kapta meg a végleges kinevezését a Harvardra, amikor annak 1959-ben eljött az ideje. (El is költözött New York-ba.) Ez megrázott, s forradalmári lelkesedéssel be is mentem nagyhirű professzoromhoz, Charles Taylor történészhez, megkérdezni: hogy-hogy...? Ő elgondolkodott, talán az járt a fejében, hogy elküld, nem a diák dolga ilyesmibe belekotyogni. Mégis leültetett, és belekezdett: csak azért mondom el magának, hogy tanuljon belőle. Itt nem elég jó professzornak lenni, jó harvardi professzornak is kell látszani. Rögtön rájöttem: a meghatározó idősebb, konzervatívabb tanároknak nem tetszett a fiatal kolléga lezsersége, újítkedve, nem fogadták be. Ide tartozik: a professzoromnak tanársegédi tervei voltak velem, s példabeszéd gyanánt osztotta meg véleményét. Visszatérve Brzezińskire: meggyőződésem, megelőzte korát. Komolyabb személyes kapcsolat nem is alakulhatott ki köztünk, miután harvardi karrierje hamar megtört, s elköltözött Bostonból. Két évtizeddel később azonban – amikor ő „nagy ember” volt, nekem pedig némi ismertségem volt már a szakmában – sort kerítettem, hogy elmondjam neki, miként akartam „megvédeni” anno 1959-ben. Mindketten jót mosolyogtunk, ahogy régi történeteken szokás – én megkönnyebbültem, és talán neki is jólesett...

– *Angolul ír, magyarul megjelenő könyveit fordítják. Miért? Hiszen kiválóan, választékosan, sőt ízesen beszél magyarul, mi több, irigylésre méltó hozzáértéssel szerkeszti, javítja a magyar szöveget. Első találkozásunk idején – Washingtonban, 1994-ben – másodpercek alatt, már a folyosón azt is felismerte, hogy Szabolcsból érkező van a vendégek között...*

– Ez egy összetett dolog. Legegyszerűbben azt válaszolhatnám, hogy sokkal könnyebb valamire azt mondani, hogy jó, vagy nem, mint ugyanazt megcsinálni. Ám többről van szó. Azok a szép magyar szavak, amelyekkel szeretném megfogalmazni a mondandómat, nem mindig jutnak eszembe. Ahhoz, hogy az ember jól és szépen fogalmazzon, naponta kell használni, mi több, ápolni is a nyelvet. Nos, én életemnek egy fontos, fogékony szakaszában nem a szülőházamban éltem, emigránsként alig használtam az anyanyelvem. Akkor reménytelennek is tűnt, hogy belátható időn belül újra Magyarországon éljek. Nem csupán rá voltam kényszerülve, hogy megtanuljak angolul, én akartam is tudni – sőt, jól tudni – azt a nyelvet, hiszen célom az újságírás volt. Ezért aztán komoly erőfeszítéseket is tettem. Ahogy megérkeztem Amerikába, vettem egy jegyzetfüzetet, minden napra fölírtam negyven új szót vagy kifejezést, és megtanultam. Minden áldott nap. Ez csak egyetlen hónapban több mint ezer új szó. Nem csupán megtanultam, hanem ismételtem, igyekeztem minél többször alkalmazni is az új szavakat, hogy rögzüljenek. Faltam a könyveket, gyakoroltam az írást, a beszédet, szerettem volna mielőbb gondolkozni is angolul. Ez nem használt a magyar szókincsemnek, a finomabb kifejezések, a választékosabb, ritkább szavak az emlékezet mélyére kerültek. Így telt el jó néhány év. Aztán fordult a kocka: amikor először jöttem haza, bizony, rám fért volna, hogy sok szép magyar szót felírjak, ismételjek. Ha viszont egy kéziratot látok, különösen, ha a saját írásom fordításáról van szó, egybe tudom vetni az érzéseimmel, az árnyalatokkal, és ha olykor gondolkozni is kell a legjobb kifejezésen, a mélyebb rétegekből feltolulnak a megfelelő szavak.

– *Vannak ellenpéldák. Olyan ismert tudósok, mint Teller Ede, Szilárd Leó, Oláh János félévszázados emigráció után is szép, veretes magyart beszéltek...*

– Ez igaz. A nagy különbség abban rejlik, hogy ők környezetükkel mindvégig magyarul is beszéltek, én pedig nem, mert sokáig nem volt kivel. További különbség, hogy nekem az írás lett kenyerem, és a szakma krémjében, a legjobb írók, újságírók, szerkesztők között kellett helytállnom – mégpedig a cikket a lehető leggyorsabban leadva a szerkesztőnek. A kéziraton pedig nincs olyan rovat, ahová be lehetne írni, hogy a szerző külföldről érkezett, gyengébben fogalmaz, kinek kell „rádolgoznia”. Mindez a Harvardról indult. A diák önkormányzatnál tudták, hogy újságíró akarok lenni, ezért aztán rám bízta az ülések jegyzőkönyvezését. Ez ott nem egy bikkfanyelven megírt valami volt, hanem legfeljebb egyoldalas összefoglaló a történetekről, humoros, könnyed, úgynevezett Harvard-stílusban. Kítették a hirdetőablákra, és azonnal látszott a visszajelzés: ha olvasták, jó volt, ha még mosolyogtak is rajta, akkor jeles. Ez nekem nagyon bejött. Igaz, eleinte igencsak megszenvedtem velük, mert a lényeglátás, a tömörítés, a gyorsaság egyként fontos volt – de a tapasztalat később a szerkesztőségi malmokban kincset ért. Az íráskészség a dolgozatírásban is kamatozott. Volt olyan professzor, aki látva a nyilvánvalóan nem amerikai nevet, megkérdezte: saját maga, segítség nélkül írta? És éreztem, él a gyanúperrel, utána fog nézni...

– *Hogyan sikerült a legkiválóbb amerikai hírlapokhoz bekerülnie, saját rovatot szereznie? Melyek a legértékesebb újságírói tulajdonságok?*

– A legfontosabb a kíváncsiság, az érdeklődés, hogy őszintén érdekelje az embert, amivel éppen foglalkozik, s tudjon meg minél többet a háttérrel is, aminek birtokában magabiztosan fogalmazhat. Ehhez jó kapcsolatok kellenek. Nagyon fontos a gyorsaság, hogy az én írásom egy fontos új témáról elsőként jelenjen meg, mert azt megjegyzik, a másodikat-harmadikat már nem biztosan. Kezdő újságíróként azért vettem robotgót,

nem pedig autót, hogy gyorsan tudjak haladni a sokszor csak araszoló washingtoni autóforgalomban, és például az esti színházi bemutató után egy órán belül leadhassam a kéziratomat a másnapi lapba. Lényeges a stílus, hogy ne átlagos, szürke mondatok kövessék egymást, hanem érdekesek. Bizonyos műfajokban kifejlesztettem egy, számomra kedves megoldást: felteszek egy kérdést, megválaszolom, aztán saját magammal vitatkozom, s közben bontom ki teljesen a témát. Kivételes szerepe van a pontosságnak, a szavahihetőségnek, hibázni életveszélyes. Washington ilyen szempontból nagyon jó iskola, ha az ember abban a hírgyárban meg tud kapaszkodni, az már önmagában komoly esélyt ad, hogy később a véleményére is kíváncsiak lehetnek. Sok mindent kipróbáltam, sok helyre írtam, hogy megjelenhessek, nevet szerezhsek. Egy kis hírügynökségnél a Foreign News Service-nél kezdtem New York-ban, sok év telt el, mire az első írásom bekerült a New York Times-ba. Eleinte sok hírt, tudósítást küldtem az izraeli médiának, a Jerusalem Post, a Ha'arec, a jeruzsálemi rádió számára. 1980-ban, tehát húsz évvel a diplomázásom után lettem a The Washington Post belső munkatársa, majd később az U.S. News & World Report publicistája. Ezek mértékadó lapok, valóban az amerikai újságírás zászlóshajói közé tartoznak.

– *Mennyi idő kellett ahhoz, hogy egy olyan fontos lapnál, mint az U.S. News & World Report, kolumnista legyen, azaz hétről hétre saját rovata jelenjen meg?*

– Belső munkatársként is legalább öt esztendő. Egy rendszeres rovat azért fontos, mert általa nagyobb lehetőségekhez jut a szerző, mintha csupán egy-egy különálló, bár jó és fontos riportot, jegyzetet ad közre. A „Washingtonban suttogják” rovatom értéke az volt, hogy a bármiről szó eshetett, ami az embereket érdekelte. Én pedig nem fukarkodtam, sok érdekes témát bontottam ki elsőként – a Fehér Háztól a Közel-Keletig. Például Ceaușescu „biztos” bukását egy orosz forrás sügta a fülembe hat héttel az esemény előtt; a második forrásom egy CIA-tiszt volt. Amikor a rovat ismertté vált, sok fontos személyiség is „suttogott” nekem – természetesen háttérben, név nélkül –, tehát a rovat önmagát gerjesztette. Egy ilyen rovat nagy körületekintést igényel, diszkréciót, pontosságot, tapintatot, miközben sokszor pengeéles. Ez a rovat mélyítette ismertségemet az amerikai politikában. Több mint tíz évig minden héten enyém volt az U.S. News & World Report egy teljes oldala, a folyóirat elején. Sokan annál az oldalnál nyitották ki a friss újságot. Remélem, nem sokszor okoztam csalódást...!

– *Az izraeli lapokkal hogyan került kapcsolatba?*

– Még a kezdet kezdetén, korábban történt. Utolsó bostoni évem után az amerikai Kongresszus ösztöndíjával a dél-indiai Madrasban tanultam vallásfilozófiát két esztendeig. Útban Indiába, megálltam Izraelben, és – először életemben – találkoztam ott élő rokonaimmal. Megállóim ismétlődtek, az egyik elég hosszú ideig, kilenc hónapig tartott, a megélhetéshez szociális munkásként dolgoztam. Közben gyakoroltam a héber nyelvet, és újságoknál is megfordultam. Kaptak az alkalmon, ha már Amerikában leszek újságíró, tudósíthatnám őket. Nekem is jó volt, kellett a gyakorlat. A kapcsolat később is megmaradt, és amikor diplomáciai tudósítóként dolgoztam, sikerült néhány exkluzív interjút is küldenem.

– *Igaz, hogy mostanában rendszeresen olvassa Krúdy Gyula műveit, akiről az járja a családi annalesekben, hogy néhányszor őseinek vendége is volt a családi birtokon?*

– Nem csak mostanában, hanem régebből fogva, lényegében amióta megen-
gedhettem magamnak, hogy könyveket, sőt magyar nyelvű könyveket vásárolok.
A Krúdy életművön belül is vannak kedvenceim, mindenek előtt a Szindbád-no-
vellák, és A vörös postakocsi című regény. Nagyon szeretem a Kossuth fia című
kötetet, amelyben a miniszterre avanzsáló idősebb Kossuth-fiú, Ferenc karrierjét
rajzolja meg az író. Azt, ahogy a magyar függetlenségért haláláig következetesen
harcoló Kossuth Lajos fia kiegészített Ferenc Józseffel. De nem csak a politikai
szálak érdekelnek, hanem a hatalmas tényanyag kezelése és az a krúdys zamat,
ahogy a részletekbe hatolva fogalmaz. Ahogy például leírja az idős politikus arcát,
pergamenszerű bőrét. Amint borotválkozik, szinte mozdul a kezem, hogy végig-
simítsam saját arcom, nem maradt-e véletlenül egy borosta, és így tovább. Az is
valami csodálatos, ahogy Szindbád étkezik. Véletlenül sem eszik, hanem étkezik...
Az ember szájában nemcsak összefut a nyál, hanem szinte látja a tyúkhülsves
aranyló színét, érzi a főtt hús melegét. A Gordonkázást pedig azért kedvelem, mert
egyfajta rejtett önéletrajz, az író hősein keresztül magát Krúdyt ismerhetjük meg a
legnagyobb részletességgel. Úgy tudom, hogy Krúdy Gyula ismerte a nagyapámat,
s többször vendége volt házában, élményeit tárcáiban, regényeiben meg is öröki-
tette. Könyveiben bekezdéseket tudnék mutatni, amelyek rólunk szólnak, de – a
vendéglátók határozott kérésére – mindig a valódi név említése nélkül. Úgy vélem,
a Nyírség halhatatlan álmodozója értette a Schwarczok lobbanékony lelkét.

– *Mikor kerek volt a világ című könyvében sok családi fénykép is van. Számomra
érdekes, hogy például nagyszülei fotóján Schwarcz Károly egyáltalán nem a hagyó-
mányos zsidó képet – szakállas, kaftános – mutatja, hanem inkább egy izig-ve-
rig magyar dzsentrihez hasonlót. Ön szerint van ennek valami mélyebb jelentése?*

– Úgy vélem, van. A zsidó nép a Biblia és a legendáriumok szerint vándorló
nép, és ahol otthonra lel, ha csak ideiglenesen is, szívvel-lélekkel van jelen. Az én
őseim ezt úgy értelmezheték, a történések nincsenek határidőhöz kötve. Nagy-
apám nagyapjának a nagyapja ezért földet is vett, Nyírderszben. Akkor, amikor
még zsidónak nem lehetett földet venni. Ám barátságos ember volt, szerették a
faluban, a megyében és valahogy sikerült neki elérni azt, hogy húsz hold, szinte
használatlan futóhomokos földet megvegyen. Följavította, megvan ma is, a
helyi öregek tudják, hogy ez kinek a földje volt – még mindig jó minőségű. Őseim
az újvilágbeli Virginia államból származó, gyorsan növekvő akácfákat ültettek, hogy
felfogják a Kárpátokból érkező szelet, amely elsodorta a talajtakarót és a növények
gyökereit védő földréteget. A mi birtokunkon már 1860 körül volt komposztálás,
holott „hivatalosan” csak 1890 táján fedezte ezt fel egy angol Indiában. Később a
birtokot sokszorosára gyarapították. Asszimilálták magukba a magyar dzsentri-
vadásokat is, különösen édesanyám nemzedékében. Letelepülésük után hamarosan
családi temetőt létesítettek, ahol csak családtagok temetkezhettek. A tizenkilence-
dik század közepéig ők voltak az egyetlen zsidó család Nyírderszben.

– *Kétségtelen, sok különleges esemény történt a családjában az elmúlt századok alatt...*

– Büszke is vagyok őseimre, akik mind hithű zsidók és magyar hazafiak vol-
tak. Akik naponta imádkoztak Kelet felé fordulva, hogy ne feledjék Jeruzsálemet.
Ugyanakkor közülük többen is válaszoltak 1848 dobpergésére, sőt már a kuruc
tárogatószóra is. És szenvedélyesen hittek abban, hogy a szegényes nyíri homokot
az Ígért Földjévé változtatják. A két kötődés között nem éreztek ellentmondást;

ellenkezőleg, így lett a világuk kerek. Amit őseim sohasem néztek közömbösen. Dédapám, a '48-as honvéd, pénzzel támogatta Eötvös Károly küldetését a tiszai perben, s a per végeredményét a magyar jogrend ünnepeként üdvözlötte. Nagypám korteskedett Kállay András szabolcsi főispán újráváasztása mellett – mert szavára adtak a környékeliek. Ám volt ennél veszélyesebb vállalás is: a II. világháborúban egy Schwarcz (Misi nagybátyám) az egyik magyar összekötőtiszt sofőrje volt – Szemes Miklósként, hamis iratokkal – és hónapokig jelentett a brit hírszerzésnek, az MI6-nak az egész német arcvonalról, a Baltikumtól a Kaukázusig. Csak a végén bukott le, ám akkor már megúsza.

– *Számomra szinte megfejtethetlen az olyan kötődés a szülőföldhöz, amit nagybátyja vitt véghez. Elintézte, megszervezte, kieszközölte, elérte – nem tudom, melyik a megfelelő kifejezés –, hogy a több mint három évtizede lezárt, tehát felszámolásra ítélt nyírderzsi zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra. Ezzel ismét legalább harminc évvel késleltetve a felszámolását, miközben maga már évtizedek óta a fővárosban élt. És mindez 1988-ban történt, szinte az egész falu lakosságának jelenlétében...*

– Sumi nagybátyám kezében, 1927-ben omlott össze a birtok. Bűnösnek érezte magát a csőd miatt és talán azért is, mert ő volt az első a családban, aki nem tartott kóser és hátat fordított a hit törvényeinek. Ugyanakkor Sumi bácsi a család történetének a legjobb ismerője volt – tudott a fénykoráról, a mélypontjáról is. És talán ahhoz kötötte a saját tragédiáját is, amelyet soha nem tudott elfelejteni: szép feleségét, öt éves kislányát Auschwitzban emésztették el a lángok. Bár újra nősült, még lehetett volna gyermeke, de nem akarta. Vele – tudatosan – kihalt a családfa egyik ága. És csak úgy volt képes megnyugodni, hogy meghatározta: ősei között nyugodjék és zsidó rítus szerint temessék el. Más ezt reménytelennek tartotta volna – de Sumi bácsinak ez volt a kibékülése a hittel. Unokaöccse, az 1959-ben elhunyt Thury Levente fia, aki szintén Levente, mindent elrendezett, úgy, ahogy Sumi bácsi kívánta...

– *Hogyan választja könyvei témáit, amelyek rendkívül színes palettát ölelnek fel: a történelmi esszéktől a botanikai esszéig, a családtörténettől a nemzet történetig?*

– Nem volt előre elhatározott terv. Könyveim között volt olyan, amely lapokban megjelent cikkeim válogatását kötötte csokorba, s volt olyan is – az első – ami kiadói megrendelésre született. Családtörténeim teljesen egyediek. A legambiciózusabb munkámat, a második világháború történetéről szólót, a titkoszolgálati iratok kutathatóvá tétele tette lehetővé, és véletlenül bukkantam az anyagra levéltári kutatás közben.

– *Figyelemmel kíséri egykorvolt riportalanyainak életét, írásainak szereplőit? Például arra gondolok, hogy 1979-ben az ex-koronás főkről, mint emigránsokról írt. És most itt van például Szerbiában Alekszandr koronaherceg a Karagyorgyevics-családból, vagy Bulgáriában Simeon Szakszoburggotszki, aki 2001–2005 között miniszterelnökségig vitte – elképzelhetetlenül nagy politikai visszatérések. Hogyan született ez a könyv, szóba került, hogy valós lehetőség a visszatérés – ismétlem, 1979-ben?*

– Ez a szűk kör, egy más kategória, más milió. A könyv egyébként megrendelésre született. A téma a New York Times-tól indult. Azt gondolták, jó üzlet sanyarú helyzetbe kényszerült királyokról, hercegekről írni. Kiválasztottak tizenkét kvázi koronás főt, ám a nagy tekintélyű világlap szinte hihetetlen összeköttetései ellenére csak ötlet sikerült felvenni a kapcsolatot. Csupán egy kisebb cikk született ebből a vasárnapi mellékletben. A New Republic Books kiadó azonban változatlanul

bizniszt látott a témában, és keresett valakit, aki a koronás fők bizalmába tudna férközni. Engem ajánlottak, hogy európaiként nekem talán jobban sikerülhetne. Ez így is történt, mind a tizenkettővel beszéltem.

– *Hogyan sikerült?*

– Mindegyikkel másképpen. Először is Európában volt annak valami sajátos varázsa, hogy egy amerikai kiadó érdeklődik egy emigráns európai uralkodóháznál. Talán egy kicsit meg is bizsergette az önrzetüket, a hiúságukat. Néhányat így sikerült megkönyékezni. Másokat befolyásos kapcsolatok révén. Akkoriban már majdnem húsz éve dolgoztam az amerikai sajtóban, és szert tettem értékes, segíteni tudó emberek telefonszámaira. Aztán volt olyan is, akinek egy kivágott cikket tettem borítékba a The Washington Postból, s annyit írtam mellé: ilyeneket is írok, szeretnék önnel beszélni. És postafordultával jött a válasz Mihály román királytól: bármikor szívesen látom.

– *Miről szólt az a cikk?*

– A piros málnáról..., s lehet, hogy ez a titok nyitja. Ugyanis a király válaszában, az is állt, „nekem szintén kedvencem a piros málna”. És ez nem egy hírszerzői kódolás volt, hanem tényleg szerette. Én nem tudtam erről, sőt a királyhoz közelálló személy, aki megadta nekem a címét, sem tájékoztatott erről az apróságról. Egyszerűen szerencsém volt, megérzés...

– *És mi a válasz arra, hogy készültek-e ezek a személyiségek valóságos visszatérésre, vagy csak álmovilágban éltek?*

– Így vagy úgy, de mindegyik visszatérésre készült. Ne felejtjük el, hogy ezeknek az embereknek, családjuknak a 20. század elején még főnnyagogyott a csillagzatuk. Úgy nevelték őket, hogy egykoron majd átveszik országuk vezetését. Amikor – többnyire nagy háborúk után – megváltozott Európa térképe és azzal a királyi családok helyzete, még emigrációban is sokáig úgy működött minden, mintha valójában mi sem történt volna, a változás csak ideiglenes. Hogy miként, milyen anyagi alapokból fedezték az udvartartás költségeit, azt most ne firtassuk, sokféle megoldást ismerünk. Jellemzőként elmesélem a Mihály emigráns román királlyal történt találkozásomat Svájcban. A kommunisták 1947. december 30-án mondaták le, emigrációba kényszerítették. Húsz éves volt ekkor. Találkozásunk helyszíne egy kastélyban igazi trónterem is lehetett volna. A hatalmas termetű, két méternél magasabb szálfagyenes tartású férfi leült a (trón)székébe, kéttenyérnyi hatalmas kezeivel megmarkolta a karfákat, és – sokáig nem szólalt meg. De érzékelhető volt, hogy valami nagyon háborog a lelkében. Én, persze, az illem szerint nem szólaltam meg, vártam. Majdnem háromnegyed órát – kezdett is kínos lenni a dolog, de érdekelt, mi fog következni. Amikor megszólalt, azt mondta: „Tizenennyolc éve nem fogadtam újságírókat. Másokat se nagyon. A családomnak és a családommal élek Nagyon nehéz nekem egy idegen emberrel beszélgetni. De azért kérdezzem.” Aztán oldott hangulatban elbeszélgettünk jó kétórányit, olyasmiről is, amit álmomban sem hittem volna. Később még leveleket is váltottunk. További csaknem két évtizedet kellett várnia: 1997-ben, hetven évesen kapta vissza román állampolgárságát, Arad megyei egykori birtokát, egyik bukaresti palotáját. Mikor nála jártam, én nemigen bíztam e happy endben, ő talán igen. Hasonlóképpen érdekes volt Vilmos császár unokájával történt találkozásunk, akivel egy születésnap ünnepsége után hajnali négyig beszélgettünk nagyapjáról, érzéseiről, amikor jószerével már csak mi ketten voltunk a szalonban. Az összbenyomásom az volt, hogy ezeket az embereket más fából faragták, mint minket.

Kisgyermek koruk óta – sokszor elszigetelt környezetben – arra készítették fel őket, hogy valóban uralkodók lesznek, és ezt beléjük is sulykolták, a megszólításukkal, a környezetük viselkedésével, a körülöttük lévő udvartartással. Lehet, hogy a vérük tényleg nem is piros, hanem kék. Nem tudom.

– *Könyvei sikeresek, és nem csak Magyarországon. Például családtörténete When the World Was Whole címmel 1990-ban jelent meg Amerikában. Mire magyarul napvilágot látott (Mikor kerek volt a világ; Európa, 1992), már a hetedik kiadás volt, több nyelvre lefordították. Számított ilyen nagy érdeklődésre?*

– E könyv különleges körülmények között született. Őseim történetével mindig szívesen foglalkoztam, gyűjtöttem is a visszaemlékezéseket, próbáltam dokumentumokhoz hozzájutni, de könyvre nem gondoltam. Sajnos, Sumi nagybátyám temetésére 1988-ban nem jöhettem el Nyírderzsbe. Akkor éjszaka nem tudtam lehunyni a szemem. Hajnalban megírtam egy nekrológot. Nem elsősorban azért, hogy leközzöljék – hiszen miért is emlékezne meg egy amerikai világlap egy idős nyírderzsi magyar zsidó ember haláláról –, a fájdalommat kellett kiürömnöm magamból. Nagyon meglepődtem, amikor a Washington Post vasárnapi mellékletének szerkesztője felhívott, és kitűnőnek nevezte az írást. Alig hittem a fülemnek. Egy óra múlva megint hívott és azt mondta: Charlie, ez nagyon jó, mindenkinek tetszik. Tudnál még írni hozzá kétszáz szót? Hát persze... És ez egy jó órán belül, még kétszer megismétlődött. A Washington Postnál, ahol mindig rövidíteni kellett a kéziratokon... Az írásnak sikere volt az olvasók körében is, sok visszajelzést kaptam. A java azonban még hátra volt. Ehhez tudni kell, hogy a Washington Postnak van egy cikkszolgálat, külön szerkesztőség, ahol a laphoz beérkező tengernyi információból naponta összeállítják az aktuális kínálatot. Ezt elküldik sok újságnak szerte a nagyvilágban, amelyek előfizetnek erre a hírszolgáltatásra. A hónap végén, amikor elkészült a statisztika, felhívott a cikkszolgálat vezetője, és elmondta: a kiejárlott hírek közé betették a nagybátyámról írt nekrológot, és – rekordot döntöttek. Háromszázötven lap vette át. Nem csak Amerikában, hanem Európában, és másutt is. Feleségem kijelentette, hogy a családtörténetekből könyvet kellene írni. Nem rögtön, de meggyőzött. Hozzájárult az is, hogy ő nagyon szerette Sumi bácsit. Nagybátyám 1988. május 29-én halt meg nyolcvankilenc éves korában, könyvem pedig már 1990 kora őszén, azaz elég hamar megjelent, először a jó nevű New York-i Viking kiadásában. Tehát a válaszom a konkrét kérdésre: az előzmények után várható volt, hogy nem sikertelen kötetet adok ki a kezemből. A könyv már hét kiadást ért meg – lefordították német, holland, olasz nyelvre, és legnagyobb örömömre, magyarra is, az eredeti angolt kezdettől forgalmazták Kanadában, Angliában és természetesen az Egyesült Államokban. És boldog vagyok, hogy az én őseimről, egy magyar zsidó család háromszáz évéről szól.

– *Magyarországon megjelent második kötete (Mikor az angyalok túljártak a világ eszén) számomra egy televíziós sorozatot idéz: „Velünk élő történelem”. Sok „hétköznapi” emberről lehetne könyvet írni, különösen sorsfordító időkben, ha olyan kiváló írástudók vennék célba őket, mint Charles Fenyvesi. Megrázó és megható olvasmány...*

– Charles Fenyvesi nem az első nevem. „Eredeti” anyakönyvi kivonatomban van arról, hogy Farkas Károly református vallású, keresztény magyar állampolgár vagyok. Ezt az okiratot családomban – a Schwarcz családban – számomra Dávid Erzsébet lírai lelkületű debreceni közhivatalnok, anyakönyvvezető állította ki. Élete kockáztatásával – ami későbbi letartóztatásával be is bizonyosodott. Neki köszönhetem az életem. Igazi hős

volt Erzsike néni. Bejárt a gettóba, és csempészett ki-be leveleket, vitt be élelmiszert, s persze az életet jelentő hamis papírokat is. Nem volt szép nő, rossz volt a testtartása, nagyon vastag szemüveget viselt. Amikor könyvem róla szóló fejezetét írtam, a szemem mégis gyakran könnybe lábadt. Nem csak mi voltunk kiválasztottak, sokan mások is. Később, biztonságos helyen, már-már történelmi távlatban készíttetést éreztem, hogy meg kell írnom a történetét. Akkor már azt is tudtuk, csak egyike volt azoknak, akik vállalták a veszélyt, hogy másokat megmenthessenek. Wallenbergről és más, reflektorfénybe került zsidómentőkről tudott a világ, de sok olyan hétköznapi „angyalról”, aki csak tette a dolgát, aki csupán a szívére hallgatott – nem. Pedig sokan voltak. Saját környezetemben Dávid Erzsébeten kívül Kanalas házmaster, Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész, Thury Levente újságíró is bizonyíthatóan több zsidó ember életét mentették meg a vészidőszakban. Volt, aki ösztönösen, volt, aki tudatosan. Ezt a könyvet meg kellett írnom, nem tehettem meg, hogy ne állítsak emléket, ha olyan szerencsés vagyok, hogy toll került a kezembe...

– *A második világháborúról szóló, 600 oldalas történelmi dokumentumregénye (Három összeesküvés, Európa, 2007) akkor a könyvhét slágere volt. Az előzmény: az ezredfordulón Bill Clinton elnök rendelkezésére az CIA hozzáférhetővé tette második világháborús hírszerzési anyagait, így a kutatás alapját képező mintegy 400 ezer titkos iratot is. A plusz: a történetekről, a háttérrel egy nagyformátumú, neves amerikai újságíró, Charles Fenyvesi szólaltatta meg a CIA egykori magas beosztású elemzőit, akik nem akármiknek nyílnak meg...*

– Kétségtelen, egyik ámulatból a másikba estem, mi meg nem történt a kulisszák mögött. Egyszer bevittem a washingtoni archívumba egyik barátomat, a szintén '56-os emigráns Várallyay Gyulát – aki történetesen nyíregyházi születésű –, hogy a kutatótársakon kívül is legyen tanú, tényleg azt látom-e, amit. A kezemben tartott dokumentumok alapján kiderült, hogy 1943. augusztus végén a magyar Kállay-kormány megegyezést ajánlott Amerikának, egyedül a térség országai közül. Felajánlották: hírszerzési anyagot adnak cserébe azért, hogy az amerikai hadsereg megvédje Magyarországot az oroszoktól. Roosevelt elnök azonban nem hitt sem a kelet-európaiaknak, sem a németországi ellenállóknak, csak Európa teljes lerohanását tartotta a németek elleni győzelem zálogának.

– *Ugyanúgy sikeres volt ez a könyv Amerikában, és másutt is, mint a családregényei?*

– Meglepetésemre, nem. Itthon elkapkodták, forrásmű lett. Az osztrák összeesküvésről szóló fejezetet lefordították németre egy osztrák folyóiratnak, de máshonnan nem érkezett érdeklődés. Sokáig foglalkoztatott, hogy Amerikában miért nem figyeltek fel rá, hiszen rengeteg új és érdekes információ van benne. Most már, évekkal utána, úgy gondolom, az európai hadszíntér csak egy volt a sok közül az Egyesült Államok huszadik századi történetében. Különösen Vietnam után nem keltett hullámokat. Érdekes viszont, hogy egy nagy amerikai kiadóház képviselője tárgyalást ajánlott, s megemlítette: feltételekkel látna lehetőséget egy nagypéldányszámú megjelentetésre. Meg kellett volna rövidíteni a kéziratot (ami ilyen estekben általában nem okoz gondot a szerzőknek – valamit valamiért...). A másik feltétel: egy határozott Roosevelt-ellenességű élt kellett volna adni. Ehhez tudni kell, hogy a többnyire Magyarországon játszódó, magyar vonatkozású mű a Németország-ellenes összeesküvések bukásáért Franklin D. Roosevelt akkori

amerikai elnököt hibáztatja. Viszont ennek mindenképp fölé helyezése, a nagy elnök megtámadása – csupán egy könyvkiadó kedvéért – nem volt ínyemre. Mégis újra átnéztem sok fontos dokumentumot, reális lehet-e egyáltalán a koncepció. Úgy találtam, nem volna tisztességes a változtatás. Nem is vállaltam.

– Az ősökről, a három földrészen élő kiterjedt családról, már sok mindent tudhatunk, de a legszűkebről, feleségéről, gyermekeiről meglehetősen szűkszavúan nyilatkozik. Hogyan élnek?

– A nyugdíjas időhöz közeledve a kilencvenes években megvásároltunk egy ötholdas marylandi birtokot. Pontosan harminchárom mérföldnyire van a Fehér Háztól, ami amerikai méretekben nem nagy távolság. Magyar fogalmak szerint egy tanya lenne, de olyan, amihez nem kötődik árutermelés, hanem csak a lakók kedvtelését, természet közeli életét szolgálja. Van egy kisebb tavunk is. Sok-sok állattal, növényvel vagyunk körülvéve. Imádjuk a magunk készítette kecskesajtot. Birkáink gyapja sem megy veszendőbe feleségem jóvoltából – kellemes viselet az abból készített holmi. Életem nagy részét belvárosi munkahelyeken töltöttem, jobbára New York-i felhőkarcolókban, csillogó washingtoni irodaházakban, mégsem érzem magam teljesen botcsinálta farmernek. Őseimtől örököltem, génjeimben lehet a föld szeretete, amit az is bizonyít, hogy a politikai újságírás mellett tizenkilenc éven át vezettem a Washington Post csütörtöki kertészeti rovatát, amely köré egész kis hobbiközösség szerveződött. Kelendő volt az a népszerű könyvecském is, amelyben a legjobb kertészeti tanácsokat, tapasztalatokat sikerült közreadni.

– Megbirkóznak a házkörüli teendőkkel?

– Amíg egy fedél alatt élt a család, és fiatalabbak is voltunk, könnyű volt. A tanya, a ház, amelyet immár két évtizede alakítunk a saját képünkre, még mindig nem teher. Már szinte minden szeglete a mi kezünk munkáját őrzi, ugyanis mielőtt megvettük, az eredetileg 1802-ben emelt épületet tűz pusztította. Aprólékos munkával sok mindent magunk állítottunk helyre, beépítve a családi emlékeket, köveket, kavicsokat, cserepeket is. A kert rendben tartáshoz már időnként segítséget kell igénybe vennünk, de minden a mi elképzeléseink szerint történik a tavaszi telepítésektől a vadkörtele nyári-őszi kiperéseléig. Öröm tölt el, ha a teraszon megpihenve végigpillanthatok az árnyékban virágzó fecskéfarkú pipacsokon, a napfényben sütkérező margarétákon.

– Gyermekei szintén kedvelik ezt a minden órára munkát adó természet közeli életmódot?

– Hogyne! Sőt gyerekeim már tanulmányaikat is ilyen területeken folytatták. Samu fiúnk, aki 1968-ban született, ma Connecticut államban él, feleségével egy hatéves fiúcskát, és egy kétéves kislányt nevelnek, az első unokáinkat. Oktató, egy zöldség- és gyümölcsstermesztő mintagazdaságban tanít fiatalokat a mesterfogásokra. Dani, aki 1972-ben született, Kaliforniában dietetikus. Malka lányunk, aki szintén Kaliforniában él, mezőgazdasági biotermesztést tanult, de most nem azzal foglalkozik: hivatásos békéltetőként dolgozik Los Angelesben. Kitűnően ért a különböző ellentétek feloldásához. „Mindenórás” – mire ez az interjú megjelenik, minden bizonnyal életet ad harmadik unokánknak... (Ez azóta meg is történt: az író lánya június 29-én szült egy kislányt, aki dédanyja után a Róza nevet kapta. – *A szerk.*)

– *Felesége miként viseli, hogy gyermekeik kirepültek, több ezer kilométernyire élnek?*

– Az a fontos, hogy sikeresek legyenek, éljenek is bárhol a nagyvilágban. Ha lehet, igyekszünk megszervezni, hogy együtt töltsük az ünnepeket, és azon kívül is találkozzunk. Lizou sokat segít mindenkinek. Hozzászokott az aprólékos, sok figyelmet kívánó munkához – két washingtoni múzeum kincset érő textilgyűjteményének volt avatott kezű gondozója, gyarapítója, olykor restaurátora. Hálás vagyok, mert könyveim kéziratának első olvasójaként mindig kemény küzdelmet folytat, hogy fékezze szentimentalizmusomat, humorával nyesegetse érzelgősségemet. Ebben nagyszerű partnerre talált Samu fiúnkban, aki jó érzéssel gyomlálja ki köznapi kifejezéseimet, s igazít helyre, ha nem lennének kellően elegáns. Sok örömöm van a családomban.

– *Milyen tervek foglalkoztatják? Ugyan röviden már említette készülő szindarabjait, megtudhatnánk-e ezekről többet?*

– Még sok téma forog a fejemben. Mivel az idei könyvhétre jelent meg legújabb kötetem, ami több mint 350 oldal (Elmélkedések egy kerti padon; Európa, 2010) itt van egy kis pihenés, a feltöltődés ideje. És – mint már valóban szó volt róla –, új műfajjal kacérkodom: szindarabokat írok. Az egyik görög legendából táplálkozik, Philoktétész híres, Héraklésztól kapott íjából indul ki, amely csodai, ahányszor lóttek vele, mindig talált, és mindig ölt. Ezt Homérosz elintézte nyolc sorban, Szophoklész kitűnő drámát írt belőle. Én pedig átírtam az egészet és döntetlennek ítéltm a trójai háború kimenetelét. A másik darab a szülőföldre kalauzol, és a főszereplő családunk legszebb és legműveltebb asszonya. Aki a mézeshetek után elvált ugyan férjétől, de élete végéig szerelmes volt belé. Végül egy véletlen folytán mégis együtt utaztak a túlvilágra – mint a valóságban, egymástól függetlenül egy vonaton Auschwitzba – ahol találkoztak, és újra beszélgettek... Mindkettőn dolgozom még.

– *Gratulálunk a kitüntetéséhez! Várjuk új munkáit.*

valóság

Szoboszlai Katalin–Takács Péter Lakóhely- és lakásjellemzők Nyíregyházán

Bevezetés

A 2008-ban először lebonyolított „Nyíregyháza életminősége – háztartáspanel” vizsgálat (továbbiakban: panelvizsgálat) magába foglalja a vizsgált populáció lakóhelyével és lakásával kapcsolatos kérdéseket is. Ezek rávilágítanak a város lakosságát vonzó-és megtartó jellegére, a lakókörülményekre, a lakások komfortosságára, valamint a lakással kapcsolatos épületi, környezeti problémákra és a lakhatáshoz fűződő szociális gondokra. A panelvizsgálatból készülő elemzésben mindezekon túl kitérünk a lakásállományról szóló elemzésre, hiszen – több más feltétel mellett – elegendő és megfelelő minőségű lakások szükségesek a lakónépesség megtartásához, illetve növekedéséhez a településen.

Nyíregyháza gazdasági fejlődésében előremutató dinamikus mozgások tapasztalhatók 2000 után. Számottevően megnövekedett a városban a beruházói kedv, az ipari park létesítésével, multinacionális cégek betelepülésével új munkahelyek jöttek létre, és megfigyelhetők az építőiparhoz kapcsolatos tevékenységek eredményei, úgymint új közintézmények kialakítása és rekonstrukciója, valamint lakásépítés, korszerűsítés és felújítás tekintetében.¹

Nyíregyháza „fiatalos” városnak tekinthető. Az előbbi jelző használatát megengedhetjük magunknak, hiszen akár a demográfiai adatokat vesszük alapul, akár a városnak a jövő generációjáért vállalt feladatait, akkor egyaránt elmondhatjuk, hogy ez a város befogadó a tanulni, dolgozni, letelepülni vágyó emberek és családok irányában.

Az emberek és a családok biztonságos életkörülményeinek megteremtéséhez minden életszakaszban olyan lakások, otthonok szükségesek, amelyek a jól-lét fenntartását hosszútávon biztosítják a benne élőknek. Éppen ezért szükségszerű a lakásállomány mennyiségi növekedésén túlmutató, a minőségi kritériumokat is megfogalmazó és megvalósító lakáspolitikát kidolgozni a városban. A panel vizsgálat eredményei közelebb vihetik a városvezetést a szükségletekhez jobban igazodó lakásrendszer kialakításához.

1. Forrás: Hatósági és Építésügyi Iroda adatai alapján. In: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

A népesség és a lakásállomány alakulása Nyíregyházán

Nyíregyháza a lakónépesség adatai alapján az ország hetedik legnépesebb városa. A város népessége a 1970-es évektől kezdve növekszik, amiben jelentős szerepe van az urbanizáció mellett a közép-és felsőoktatási intézményeknek, a munkahelyek bővülésének és a lakosság életkörülményeinek javulását jelentő lakásépítéseknek.

1. táblázat: A lakónépesség és a háztartások alakulása Nyíregyházán, 1970–2001*

	1970	1980	1990	2001
Népesség száma (lakónépesség) (fő)	81 949	108 235	114 152	118 795
Háztartások száma (db)	25 598	34 559	39 318	42 411
100 háztartásra jutó személy* (fő)	304	293	276	264

Forrás: KSH, népszámlálási adatok, <http://www.nepszamlalas.hu>

* 1980–1990 adatok: Nyíregyházi lakáshelyzet elemzése. Városkutatás Kft, Budapest, 1999. november

A 1970-es évtizedtől megfigyelhető népesség boom-ot a növekedés lassulása váltotta fel a rendszerváltás utáni évtizedben, amiben szerepet játszott a születések számának csökkenése, a megyeszékhelyre áramlás hullámának megtörése és a falvak fejlődése. A háztartások számának 1.3 majd 1.1%-os növekedése a rendszerváltást megelőzően a kettőnél több generációs családok együttélésének felbomlásával és a lakásállomány fokozatos emelkedésével magyarázható a rendszerváltást megelőző évtizedekben. Ezt követően a háztartások számának emelkedése 1% alá esett a 20. század utolsó évtizedében, aminek magyarázatul szolgál a lakónépesség számának korábrinál lassúbb emelkedése és a lakásépítések megtorpanása az önkormányzati kezelésben lévő bérlakások területén. Ugyancsak csökkenés figyelhető meg a 100 háztartásra jutó személyek számát tekintve a városban, tehát a háztartások átlagos méretében is kedvezőtlen folyamatok indultak el a rendszerváltást megelőző évtizedben. Ezzel együtt megnövekedett az egyszemélyes háztartások száma. A KSH adatai alapján 2001-ben a háztartások 23%-ához (megközelítően 10.000 háztartáshoz) tartozott egy személy és a háztartások 27%-ában élt kettő személy együtt.

A lakásállomány bővülése a rendszerváltást megelőző évtizedekben látványosan alakult a városban. Az országosan jellemző mélyszubvenció lakáspolitikája eredményeként megvalósult lakásépítések főként a korábbi tanácsi bérlakások, és kevésbé a családi házak építésének területén hoztak eredményeket. Ebben az időben a lakásépítések felgyorsulása lehetővé tette a bérlakáshoz jutást a tanácsi/önkormányzati lakáselosztás útján és elősegítette a nukleáris családok elkülönülését az idősödő generációtól. A háztartások méretének csökkenése mellett megfigyelhető az egy lakásban élők számának csökkenése, ami részben a lakásállomány bővülésével és a generációk elkülönülésével magyarázható. Az 1990-es évtizedtől az együtt élők számának csökkenésében a népességszám kedvezőtlen változása is érezteti hatását.

2. táblázat: A lakónépesség és a lakások számának alakulása Nyíregyházán

Év (jan. 1.)	Lakónépesség (fő) (állandó lakónépesség)	Lakások száma (db)	Egy lakásra jutó népességszám (fő)
1998	112 882	42 860	2,63
2000	117 353	43 537	2,69
2001	117 476	43 972	2,67
2002	117 002	44 571	2,62
2003	116 899	45 479	2,57
2004	116 540	46 517 (becsült adat)	2,50 (becsült adat)

Forrás: KSH adatok alapján. In: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptiójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

Nyíregyháza városban az állandó lakónépesség száma 1998–2004. között 3.1%-os emelkedést mutatott. Ebben az időszakban 3.657 db lakás épült a városban, ami közel 8%-os emelkedést jelentett. A lakásállomány bővülése többnyire a magántulajdonban lévő lakások esetében jelentkezett, ezzel szemben az önkormányzati bérlakások számában alig volt tapasztalható növekedés ebben az időszakban. Az önkormányzat főként a fiatalok és az idősek lakásigényének kielégítésére 152 új lakást épített (Lobogó utca 114, Huszár telep 9, Pacsirta utca 29 bérlakás)² és 60 használt lakást vásárolt meg. 2004-ben a város bérlakásállománya közel 2000 lakásból állt. Az egy lakásra jutó népességszámban jelentős változás nem történt 2004-ig, átlagosan 2,5 fő lakott egy lakásban.³

3. táblázat: A lakások tulajdona Nyíregyházán 2001

Lakásállomány (db) (lakás és lakott üdülő összesen)	44 145 ebből					
	természetes személy tulajdona		önkormányzati tulajdonú		Egyéb	
	42 124	95,4%	1677	3,7%	271	0,6%

Forrás: KSH, népszámlálási adatok, <http://www.nepszamlalas.hu>

A városban épült lakások tulajdonosi jellemzői hasonlóak az országos képhez. Nyíregyházán a lakásállomány döntő többsége (95,4%) magántulajdonban van. A korábban önkormányzati bérlakások privatizációja az 1990-es évek első éveiben lezajlott az ország minden nagyvárosában. Nyíregyházán az ezredfordulón mindösszesen a lakásállomány 3,7%-a volt az önkormányzat kezelésében. A bérlakásállomány drasztikus csökkenése leginkább a létminimum vagy az alatt élő társadalmi csoportok, valamint a fiatalok lakáshoz jutását nehezíti meg.

2. Az újonnan épült összes lakás 4%-a önkormányzati bérlakás 1998-2004. között.

3. A bekezdésben jelzett adatok forrása: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptiójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

4. táblázat: A lakásigénylők száma életkori bontásban

Életkor	Lakásigénylők száma	Az összes lakásigénylőhöz viszonyított %
18–20	27	1,18%
21–24	211	9,25%
25–29	633	27,75%
30–39	838	36,74%
40–49	304	13,33%
50–59	163	7,15%
60 felett	105	4,60%

Forrás: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptiójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

A bérlakásigénylők háromnegyede a 25–49 év közötti korosztályból kerül ki. A csoporton belül lévő lakásigénylők a középgenerációhoz tartoznak, akik a tanulmányokat befejezték, foglalkoztatás szempontjából aktív korúak, a munkavégzés mellett családot alapítanak és az önálló lakhatás feltételeit szeretnék megteremteni. A bérlakásigénylők között a 25–49 év közöttiek erőteljes jelenléte mutatja a fiatalok, a középkorúak és gyermekes családok bérlakás igényét. Számukra sok esetben az önkormányzati bérlakás jelent megoldást az otthon kialakítására. A bérbe adható önkormányzati bérlakások azonban nem elégítik ki a szükségleteket.

5. táblázat: Az igénylők családi állapotának megoszlása (fő)

Nőtlen	Hajadon	Özvegy	Elvált	Különváltan él	Házass	Élettársi kapcsolatban él	Összesen
298	503	94	386	64	686	250	2281

Forrás: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptiójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

A bérlakásigénylők összetételét tovább elemezve látható, hogy egyedülállók és családosok egyaránt igénylőként lépnek fel az önkormányzatnál. Az együttélési formákban jelentkező lakásigénylések mögött gyermekeket gondolhatunk, akiknek lakhatása a család együtt maradása érdekében bérlakásban látszik reálisnak.

6. táblázat: A lakásigénylők jövedelmi helyzetének alakulása a család összjövedelme alapján

	Nincs jöv.	23 200 Ft-ig	53 000 Ft-ig	75 000 Ft-ig	100 000 Ft-ig	150 000 Ft-ig	150 000 Ft felett	Össz.
Az összes lakásigénylő (fő, család)	85	514	939	339	259	124	21	2281

Forrás: Előterjesztés a Közgyűlés számára Nyíregyháza Megyei Jogú Város Lakáskonceptiójában megfogalmazott feladatok aktualizálására. 1362/40/2004.II. <http://www.nyirhalo.hu/index.php?option=content&task=view&id=3103>

Az önkormányzat adatai alapján a bérlakást igénylők családi jövedelme az igénylők háromnegyedénél legfeljebb 75 ezer forint, és csupán 18%-uk jövedelme éri el

a 100 ezer vagy afölötti havi jövedelmet. Az adatokból jól látszik, hogy bérlakás-igénylőként főként a szegénységben élők jelentkeznek az önkormányzatnál. Ennek a csoportnak a családi összjövedelme nem elégséges ahhoz, hogy lakáscélú hitelhez jussanak, bevételeiket teljes mértékben a megélhetésre fordítják, pénztartalékkal nem rendelkeznek, ezért piaci környezetben esélytelenek lakáshoz jutni.

Az önkormányzat a lakáshoz jutás támogatásával és a fiatalok lakhatásba segítésével igyekszik enyhíteni a problémát. Az önkormányzati bérlakások egy része a város peremterületein található, ahol jellemző a szegregáció, a devianciák gyakori előfordulása, a szegénység újratermelődése (pl. Huszár telep vagy Keleti lakótelep). A bérlakások egy másik része lakótelepen épült panellakás, ahol az élet a magánszféra szűkössege miatt személyes konfliktusoktól terhelt (pl. Jóságos). A bérlakás állomány csekély részét kitevő nyugdíjas vagy „fecske” házakkal (8,5% 2002-ben⁴) főként generációs problémákat kezel az önkormányzat, hiszen azok az idősek, akik jövedelmükből nem képesek fenntartani lakásukat, nyugdíjas házban juthatnak bérlakáshoz és szolgáltatáshoz, míg a fiataloknál jelentkező lakásínséget enyhíti a fiatal családok életkezdését segítő „fecske” ház program, ahol a bérlők lakáselőtakarékosság mellett határozott ideig lakhatnak. Mindezen törekvések ellenére a bérlakásállomány megkettőzésére volna szükség az igények kielégítésére.⁵

Az önkormányzati bérlakásállomány szűkössege kedvez a magántulajdonban lévő lakások bérbeadásának. A piaci alapú lakásbérlet iránti keresletet a felsőoktatási intézményekben tanuló diákok lakhatási igénye is erősíti. A fiatal felnőttek és a kisgyermekes családok önálló lakásban élésének alternatívája a piaci albérlet megfizetni képes személyek és családok esetében az albérlet.

7. táblázat: A lakásállomány használati jogcíme Nyíregyházán, 2001

Használati jogcíme					
Tulajdonosi		Bérleti, szolgálati		Egyéb	
37 280 (db)	84,5%	3308 (db)	7,5%	187 (db)	0,4%

Forrás: KSH, népszámlálási adatok, <http://www.nepszamlalas.hu>

A fenti táblázat szemléletesen mutatja, hogy a lakásállomány több mint 80 %-ában maga a tulajdonos lakik, míg a bérleti, szolgálati jogcímen lakott lakások aránya kevesebb, mint 10%. A tulajdonosi lakások erőteljes jelenléte nem kedvez a lakásmobilitásnak, hiszen a tulajdonosok tőke vagy hitel hiányában bennragadnak egy korábbi életszakaszban vagy családformának megfelelő lakásban, a lakáscsere elmarad, ami később szociális feszültséghez vezet.

A Nyíregyházáról készült lakáshelyzet elemzés egy évtizeddel ezelőtt megállapította, hogy mennyiségi lakáshiány nincs a városban.⁶ A kilencvenes évtizedben a 1992. évi mélypont után évente 300–600 lakással bővült a város lakásállománya.⁷ Mennyiségi mutatókat tekintve azóta javult a helyzet, mivel 2002 után a lakásvásárlás állami támogatása – szociálpolitikai kedvezménnyel és hitelfelvétellel – 2009-ig igen kedvezően alakult, ami emelkedést hozott az új építésű lakások számában is. A minőségi változás irányába mutat, miszerint panelprogram keretében újulnak

4. Csabai Lászlóné: Lakáshelyzet Nyíregyházán. Polgármesteri Hivatal dokumentuma

5. 1968 db önkormányzati bérlakás nem elégíti ki az igényeket. Az önkormányzatnál nyilvántartott kielégítetlen lakásigénylők száma 1987 volt 2002-ben.

6. Nyíregyházi lakáshelyzet elemzése. Városkutatás Kft, Budapest, 1999. november 7. oldal

7. Uo. 11. oldal 7. tábla

meg a lakótelepi panelházak és társasházak, önkormányzati bérlakások.⁸ Ebben a programban az állam és az önkormányzat támogatása mellett maguk a lakástulajdonosok is pénzzel járulnak hozzá a lakások korszerűsítéséhez. Azokon a településrészekén, ahol a lakosság megtakarítással vagy bevonható saját forrással nem rendelkezik, a lakásállomány pusztulása figyelhető meg. A jelenlegi bérlakásállomány nem elégíti ki az igényléseket. Ezen a területen az önkormányzat főként a mennyiségi, a város szegénynegyedeiben lévő bérlakásokat tekintve pedig minőségi értelemben is elmarad az igényektől.

A lakónépesség mozgása és kötődése a városhoz

A panelvizsgálatban kitértünk a lakónépesség mozgásának vizsgálatára. Úgy véljük, hogy a város fejlődéséhez szükséges a lakónépesség megtartása, amit a demográfiai tényezők mellett a város lakosságot vonzó és megtartó képessége is jelez. A városba történő beköltözés és a városon belüli költözés területi jellemzőivel a lakásmobilitás jellegzetességeiről kapunk képet.

Magyarországon általánosan jellemző, hogy a népesség lakóhelyhez és lakáshoz kötötten él. A népesség települések közötti mozgása a városok gyors iramú fejlesztésének eredményeként a 1960-as évektől a rendszerváltásig figyelhető meg erőteljesen. Az elmúlt két évtizedben a népesség területi mobilitása lelassult, az urbanizációs vonzásokat felváltotta a szuburbanizáció, ami a nagyvárosok vonzáskörzetében lévő kistelepülések kedvező környezeti adottságait kihasználva a nagyvárosból történő kiköltözést jelenti.

8. táblázat: Jelenlegi lakóhelyre történt költözés alakulása

	Fő	%
2008-ban	45	2,7
2007-ben	75	4,5
2006-ban	107	6,4
2006 előtt, de nem születése óta él a jelenlegi helyen	1261	74,8
Születése óta él ezen a helyen	197	11,7
Összesen	1685	100,0

A városlakók háromnegyede 2006. előtt költözött jelenlegi lakásába, ami a lakhelyet tekintve az állandóság irányába mutató tényező. Az emberek közel 12%-a azon a helyen él, ahová született. Ők azok, akiknél nagyon erős a tradicionális szemlélet a lakóhely megtartásában és a legkevésbé mobilak a lakóhely megváltoztatásában. Az elmúlt három évben a lakosság 14%-a változtatott lakóhelyet.

A jelenlegi lakóhelyen élést befolyásolhatja a családi állapot alakulása. Az életciklusokhoz kapcsolódó természetes változások, úgymint a felnőtté válás, a gyermekvállalás, a házasság, az együttélés felbomlása vagy a gyermekek kirepülése a fészekből, a lakásban élésre is kihatással van, hiszen az életciklus váltások eltérő lakásigényekkel járnak együtt.

8. Jellemzően: Jósaváros, Északi körút melletti társas házak, Arany János utcai társasházak.

9. táblázat: Jelenlegi lakóhelyre költözés és családi állapot (%)

Év	Nőtlen, hajadon	Házás	Élettárs- sal él	Elvált	Özvegy
2008-ban*	20,0	35,6	24,4	13,3	6,7
2007-ben	12,0	50,7	14,7	13,3	6,7
2006-ban	15,0	59,8	8,4	8,4	4,7
2006 előtt, de nem születése óta él a jelenlegi helyen	11,0	63,0	3,8	9,3	10,9
Születése óta él ezen a helyen	14,0	44,2	4,1	10,2	8,1
N=1685-ből összes %	14,0	59,3	5,2	9,6	9,9

(P< 0,005) – * Az adatfelvételre 2008. nyarán került sor, ezért az adatok nem a teljes évről szólnak.

A táblázatban szereplő adatok alapján elmondható, hogy a házásoknál jellemző a lakásváltás az elmúlt három évben. 2006 és 2007-ben az új lakóhelyre költözők 50–60%-a házasságban élt. Ebben az időszakban a lakásépítéseket és lakásvásárlásokat megkönnyítő állami támogatások és pénzügyi hitelek főként a házásokat, és közülük a gyermeket vállaló családokat segítette az igényeiknek megfelelő lakásba. 2006-ban a nőtlenek/hajadonok kétszer annyian változtattak lakóhelyet, mint a nem házasságban élő csoportokhoz tartozók. 2007-ben duplájára emelkedett az élettársi kapcsolatban és elvált státuszban élők költözése, ami a hitelpiacon történt kedvező változásoknak köszönhető. A lakóhelyhez való ragaszkodás ugyancsak a házásoknál jelentkezik erőteljesen. 2006 előtt költözött mostani lakásába a házások 63%-a, és ugyancsak náluk figyelhető meg a szülői lakóhelyhez való kötődés, hiszen a házások 44%-a jelenleg is szülei házában él. Ez a szemlélet a családhoz tartozó tradicionális értékek jelenlétére utal, amikor három generáció együttélésével biztosították a lakhatást a család minden tagjának, valamint közösen gondoskodtak a megélhetésről és az utódok felneveléséről. A hagyományos értékrend kiterjed a szülői ház vagy telek megőrzésére, ami később az utódok számára a lakásszerzés biztonságát jelenti.

A lakóhelyre történt költözésről árnyaltabb képet az életkorral való összevetés adhat, amikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy a felnőttkor melyik szakaszában jellemzőbb a lakásváltás.

10. táblázat: Jelenlegi lakóhelyre költözés és életkor (%)

Év	30 év alatt	30 – 64 év között	65 év felett	Összesen
2008-ban*	44,4	51,1	4,4	100
2007-ben	25,0	69,4	5,6	100
2006-ban	21,4	76,7	1,9	100
2006 előtt, de nem születése óta él a jelenlegi helyen	10,9	71,6	17,5	100
Születése óta él ezen a helyen	28,3	56,0	15,7	100
N=1685-ből össz. %	15,1	69,4	15,5	100

(P<0,005) – * Az adatfelvételre 2008. nyarán került sor, ezért az adatok nem a teljes évről szólnak.

2008-ban a 30 év alattiak 44%-a változtatott lakást, míg a költözők több mint fele a 30–64 éves korosztályhoz tartozik. A megelőző két évben a lakásváltók 70–80%-a tartozott a 30 éven túli és az időskor előtti korcsoportba, míg a 30 év alatti fiatalok 20–25%-a váltott lakóhelyet és költözött a mostani otthonába. 2006. évhez képest 2008-ra a 30 év alatti fiatalok lakásváltoztatása szembeötlő, ebben a korcsoportban megkétszereződött a lakást váltók aránya. A 30 éven túli középső korcsoporthoz tartozóknál 2006. évhez képest visszaesés tapasztalható a lakóhelyváltásban, 2007-ben 7%-kal, 2008-ban 25%-kal kevesebb a költözés. 2006 és 2008 között a 65 év feletti korcsoporthoz tartozókra alig jellemző a lakóhelyváltás, ők a korábbi életszakaszokban megszerzett lakásaikban élnek. Ennek ellenére az adatokból az látszik, hogy a hitelpiacon tapasztalt kedvezmények ezt a korcsoportot is elérték, ami 2007-ben éreztette hatását a költözések tekintetében. A megszerzett lakásba 2006 év előtt beköltözők 72%-a a 30 éven túli középső korcsoporthoz tartozik, és ők azok, akik közül legtöbben a születésük óta egyhelyben élnek.

A lakásmobilitás megismerését szolgálta az a kérdés, amelyben a lakóhely változtatás területi jellegzetességére kerestünk választ. Az adatokból az látszik, hogy a lakónépesség mozgása városon belül erőteljes, és csupán a költözők egynegyede érkezett Nyíregyházától távolabbi településről. A megyeszékhely letelepedést vonzó jellege főként a Szabolcs – Szatmár – Bereg megyében élők esetében jelentkezik, míg az ország más területéről és külföldről 5% alatti a beköltözők aránya.

11. táblázat: Honnan költözött jelenlegi lakóhelyére

	%
A város másik részéről	76,8
A megye egy másik településéről	18,0
Az ország egy másik településéről	4,6
Külföldről	0,6
Összesen	100,0

A lakóhelyváltozás okait keresve a válaszokban a nagyvárosi élet előnyeit találjuk meg. A városban belül egyes településrészek kedvező környezeti feltételei a munkához és lakáshoz kapcsolódóan játszanak szerepet a költözésben. A vizsgált csoport esetében a költözés gyakori oka volt a kellemesebb lakáskörülmény. A lakás munkahelyhez való közelsége és munkahelyváltás az esetek megközelítően 50%-ában játszott szerepet. A városi életforma előbb említett pozitívumai mellett személyes és családi okok miatt szánják el magukat az emberek a költözésre. Személyes ok a nyugdíjba vonulás, a lakásfenntartás problémája, családforma változása, egészségromlás, hogy csak néhányat említsünk ezek közül.

A város szegénynegyedében a Huszár telepen élők esetében megfigyelhető, hogy az itt élők 76%-a 2006-ban vagy korábban költözött a telepre, de nem él születése óta ezen a területen. A telepi lakosok 24%-ának születésétől fogva van itt a lakóhelye. A Huszár telepre történt beköltözés kétharmad arányban a város egy másik részéről történt, míg a fennmaradó egyharmad részben a megye más településéről költöztek lakosok erre a területre.

Az adatokból megállapítható, hogy Nyíregyháza városban a költözéseknél a belső mozgás jellemzőbb, mint a kívülről befelé történő áramlás. A lakosok belső mozgásának gyakoriságából arra következtethetünk, hogy a lakosok a kedvezőbb és komfortosabb életkörülmények miatt változtatnak lakóhelyet, figyelembe véve

a belső területekre jellemző környezeti feltételeket. A városi életforma mellett a megyeszékhely vonzó hatása érvényesül akkor, amikor munkahelyváltás miatt költöznek a megye valamelyik településéről Nyíregyházára. A megyehatártól távolabbi területről, akár külföldről letelepülő lakost elvértve találtunk. Úgy látszik, hogy a város új betelepülőket vonzó hatása kevésbé érvényesül más, az országhatáron belüli és azon túli területeken.

A lakások minősége és a lakáshoz kapcsolódó problémák

A kérdőíves adatfelvételben kitértünk a lakások minőségének megismerésére és azoknak a problémáknak a számbavételére, amelyek a lakásokban élőket zavarják. Úgy véljük, hogy ezeknek a tényezőknek az ismerete közelebb visz minket az életminőség körülhatárolásához.

A lakásban élés a fizikai biztonság mellett a magánélethez való teret is biztosítja az emberek számára. A magántérnek az emberi szükségletek kielégítését tekintve főként a társas kapcsolatok megélésében van jelentősége. Ahhoz, hogy az emberek interperszonális kapcsolataikat fenn tudják tartani, szükségük van olyan térre, ahol másokkal együtt lehetnek a magánéletben. Éppen ezért fontos megvizsgálni, mennyi a helyben található lakások alapterülete és hány szoba található ezekben az otthonokban.

12. táblázat: Lakások alapterülete

Alapterület (m ²)*	%
1-29	1
30-39	4
40-49	6
50-59	19
60-69	16
70-79	8
80-89	8
90-99	16
100 és több	22
Összesen	100,0

* Az alapterületi kategóriák kialakítása a KSH-besorolás alapján készült.

A lakások 23%-ában 100 m²-t meghaladó alapterületű lakásokat találunk. A lakások kicsivel több mint 10%-a 40 m²-nél alacsonyabb lakóteret foglal magában. Nyíregyházán a lakások átlagos alapterülete 60 m².

A város egyes lakóterületein eltérő típusú és alapterületű lakásokat találunk. A városban jól megférnek egymás mellett a kertvárosi jellegű településrészek és a lakótelepek, valamint a társasházi lakások. A városban található lakásállomány heterogénnek tekinthető a lakások kora, komfortfokozata, alapterülete és az egyes lakóövezetben épült lakások jellegzetességei alapján.

Jellemzően Oros, a Kertváros, Sóstó, Borbánya és Nyírszőlős azok a területek, ahol a lakások 50%-ának minimális alapterülete 80 m², illetve a lakások 20-30%-ában az alapterület a 100 m²-t is meghaladja. Ezzel szemben Jósavárosban a lakások 50%-ában az alapterület kevesebb, mint 50 m². A legrosszabb a helyzet a

Huszár telepi lakásoknál van, ahol a lakások 2/3-ában kevesebb, mint 40 m²-en élnek az emberek.

Fontosnak tartjuk, hogy az adatokból kiemeljük a gyermekes családok jellemzőit. A lakások alapterülete és a lakásban együtt élő felnőtt és gyermekszám rámutat a lakások zsúfoltságának jellegzetességére. Az adatokból az látszik, hogy gyermekes háztartások találhatóak a legkisebb alapterületű lakásokban is, ahol 1/3 arányban egygyerekes és 2/3 arányban háromgyerekes párok élnek. Ezek a legfeljebb 29 m²-es lakások két felnőtt és egy gyermek számára nem jelentenek elégséges életteret, hiszen nem különülnek el a gyermeki és felnőtt élet szinterei egymástól, hiányzik a játékhoz, a tanuláshoz és a társas együttléthez szükséges hely. Szembeötlő adat, miszerint a 30–39 m² alapterületű lakások 60%-ában egyszülős családok élnek, és további két alapterület kategóriában 40–40%-ban találjuk meg őket. A kétgyermekes párok jellemzően a 70 m² vagy annál nagyobb alapterületű lakásokban élnek, míg a háromgyerekesek legnagyobb arányban a 80 m² vagy annál nagyobb alapterületű lakásokban laknak.

A lakások komfortfokozata és felszereltsége

A városban található lakások komfortfokozat besorolását négy kategóriába rendeztük. Civilizációs hatás eredménye, hogy a lakások 90%-a összkomfortos, vagyis a lakásokban található fürdőszoba, WC, meleg víz és központi fűtés. A lakások minőségét árnyalja az a modell, amivel megnéztük, hogy nyolc, a lakás komfortfokozatának minőségét jelző változó közül mennyi található meg a lakásokban. Ezek a változók: WC a lakásban, fürdőszoba, hideg víz a lakásban, meleg víz a lakásban, vezetékes gáz, központi fűtés, szeparált konyha, terasz.

13. táblázat: A lakások minősége komfortosság alapján

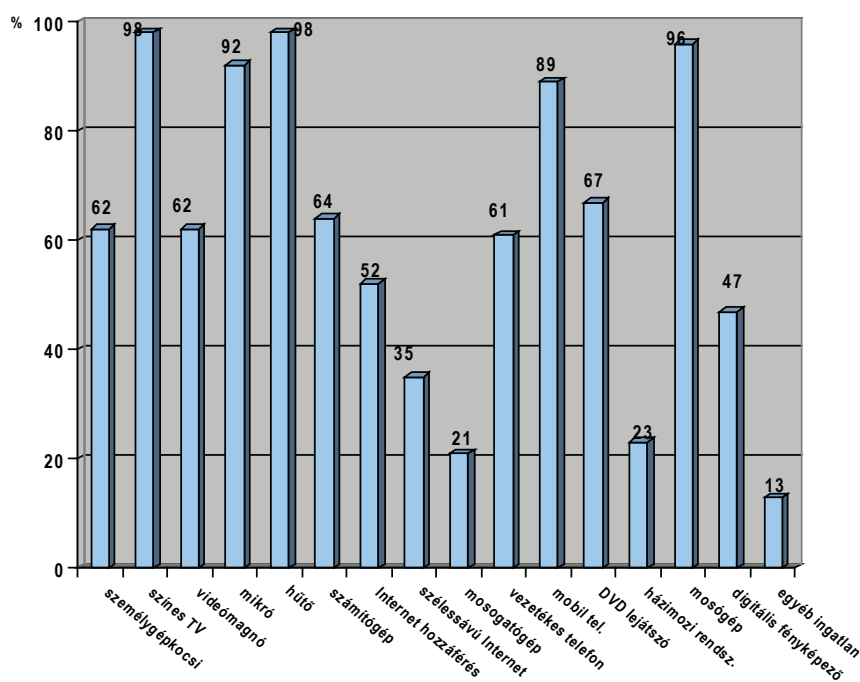
Minőség	%
legalább 5 elem	2,8
legalább 6 elem	9,2
legalább 7 elem	34,3
mind a 8 elem	53,6

Az adatokból jól látszik, hogy a városban a lakások 88%-ában legalább hét elem, 97%-ában pedig legalább hat elem megtalálható a lakásokban. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a lakások minősége a kor színvonalának megfelelő a városban. A lakások megközelítően 3%-ánál legfeljebb öt elem lelhető fel. Ezek a komfortos vagy ennél alacsonyabb minőséget mutató lakások. Ezekből a lakásokból a gáz, a központi fűtés, a szeparált konyha, a terasz közül egy vagy több elem hiányzik.

A lakások felszereltségére általában jellemző, hogy a mindennapi élethez szükséges eszközök, úgymint színes tévé, hűtőgép és mosógép szinte minden háztartásban fellelhető. Az elmúlt 20 év technikai fejlődéséből a mobil telefon megtalálható a háztartások 9/10-ében. Minden második helyen találunk személygépkocsit, videomagnót, számítógépet, Internet elérhetőséget, vezetékes telefont és DVD lejátszót. A csúcstechnológiát jelentő szélessávú Internetet a háztartások 1/3-ában, míg házimozi rendszert alig 1/4-ében használnak. A felmérésből az is kiderült, hogy mosogatógép csupán a háztartások 1/5-ében, míg egyéb ingatlan (pl. üdülő) va-

lamivel több, mint 1/10-ében található. Az adatok rávilágítanak arra, hogy bár a nyíregyháziak szívesen használnak korszerű elektronikai eszközöket, csak kevesen engedhetnek meg maguknak drága eszközöket a háztartásban.

Lakások felszereltsége a város egyes területein, összes eszköz (%)
N=1521 fő

Minden kategóriában a belvárosi lakosoknál jellemző az eszközök birtoklása. A szegénységgel érintett városrészekben (Huszár telep és Ókisteleki szőlő) a színes TV, hűtő és mobil telefon a háztartások zömében megtalálható, azonban hiányoznak a szórakoztató elektronika és a csúcstechnológia elemei.

A nyíregyházi háztartások felszereltségét a használat és birtoklás jellege alapján három kategóriába soroltuk: 1. alapvető felszerelés, 2. szórakozás, technika, 3. luxus. Az egyes kategóriába tartozó eszközök a birtoklás fontosságát jelölik. Az alapkategóriában lévő eszközök mindennapos használata jellemző a háztartásokban. Ilyen eszköz a televízió, a mobil telefon, a mikrohullámú sütő, a hűtőgép, a mosógép. A vezetékes telefon kilóg a sorból. Önálló kategóriaként tekinthetünk rá annak ellenére, hogy a legrégebbi kommunikációs eszközünk egy évtizede még alapvető felszerelésnek számított a lakásokban. A szórakozás kategóriába került a személyi számítógép, Internet és szélessávú Internet, digitális fényképezőgép, videó lejátszó, DVD lejátszó, autó. Ezeknek az eszközöknek vásárlása és fenntartása egyaránt költséges. A harmadik, luxus kategóriába olyan elemek kerültek, amelyek birtoklása befektetést igényel vagy ritka felszerelés a lakásokban, ilyen a mosogatógép, házimoz. rendszer és ingatlan a lakás mellett.

Összefoglalás

Nyíregyháza lakásállománya heterogén a lakások életkorát és típusát tekintve. A város egyes körzeteiben a családi házas övezetek és a társasházakból álló épületek jól megférnek egymás mellett. A városlakók többsége összkomfortos lakásokban él, ahol a lakások felszereltsége rendszerint tartalmazza a technikai fejlődés vívmányait.

A lakással kapcsolatos problémákat két csoportba osztjuk:

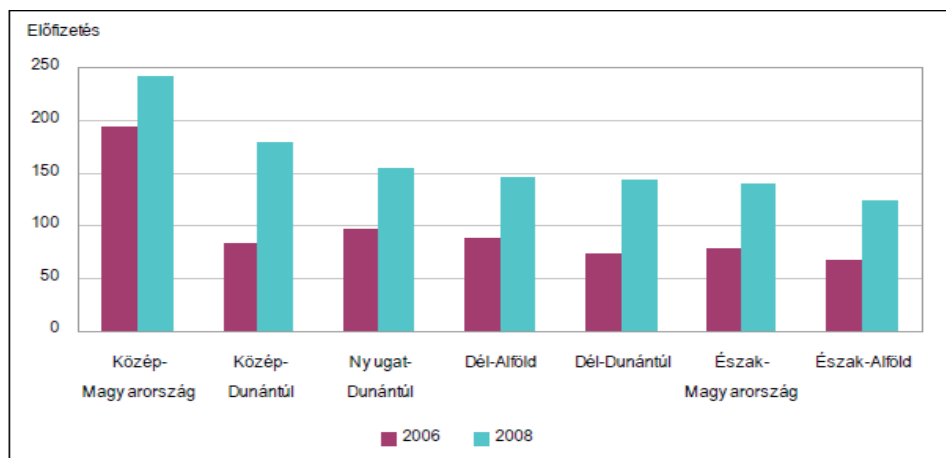
1. A szükségletek kielégítésére nem megfelelő lakások. Ezeknek a lakásoknak egy része alacsony alapterületű, a lakás minősége komfortos vagy ennél alacsonyabb szintű. A lakásban gyerekekkel együtt élő családoknak nincs elegendő tér a tanuláshoz, pihenéshez, a társas kapcsolatok intimitásához. A lakások másik részénél az alapterület bőven meghaladja a szükségleteket, és emiatt a lakásfenntartás jelent gondot a lakásban élő(k)nek. A háztartások jövedelmi szintje ezeknél a családoknál a szegénységet jelenti, ami esélytelenné teszi őket a szükségleteiknek megfelelő lakás megszerzésére. Lakásuk „foglyaivá” főként az egyszülős családok, a szegénységben élő sokgyerekes családok és az idősek válnak.
2. A lakások többsége magántulajdonban van a városban. Nagy hiányokat mutat a bérlakás szektor, mind az önkormányzati, mind a piaci alapon bérelhető lakások tekintetében. Ezen a területen tapasztalható ínség hozzájárult a lakásmobilitás lelassulásához, ami az elmúlt két évtizedben érezhető a városban.

A következő évek feladata a szükségletekhez jobban igazodó lakáspolitikai kidolgozása a városban. A magántulajdonú lakások mellett nagyobb kínálat szükséges bérlakásokból, olyan bérleményekből, melyek a kor színvonalán épülnek és a bérlők jövedelmét figyelembe véve, mint szolgáltatás működnek a jövőben.

Kujbus Éva

Mobilinternet-használat és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

A Központi Statisztikai Hivatal jelentése szerint 2008 végén az ezer lakosra számított internet-előfizetések száma térségenként nagy eltéréseket mutatott. A legalacsonyabb (123) az Észak-Alföldön (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye), míg a legmagasabb (241) Közép-Magyarországon, ugyanakkor összességében az elmúlt években rohamosan nőtt országosan az internet előfizetések száma. Az előfizetések kapcsolattípusai szerint szintén jelentősek a regionális eltérések: a legújabb, vezeték nélküli technológia Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön képviseli a legnagyobb súlyt.

Ezer lakosra jutó internet-előfizetés, KSH, 2009

A távközlés jelentősége

A távközlési eszközök nagy hatással vannak közvetlenül mindennapjainkra, társadalmunkra és gazdaságunkra egyaránt. Az életre gyakorolt nagy hatása mellett ma már el sem tudnánk képzelni, mi lenne velünk pl. mobiltelefon, kábeltévé, internet nélkül, életünk szerves részévé váltak. Az egyik leggyorsabban fejlődő területe (és ez a tendencia napjainkban is folytatódik) a telekommunikációnak az

internet, amelynek megjelenése új fejezetet nyitott a kommunikációban, kitágítva a világot és megszüntetve tér és idő problémáját. Jelentőségét mutatja, hogy ma már az élet minden területén használják, olyannyira támaszkodva rá, hogy sokak szerint nélküle „megállna az élet”.

A távközlési piac egyre nagyobb arányt jelent a GDP-ben: az EU GDP-jének 2008-ban 3 százalékát tette ki, tehát bevételei folyamatosan nőnek: 2008-ban meghaladta a 300 Mrd €-t, ami 1,3 százalékos növekedést jelentett az előző évhez képest. Éppen ezért egy ígéretes üzletágnak tartják szakértők és befektetők egyaránt. Nemcsak gyors fejlődése miatt fontos terület, hanem azért is, mert az EU célkitűzései között szerepel, hogy a világ legfejlettebb tudásalapú társadalmává és gazdaságává váljon az unió (így Magyarország számára is ez a cél). Ezen cél elérése érdekében az információs és kommunikációs technológiát nevezték meg kulcsfontosságúnak, így ezen területek támogatása és fejlesztése elsődleges fontosságúvá vált.

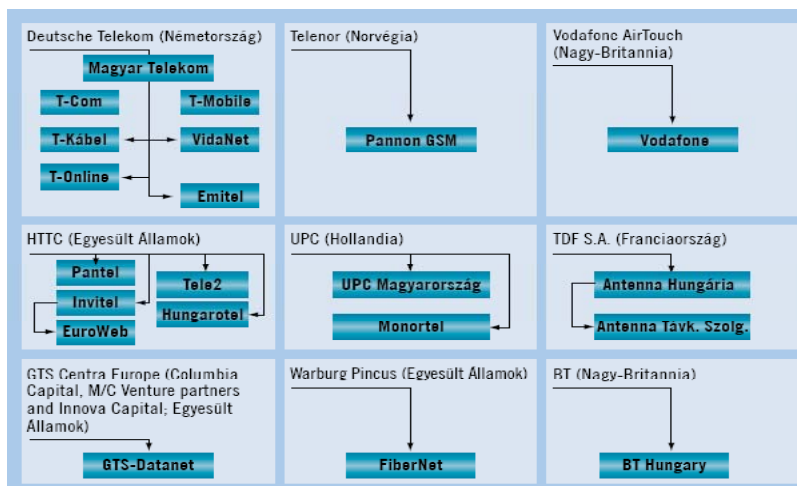
A támogatásra példa a Rigai Állásfoglalás, amely szerint az internet hozzáférhetővé tétele kiemelt fontosságú az e-befogadás szempontjából, hogy megvalósulhasson a tudásalapú társadalom. Az elsődleges cél a hátrányos helyzetű térségek és a halmozottan hátrányos helyzetű családok hozzáféréseinek biztosítása. Az egyik kezdeményezés a WiFi-falu, amely program keretében a rászoruló települések drótnélküli internet-hálózathoz jutnak, kedvezményesen vásárolhatnak számítógépeket és internetoktatást tartanak a felzárkóztatás érdekében. Szabolcs megyében is több ilyen kezdeményezést találhatunk (pl. Máriapócs, Jánd, Hodász).

A hazai piac

Néhány évvel ezelőtt átalakulás kezdődött és még zajlik napjainkban is a távközlési piacon: elkezdődött a konvergencia a távközlési és az informatikai területek között.

A hazai elektronikus hírközlési piac mostani helyzetéről elmondható, hogy optimum közeli állapotot tapasztalhatunk. (a szolgáltatók száma hatással van a versenyre, a verseny minősége az ügyfél elégedettségre, ami pedig lehetővé teszi a szolgáltatók költségghatékony működését. Éppen ezért a szolgáltatóknak is érdekük az optimum elérése.) Ez a majdnem ideálisnak nevezhető állapot csak az elmúlt 1-2 évben alakult ki, korábban több szolgáltató volt jelen, mint azt a piac mérete indokolta volna. Magyarország viszonylag kis piacot jelent, ennek ellenére azonban néhány évvel ezelőtt egy alapítási hullám volt tapasztalható. Eredményként több helyi koncessziós társaság, alternatív szolgáltató, internetszolgáltató, kábeltévé-társaság és mobilszolgáltató jelent meg. A piaci törvények hamar érzékeltették hatásukat. Nem sokkal később tehát a megalakulási hullámot felváltotta egy akvizíciós hullám, ami egyesítette a szétaprózódott piaci erőket, és koncentráltan jelentek meg az életképes, versenyképes szolgáltatók.

A liberalizációs felvásárlások eredményeként a mobil internet szempontjából a T-Mobile, a Pannon GSM és a Vodafone vált fontossá. Általánosságban elmondható, hogy nagy, nemzetközi cégek leányvállalatai, ami biztosítja a know-how megfelelő áramlását és az anyagi hátteret is.

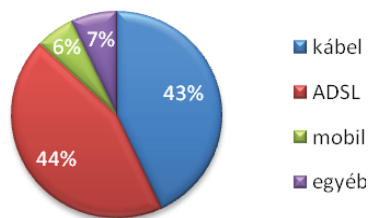
A hazai elektronikus hírközlési piac legnagyobb szereplőinek tulajdonosi szerkezete 2008-ban (NHH, 2008)

Az internet és a mobil internet Magyarországon

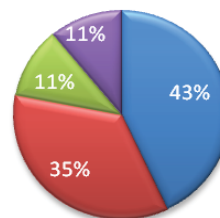
Az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya bár az elmúlt évtizedben 2-3 százalékról 36 százalékra nőtt, azonban ez még mindig elmarad a fejlettebb, nyugati piacok átlagától. Szakértők szerint ez az arány az elkövetkező években tovább fog növekedni, aminek nagy jelentősége van a további fejlesztések tekintetében. Hiszen a kereslet növekedése motiváló tényezőként jelentkezik a befektetések eldöntésénél. A hazai internet-hozzáférések mintegy 80 százaléka széles sávon történik. Az árak további csökkenése és a sebesség növekedése elősegítheti ennek az arálynak a további növekedését.

A széles sávú elérhetőségeken belül átrendeződés tapasztalható az elmúlt években: a mobil internet aránya bővül és további növekedése várható¹.

Az egyes hozzáférési technológiák aránya 2008-ban

Az egyes hozzáférési technológiák várható aránya 2010-ben

Az egyes hozzáférési technológiák aránya (NHH, 2008)

1. Egy 2008-ban, a Pew internet and American Life Project által végzett felmérés alapján a megkérdezett fogyasztók és a szakemberek 77 százalék-a úgy gondolja, hogy 2020-ban az elsődleges internet hozzáférési pont a mobiltelefon lesz. Ez is alátámasztja a mobilitás egyeduralmát a jövőben.

A mobil internet rohamos terjedését példázza, hogy 2007. II. negyedévében 163 165 előfizető volt, addig egy évvel később már 365 033 előfizetőt tartottak nyilván. 2010-re a mobil internet aránya várhatóan megduplázódik és jellemző elérési móddá válik.

2002-ben, amikor még csak GPRS technológiával volt elérhető az internet, így igen költséges és lassú volt. A szolgáltatók megpróbálták vonzóbbá tenni, felkelteni a potenciális fogyasztók érdeklődését: forgalmi korlát nélküli szolgáltatást vezettek be, ami akkor még nem volt megszokott gyakorlat az internetszolgáltatók körében. Az elmúlt években nagymértékben fejlődött a technológia, megjelentek a 3G-s telefonok, elkezdődött a lefedettséget biztosító hálózat kiépítése, gyorsabb lett a le- és feltöltési sebesség, valamint kedvezőbb lett a szolgáltatás ára is. Mindezen tényezők együttes hatására 2007–2008 között dinamikus fejlődés történt a piacon, aminek eredményeként 2008-ra már 400 597 felhasználót regisztráltak, ami 2007-hez képest 118 százalékos növekedést jelent.

Több előnye is van a mobil internetnek, ami vonzóvá teszi a fogyasztók számára. A növekvő kereslet pedig vonzza a nagyobb befektetéseket, ami még profitábilisabbá teheti ezt az üzletágat. A szolgáltatás fő pozitívumai a következők:²

- hordozható: ami lehetővé teszi a felgyorsult mobilitási igény kielégítését, nincs szükség kábelekre, szolgáltató váltásra lakóhely változtatáskor, nem kell sok energiát és időt befektetni az utánjárásba (ez nagy segítség és előnyös is az előfizetőnek);
- önállóan igénybe vehető szolgáltatás: vagyis a lehető legegyszerűbb feltételekkel vehető igénybe, nem kell hozzá mobiltelefon vagy más típusú szolgáltatás;
- a vezetékes internetnek kiegészítője, de helyettesítője is lehet;
- egyszerű kezelési mód.

Hátrányának tekinthető azonban, hogy földrajzilag nem egyenletes a szolgáltatás a hálózat hiányos kiépítése miatt, ez szakadozó, váltakozó sebességhez vezet – ez a tény nagymértékben hátráltatja a további elterjedését. Befolyásoló tényező még, hogy a lakosság számára ajánlott csomagok nem feltétlenül alkalmasak olyan népszerű felhasználások, mint a multimédiás, fájlcserező vagy fájlmegosztó alkalmazások kiszolgálására.

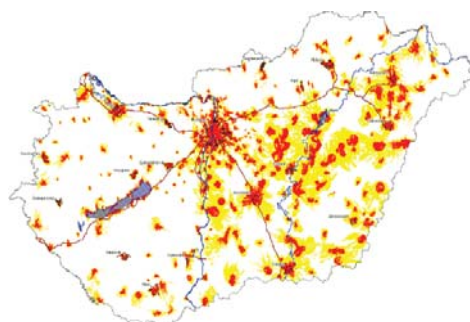

**A T-Mobile 3G lefedettségi térképe
2009. febr. 28-án**

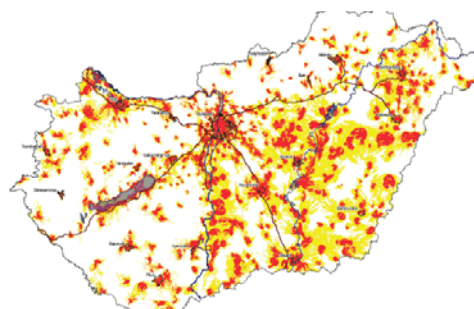

**A T-Mobile 3G lefedettségi térképe
2010. jan. 31-én**

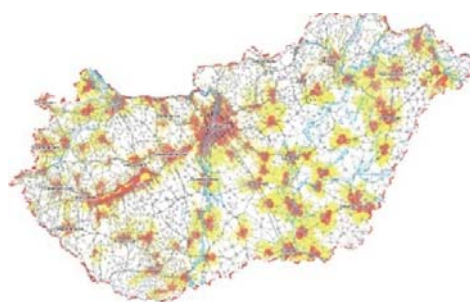
2. A Vodafone honlapja szerint, 2009

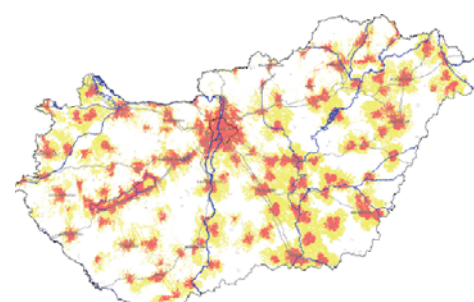
**A Pannon 3G lefedettségi térképe
2009. febr. 28-án**

**A Pannon 3G lefedettségi térképe
2010. jan. 31-én**

**A Vodafone 3G lefedettségi térképe
2009. jan. 31-én**

**A Vodafone 3G lefedettségi térképe
2010. jan. 31-én**

Az egyes szolgáltatók 3G lefedettségi térképe (NHH, 2009, 2010)

A szabolcsi fogyasztók használati szokásai és véleménye

Nemcsak a szolgáltatók számára vált egyre fontosabbá a mobil internet szegmens. A másik fontos piaci szereplő, a *fogyasztó*, életében is egyre nagyobb szerepet játszik. 2009 márciusában a szakdolgozatomhoz³ végzett nem reprezentatív kérdőíves felmérésben közel százán vettek részt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből.⁴

Általánosságban elmondható, hogy a távközlési szolgáltatások megítélése, a minőséggel és a választékkal való elégedettség nőtt az elmúlt években.⁵ Ezt alátámasztja a Szabolcs megyei fogyasztók körében végzett felmérés is, amely szerint ötfokozatú értékelési skálán 4-re értékelték elégedettségi szintjüket az internet meghatározó tulajdonságaival: a sebességgel, az árral, a lefedettséggel és a kapacitással.

A Szabolcs megyei fogyasztóról kiderült, hogy:

3. 2009. júniusában a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Karának Szolgáltatásmenedzsment Tanszékén megvédett, „A mobil internet jelene és jövője” című szakdolgozat

4. A vizsgálatot 2009 márciusában végeztem 18 év feletti személyek bevonásával. A fiatalabb korosztály (18 alattiak) azért került ki a célcsoportból, mert még nem rendelkezhetnek kellő tudással a technológia megítéléséhez.

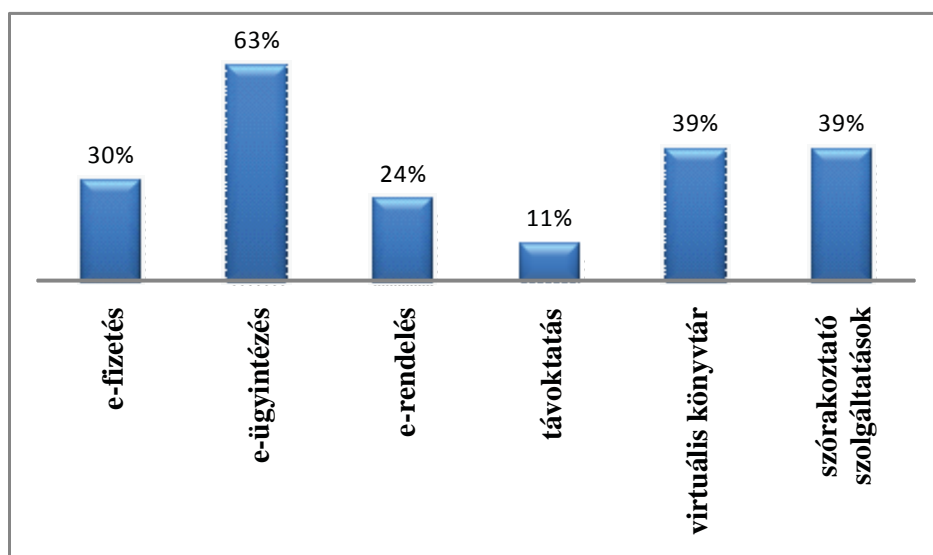
5. NHH, 2008 (Infokommunikációs és média fogyasztási szokások- NHH tanulmány 2008. szeptember)

- Már napi tevékenységgé vált az életében az internetezés, hiszen a válaszadók több mint 70 százaléka naponta többször is használja ezt a szolgáltatást, sőt 48 százaléknál ez azt jelenti, hogy 1 óránál többet töltenek el a számítógép előtt.

- Az egyes technológiák/szolgáltatástípusok választásánál a legfontosabb szempont az *ár*: ezt a válaszadók 76 százaléka jelölte meg (az átlagos költség, amit hajlandóak kifizetni 3000 és 5000 Ft között található), majd a *sebesség*, ami 54 százaléknál játszik szerepet, valamint a *korlátlanság* ténye is befolyásoló tényező 44 százalék számára.

- A válaszadók 94 százaléka otthon és munkahelyén/iskolában használja az internetet, de máshol, pl. tömegközlekedési eszközön utazás közben, reptéren, vásárláskor már csak kevesen, pedig az internet nem kizárólag helyhez kötött információforrás.

- A leggyakrabban igénybe vett szolgáltatások az e-mail, amit minden megkérdeztet használ, a böngészés (87 százalék) és a kapcsolattartás (59 százalék használja). A szélessáv által nyújtott lehetőségeket is kihasználják a felhasználók, ezek közül a legnépszerűbbek az elektronikus ügyintézés (63 százalékuk veszi igénybe), illetve a szórakoztató szolgáltatások és a virtuális könyvtár (39 százalék).

**A szélessáv által nyújtott szolgáltatások igénybevétele (%)
(A kérdőív eredménye, 2009)**

- Az internetre való csatlakozás többségében kábeles eléréssel (48 százaléka a megkérdezetteknek rendelkezik vele) vagy ADSL-el (35 százaléknak a kérdőívben szerepeltek közül) rendelkezik; ezen eredményt alátámasztja az NHH felmérése is, amely szerint vezet a kábeles technológia, de bővül a mobil internet aránya is (ez jelenleg 4 százalék), sőt további bővülés is várható az ADSL rovására.

- A többség elégedett az internet-hozzáféréssel, de vannak, akik váltanának más technológiára (pl. üvegszálra, mobil internetre), de az anyagiak vagy az a tény gátolja, hogy nem elérhető a szolgáltatás a lakóhelyén.

Az internet fejlődésében a következő lépcsőfoknak nevezik a mobil internet, amely a válaszadók 20 százalékának megfogalmazásában bárhol, bármikor vezeték nélkül használható, laptopról vagy mobiltelefonról elérhető internet. A meghatározásban sokan kiemelték, hogy csak elvileg használható, hiszen még nincs kiépítve a teljes lefedettség, így csak az ország egy részén elérhető. A többség (80 százalék) azonban semmit nem tudott róla. Fontos szerepe van tehát a szolgáltatóknak az „alapinformációk” kialakításában, hiszen ez a további növekedés kulcstényezője is: az átlagfogyasztó azt a szolgáltatást választja, amelyről elegendő információval rendelkezik, érti, hogy miért fizet. Fontos, kiemelt szerepe van a tájékoztatásban a médiának (a válaszadók fele innen tudott meg legtöbbet a mobil internetről) és az internetnek, hiszen böngészés közben informálódnak az emberek.

A válaszadók egyetértettek azzal, hogy a jövő technológiája, gyorsan fejlődik, jó megoldás, és a mobilitásnak vannak érzékelhető előnyei: az információáramlás felgyorsulása és a versenyelőny. Hasznosnak tartják, hogy rugalmas hozzáférést biztosít, helytől és időtől függetlenül tudják magukat, valamint információs szempontból „kitárul számukra a világ”. Előnyei között említették még, hogy folyamatos hozzáférést biztosít, rugalmassága miatt a rohanó világ megbízható része lehet.

Ugyanakkor 63 százalékuk egyáltalán nem vásárolna mobil internetet, hiszen még viszonylag lassú, alacsony a sebessége és ehhez képest drága, így az átlagemberek számára nem megfizethető. Véleményük szerint az ideális paraméterek esetén a mobil internet ára 3500 Ft, a sebessége pedig 10 Mbit/s körül lenne. 2009 márciusában a paraméterek: 4–5000 Ft körüli ár, max. 7,2 Mbit/s sebesség. 2010 elejére az ár valamelyest csökkent, az átlagára (egy olyan csomagnak, amely mindennapi internethasználatot tesz lehetővé) 4000 Ft körül van, de létezik 1000 Ft alatti csomag is, sőt létezik olyan csomag is, ahol egy megadott korlátig ingyenes a csomag (de ezek csak időszakos internethasználatot feltételeznek), tehát széles csomagkálát alakítottak ki a szolgáltatók. A letöltési sebesség javult ugyan, de nem ugrásszerűen, így ennek még fejlődnie kell.

A válaszadók szerint, ha tovább fejlődne a mobil internet, akkor 60 százalékuk kiegészítőként használná a vezetékes mellett, további 20 százalék pedig csak erre a szolgáltatásra fizetne elő. Ez is bizonyítja, hogy a további növekedésnek igen is reális esélye van a feltételek javulása esetén.

Összegezve az eddigieket, elmondható, hogy még kevés releváns információval rendelkeznek a fogyasztók a mobil internetről, ezen a helyzeten sürgősen változtatnia kell a szolgáltatóknak – ehhez kihasználhatók a legfontosabb információs csatornák, mint az internet és a média.

Alapvetően látják a hasznát, előnyét és a benne rejlő lehetőségeket a potenciális fogyasztók, de a jelenlegi helyzetet elég rossznak ítélik meg. Tehát a használati feltételeknek (lefedettség, ár, sebesség) minél hamarabb javulniuk kell, ahhoz, hogy még erőteljesebben növekedjen a felhasználók aránya.

A mobil internet jövőképe

Megváltoztak a piaci körülmények, az életritmus és a fogyasztói igények is. Ezek a körülmények befolyásolják a mobil internet fejlődését, valamint kijelölik a lehetséges jövőképét is:

- a háztartások számítógéppel való ellátottsága – különösen a hordozható számítógéppel rendelkezők aránya – nagymértékben nőtt, ezzel párhuzamosan pedig nőtt az internet iránti kereslet is. Ez a mobil internet iránti kereslet növekedését is jelent(het)i, különösen a hordozható PC-vel rendelkezők esetében, hiszen aki hordozható verziót vásárol, az több helyen szeretné kihasználni, így *előtérbe kerül a vezeték nélküli lehetőség a választáskor*;

- habár a hozzáférés költségei folyamatosan csökkennek, de *a fogyasztók igen árérzékenyek* – ez a tendencia különösen felerősödött a 2008 ősze óta tartó világgazdasági válság hatására –, és az árral együtt figyelembe veszik a sebességet is (csak a két tényező együttes vizsgálata után döntenek). Ez a mobil internet esetén még hátrányt jelent, hiszen hiába versenyképes már az ára, ha a sebessége még szakadozik;

- a fogyasztók választásánál *előtérbe kerülnek a csomagolt szolgáltatások*, ahol, véleményük szerint, alacsonyabb is a havidíj, és igényüknek megfelelő szolgáltatást választhatnak ki. Ennek a szokásnak a kihasználása lehetőséget jelent a szolgáltatóknak, még most a válság idején is – 2009-ben, a növekedésre (Erre példa a szolgáltatók ajánlata Magyarországon, ahol a vezetékes internettel kapcsolva ajánlják a mobil internetet mintegy kipróbálásra, így egyre többen ismerkedhetnek meg az új technológiával.);

- a kapcsolattartás és az emailezés mindennapi tevékenységgé váltak, a hagyományos kommunikációt elkezdte felváltani az internetes kommunikáció. A fogyasztók nem szeretnek kimaradni folyamatos kommunikációból, hiszen akkor lemaradnak a felgyorsult életben. Ezért *előtérbe kerülhet* választásuknál a *flyamatos, mobil elérés*, így mindig elérhetőek lehetnek és elérhetik, akit akarnak;

- általánosan elmondható, hogy jó dolognak tartják a fogyasztók az internetet, hiszen kényelmes, időt takaríthatnak meg vele, folyamatosan értesülhetnek a világ dolgairól, így nem maradnak le. *Előtérbe kerül itt is az egyre nagyobb sebesség*, amely igényt a mobil internet bizonyos fejlesztések után képes lesz kielégíteni, hiszen a többi technológiánál gyorsabban fejlődik. Azonban megjelentek ellentétes érzések is a felhasználókban: a felgyorsult világot még gyorsabbá teszi, esetleg növeli a már amúgy is magas internet-függőséget is a továbbfejlesztett technológia. Ez a vélemény hátráltathatja a mobil internet elterjedését;

- az állam célja egy infokommunikációs társadalom kialakítása, amelyhez szükséges a technológia magas szintű fejlettsége: ezt különböző beruházásokkal, támogatásokkal, kedvezményekkel tudja elérni. A mobil internet hozzájárul ehhez a célhoz, ezért *kiemelt prioritást élvezhet az állami támogatások között*. A jelenlegi helyzet (a már említett gazdasági válság) ismeretében, azonban az állami kiadások jelentős része most elsősorban munkahelymegővésre, az infrastruktúra fejlesztésére irányul. Ezért még beletelhet évekbe is, amíg jelentős anyagi erővel tudják támogatni a telekommunikációt;

- a szolgáltatók számára adott a lehetőség az új piaci rés kihasználására, hiszen ezt igazolják az eddigi kutatási adatok: a mobil internet használók száma egy év alatt 130 százalékkal nőtt, és 2010-re az előrejelzések szerint a hozzáférések 10 százalékát fogja kitenni. Azonban ha nem történik további fejlesztés, hogy mindenhol elérhető legyen a 3G-s szolgáltatás, ami a vezetékes eléréssel fel tudja venni a versenyt, akkor megrekedhet ez a kedvező tendencia. Habár eddig viszonylag folyamatosan kapcsolódtak be újabb és újabb területeket a gyorsabb elérést biztosító hálózatba, a válság hatására valószínűsíthetően lelassul ez a tendencia, ami hátráltatja a mobil internet elterjedését.

A leírt tendenciákból is látható, hogy a célokra és igényekre megfelelő választ adhat majd a mobil internet, de nem a jelenlegi paramétereivel (különösen a lefedettségével és a sebességével van nagy probléma). Ezért egyértelműen kijelenthető, hogy fontosnak kell lennie a fejlesztéseknek mind a szolgáltatóknak, mind az államnak egyaránt. Ha ez nem történik meg a lehetőségekhez képest minél hamarabb, akkor az eddig tapasztalt kedvező tendencia valószínűleg megreked, és elveszítik az érdeklődésüket a fogyasztók a szolgáltatás iránt, ez pedig jelentős hátrányhoz vezet az ország szempontjából.

Azonban ha megtörténnek a fejlesztések és megmarad az eddig tapasztalt kedvező tendencia, akkor valószínűsíthetően a mobil internet lesz a jövő szolgáltatása.

Felhasznált irodalom

- Kelenhegyi Péter (2008): Számítógép a háztartásokban
<http://www.bellresearch.hu/content.php?content=377120>
- KSH (2009): Az infokommunikációs eszközök elterjedtségének regionális különbségei
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/iktreg.pdf>
- Németh Márk (2006): Késésben a harmadik generáció
<http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php?cikk=101565>
- Nemzeti Szélessávú Stratégia (2005)
http://www.szelessav.hu/download/nszs2005_rp5_aktualizalt_strategia_20050320.pdf
- NHH (2008): A fogyasztói tudatosság növelése az elektronikus hírközlési piacon, 2008
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=166231>
- NHH (2008): Infokommunikációs és média fogyasztási szokások, 2008
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=18391>
- NHH (2009): Mobil internet-gyorsjelentés, 2009. január – lefedettség térképek
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=18469>
- NHH (2009): Mobil internet-gyorsjelentés, 2009. február
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=18691>
- NHH (2009): Mobilinternet-gyorsjelentés, 2009. február – lefedettség térképek
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=18690>
- NHH (2010): Mobil internet-gyorsjelentés, 2010. január – lefedettség térképek
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=22494>
- TÁRKI: internethasználati szokások, 2008
<http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=16023>
- WiFi-falu
http://www.pafi.hu/_pafi/palyazat.nsf/f684a12a9e19dd68c1256fb000245966/19b3f527be0f08bbc12573ca003345d5?OpenDocument
- http://www.t-mobile.hu/lakossagi/mobil_szelessav
- http://www.pannon.hu/mobil_internet
- http://www.vodafone.hu/mobil_internet
- http://www.pafi.hu/_pafi/palyazat.nsf/f684a12a9e19dd68c1256fb000245966/19b3f527b

történelem

Tóth Sándor

Nyíregyháza és az aradi Kossuth-szobor

Nyíregyháza és az aradi Kossuth-szobor kapcsolata 1924-ben kezdődött s talán még most sincs lezárva. A történelmi idők mélyén, a nagy nemzeti traumák idején kezdődött az a történet, amely a jelenkorban s a jövőben fog megoldást nyerni.

Kossuth halálát követően, a szeretet, tisztelet és kegyelet megnyilvánulásaként szoborállítási láz kerítette hatalmába a magyarságot.

Tárgyasult kultusza, halála után, a művészet egy újabb formájában, a szobrászatban jelentkezett. Halála napjaiban országos mozgalom bontakozott ki egy Kossuth-szobor felállítására, a fővárosban. Éveken keresztül folyt az adományok gyűjtése a legkülönbözőbb formákban és módszerekkel. Igen hosszan lehetne sorolni az adományok és adományozók sorát, mert a cél, a budapesti Kossuth-szobor csak 33 év után készült el és avatta azt fel Horthy Miklós, Magyarország, Kossuth után következő, kormányzója, 1927. november 6-án.

1894 és 1927 között szerte az országban 80 szobrot emeltek, a Kossuth eszméit és emlékét ápolók. Szabolcs megyében, ebben az időszakban, hat településen állítottak bronzba és kőbe vésett emléket a neves férfiúnak, amelyekkel más megyékhez viszonyítva is büszkélkedhet. Szabolcsban, 1902-ben, Kossuth születésének az évfordulóján bontakozott ki a szoborállítási láz. Tíz évvel később Nyíregyháza, a Kossuth-kultusz városa is szoborral adózott Kossuth emlékének. Amit a szoborról tudni kell:

Található: A városháza és a róm. kat. templom tengelyében, a főtéren. *Felavatták:* 1912. szeptember 29-én. *Típusa:* Egész alakos, álló. *Anyaga:* bronz. *Magassága:* 3 m. *Talapzata:* Talapzata bátyyszerű emelvény, amelyen legfelül a szabadság géniusza ül. Előtte balról egy fiatal férfi ingét széttárva, életét ajánlja fel Magyarország szabadságáért, jobbról pedig egy idősebb férfialak a rabszolgaság láncát tépi le a testéről. – Kossuth bronz alakja a mellékalakoknál lejjebb van.

Felirata: Kossuth. *Alkotója:* Bethlen Gyula. *Finanszírozták:* Nyíregyháza képviselőtestülete (a megye és város 10 éven keresztül a költségvetésből egy meghatározott összeget fizetett be a megyénél kezelt „Kossuth-szobor alapra”,) emellett alkalmanként gyűjtést szerveztek, és adományokat fogadtak el.¹

Az a szobor, amely immár közel száz éve a miénk, nyíregyháziaké, legyen bármilyen művészi színvonalú is, megőrzendő érték. A szoborról, mint minden művészeti alkotásról egyénileg és koronként is, más-más ítéletek, vélemények születtek és

¹ Ádámfy József: A világ Kossuth-szobrai. Budapest, 1979. 46. o. (A továbbiakban: Ádámfy, 1979.)

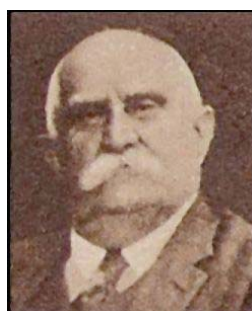
születnek. Idézzünk fel egyet 1924-ből, amikor a nyíregyházi és az aradi Kossuth-szobrok sorsa összekapcsolódott s tartott az egy évtizedig.

„Nyíregyházán, a Kossuth téren, a nagyszerűen fejlődő város szívében van egy szobor, amely szabadságra, demokráciára, honszerelemre, a nemzet és az egyetemes emberiség nagy erkölcsi javaira kellene figyelmeztetnie, a legszentebb eszményt kellene a – kő és a bronz tömör nyelvén harsogva hirdetnie – és e helyett a keserűséget, a vádoló kritikát váltja ki a hivatott és nem hivatott nézőből egyaránt. Ez a szobor Kossuth Lajos szobra, amely arra példa, miként lehet a művészetben elhomályosítani az eszmét, miként lehet zavarossá, kuszálttá tenni a gondolatot, amelyet ez a szobor dokumentálni akar. Szerencsétlen architektúrájáról boglyake-mencének nevezte el a köznyelv a nyíregyházi Kossuth-szobrot s valóban a hatást mi sem zavarja annyira, mint az alapzatul és háttérül alkalmazott kőépitmény forma és vonal kiképzésének lomhasága. Zsúfolt és nyugtalan a mellékalakok együttese és goromba a főalak mintázása. Nyíregyháza valamikor kényszeredetten fogadta ezt a szobrot, amely a különösen klasszikusan szép Bessenyei-szoborra való gondolás után hat disszonánsan az artisztikus templom és a városháza között.”²

Ez a vélemény volt elfogadott Nyíregyháza értelmiségi körében s vallotta a város vezetése is. Így nem volt véletlen az az ötlet, amely dr. Bencs Kálmán, Nyíregyháza polgármestere, fejében fogant meg. Ebben az időben beszédtema volt, hogy az elszakított országrészekben mikor és hol romboltak le magyar jelképeket. Így Aradon, az 1919 óta bedeszakított Szabadság- és Kossuth-szobrokra is hasonló sors várt. 1924-ben már olyan hírek érkeztek, hogy mindkét szobrot lebontják, és hazai földre szállítják. Bencs Kálmán ötlete az volt, hogy a város tegyen lépéseket annak érdekében, hogy az addig létesített legszebb és legmagasabb Kossuth-szobrot Nyíregyháza kapja meg. A város meglévő Kossuth-szobrának bronzanyagát pedig használják fel egy Benczúr-szobor elkészítéséhez. Bencs Kálmán, a szobor Nyíregyházára helyezése tárgyában a legilletékesebb személyhez, Barabás Bélához fordult. Dr. Barabás Béla ügyvéd, volt Arad város főispánja, s volt a Vértanúk szobrának felállítására indított országos mozgalom kezdeményezője, Kossuth szobrát létesítő Kossuth Emléktársaság vezetője s járt több alkalommal Nyíregyházán is.

Dr. Barabás Béla 1924. november 27-én kelt válaszlevelének tartalma a következő volt:

„Nagyságos dr. Bencs Kálmán úr polgármesternek
Nyíregyháza
Tisztelt Barátom! Édes öcsémuram!

Barabás Béla

A 30955–1924. számú hivatalos megkeresést véve, jóleső érzéssel veszem tudomásul, hogy Arad város magyarságának büszkeségére, a mi Kossuth Lajos szobrunkra Nyíregyháza városa pályázik.

Szívünk vérzik, teljes lehangoltság vesz rajtunk erőt, amikor az adott viszonyok kényszerűsége alatt meg kell válnunk kegyeletünk oltárától, amely egyszersmind a létező Kossuth-szobrok legnagyobbja és legszebbje. Ami engem illet, reám nézve csak vigasztaló lenne, ha ez a remek művészi alkotás Nyíregyházára kerülne.

Az itteni román közhangulat már türelmetlen s maga a város tanács is sürgeti e szobrok eltávolítását, de azért úgy

2. Nyírvidék, 1924. dec. 4.

vélem, hogy még elég idő áll rendelkezésre a végleges döntésig. Az én tevékenységem eddig odairányult, hogyha már az itteni politikai viszonyok egyáltalán nem tűrik meg e szobrokat, akkor azok sorsa felett a magyar és román kormányok együttesen állapodjanak meg olyképen, hogy azok Magyarországnak adassanak ki. Már aztán feltételek mellett, vagy anélkül, bizonyos viszontszolgáltatások ellenében, avagy bármilyen viszontszolgáltatások nélkül, ez a diplomáciai tárgyalás anyagához tartozik.

Ha Magyarország már megkapta a szobrokat, s rendelkezhet felettük, akkor kerül sorra, hogy melyik szobrot, melyik város kapja meg.

Szerény felfogásom szerint, mielőtt a magyar kormány véglegesen döntene, a súlyba fog esni Arad magyarságának véleménye és javaslata is, mert hiszen nekünk, aradiaknak, akik e szobrokat létrehozták, nem közömbös, vajjon azt melyik város kapja s ez érzelmi szempontokkal a magyar kormánynak is figyelembe kell venni. Ez az aradi javaslat azonban csak akkor nyilatkozhatik meg, ha már tudomásunk van arról, hogy melyik szoborra, melyik város pályázik. Sajnos, én Aradról nem kísérhetem figyelemmel a jelentkezéseket, az ajánlattevő városok feltételeit, még hírlapokból sem, mert mi magyarországi lapokat nem látunk, azokat nem olvashatjuk. Az én igen szerény, anyagi viszonyaim azt nem engedik meg, hogy én gyakrabban utazzam Budapestre, hiszen én eddig is erőmon felül költekeztem, hogy meg tudjam akadályozni a szobrok egyoldalú erőszakos szétszedését. Nincs tehát lehetősége a fejlődő eseményekről tudomást szerezni. Azt azonban biztosra veszem, hogy az én tevékenységem igénybe vétele nélkül sem a magyar kormány döntése, sem a szobrok szétszedése nem fog megtörténni.

Nekem eddig csak Nyíregyházáról van tudomásom, hogy az aradi Kossuth-szobor átvételére pályázik. Igaz ugyan, hogy én magam tettem kísérletet arra nézve, hogy ez a szép Kossuth-szobor esetleg Amerikába, New-Yorkba kerüljön, mert nem tétélezem fel, hogy a mai igen súlyos viszonyok között valamelyik magyar város elbírná azokat a terhes anyagi áldozatokat, amelyekkel e hatalmas alkotásnak persze az alapozási kőépítményekkel együtt leendő lebontása, elszállítása és újra felépítése kerülné.

Én Amerikára gondoltam, abból az ideális felfogásból is, hogy egy ilyen monumentális Kossuth-szobor ottani felállítása milyen erős erkölcsi köteleket hozna létre a szabadság hatalmas állama s a szabadságért lelkesülő kis Magyarország között. Kaptam is Amerikából erre nézve biztató levelet s én a feltett kérdésekre feleltem is, de már három hónap óta semmi válasz nem jött, dacára, hogy azóta, a budapesti lapok az aradi szobrokról s az én budapesti eljárásomról a magyar kormánynál, igen sok tudósítást hoztak, amiket az amerikai magyarság szintén olvasott. Úgy látom, hogy ez Nyíregyháza városra nézve egyáltalán nem veszedelmes. Mert hiszen az bizonyos, hogy az elsőség az ajánlkozó magyar városokat illeti.

Nem hiszem, hogy az aradi szobrok elhelyezésének ügye ma már a szakminisztérium, a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium előtt lenne. Ha erről tudomásod volna, úgy kérek erről értesítést. De én úgy hiszem, hogy a szobrok sorsa felett a két állam kormánya még nem döntött, dacára annak, hogy egyes magyar lapok arról is írtak volna, miszerint a román kormány a magyar kormánynak már rendelkezésére bocsátotta a szobrokat. Ez annál kevésbé valószínű, mert hiszen az én beadványom a román kormányhoz a tárgyalás folyamatba vétele iránt csak november 21-én lett expedálva. Arad város tanácsa által 29526–1924. sz. alatt. (Itt Barabás Béla közli, hogy emlékiratát csatoltan küldi.) – Megkeresésednek sze-

mélyemre vonatkozó rokonszenves megnyilatkozását hálás szívvel köszönöm, azzal, hogy jólesik lelkemnek visszagondolni azon kevés számú órákra, amelyet három alkalommal Nyíregyháza város falai között tölthettem, amikor boldog lehettem, nemcsak édes jó atyád barátságát élvezni, de számos akkori kiváló nyíregyházi polgárral is megismerkedni.

Ezúttal is készségesen igyekezem nemes, hazafias törekvéseteket előmozdítani s remélve, hogy ezen ügyben nemcsak levélbelileg érintkezhetünk, de annak idején személyesen is tanácskozhatunk, vagyok kiváló tisztelettel igaz magyar barátotok

Arad, 1924. november 27.

dr. Barabás Béla s. k., ügyvéd, Arad város v. főispánja.³

A levélhez Barabás Béla mellékelte azt a memorandumot, amelyet még 1919-ben fogalmazott meg a szobrok megmentése érdekében. Ebből a memorandumból kirajzolódnak a szobrok állításának körülményei, a háborút követő és a Trianont megelőző korszak román törekvései s egy igaz magyar hazafi elszánt, bátor kiállása a szobrok megsemmisítése ellen. Barabás Béla memorandumuma fontos kordokumentum, amelyet a nyíregyházi levéltár számára maga gépelt le újra. Az eredeti változatról nem rendelkeztünk információval. Az alábbi dokumentumot a helyi újság közlése alapján tesszük újra közzé.

„Az én lelkem szárnyalása ott virraszt a halálraítélt magyar műemlékek felett.”

Barabás Béla memorandumuma az arad-megyei román prefecthez az aradi szobrok ügyében:

»Én még 1919. évben készítettem egy nagyobb emlékiratot a szobrok lebontása ellen. S mert ez az emlékirat igen érdekesen világítja meg az akkori helyzetet s azt az erőfeszítést, amelyet nekem ez ügyben ki kellett fejtenem, s mert ennek tartalma téged s a nyíregyházi közönséget is érdekli, azért ezen memorandum egy példányát városi levéltárak részére lekopogtattam, nem azért, hogy azt ott eltemessék, hanem hogy forgassátok, olvassátok, mint szomorú bizonyítékát a mi elszánt küzdelmeinknek legszebb érzésünk védelmében. Ebből az írásból nemcsak a szobrok történetét, körülményeit ismeritek meg, de az én lelkem szárnyalását is, mely ott virraszt e halálraítélt magyar műemlékek felett.

Fogadjátok tőlem szívesen.«

Az emlékirat, amelyet Barabás dr. 1919-ben írt meg, a következő:

»Méltóságos Prefect Úr!

Az a megdöböntő hír, melyet az aradi lapok még október 9-én számaikban közöltek, hogy az aradi 13 vértanú, valamint Kossuth Lajos szobra le fognak bontatni és eltávolíttatni, a napokban ismét felmerült azon alkalomból, hogy a lebontás végett felfogadott Martinelli Jenő budapesti szobrász Aradon megjelent, várva itt a további intézkedést.

Ez a szobrász Méltóságod tudtával november hó 13-án engem meglátogatott, s azzal állított be, - és úgy hallom miszerint járt eziránt más magyar uraknál is - hogy mi anyagi, pénzbeli támogatással járuljunk hozzá a szobrok lebontásához. Én ez ellen felháborodva tiltakoztam, mert sem én, sem egyetlen magyar ember nem fog akadni, aki ezen szobrok épségének sérelméhez akár erkölcsileg, akár

3. U. o.

anyagilag bármily legcsekélyebbet is hozzájáruljanak. Nem! Ezt mi aradi magyar emberek nem tehetjük.

De azt sem tehetjük, hogy némán, avagy közönyös érzéssel térjünk napirendre e fájó híradás felett, s ha majd annakidején tehetetlenségünk tudatában végig kellene is néznünk a magyar történelmi dicsőségünk és gyászos szenvedéseink oltárainak lerombolását, azt megelőzően mindent el kell követnünk, hogy ezen kiméletes intézkedést – cselekvési szabadságunk legszűkebb keretében – feltartóztassuk, legalább is addig, míg az erre nézve illetékes tényezők döntő elhatározásra nem jutottak.

Mi aradi magyarok, a ránk nehezedő szigorú behatás alatt, még egy szalmaszál sem tehetnénk a netáni végrehajtás útjába, annál kevésbé, mert hiszen – a hatósági intézkedésekkel szemben még csak tanácskozássra sem gyűlhetnénk, hogy ott további magatartásunk iránt határozzunk. De erre nincs is szükség. Mert én egymagam minden mások megkérdezése nélkül és meghallgatása nélkül elég illetékesnek érzem magamat arra, hogy ez ötletszerű és komolyan meg nem indokolható rombolással szemben elkeseredett magyar lelkiületünk tiltakozó szavát emeljem fel visszhangként. Arad egész magyar lakossága néma fájdalomának.

Ezt a csendes tiltakozást megtenni nekem jogom és kötelességem. Nemcsak azért, mert én egész életemen át, gyermekkoromtól kezdve hűséges szolgája vagyok a lerombolandó oltárok megszentelt eszméinek, amelyek vallás és nemzetiség különbség nélkül a népek és nemzetek szabadságát, a testvéri összetartást hirdetik, de azért is mert én tevékenykedő munkása is voltam annak, hogy e két nemzeti műemlék Arad város terét díszítse. Ne vegye tehát rossz néven Méltóságos Uram, ha én ezúttal magyaros nyíltsággal és őszinteséggel elmondom és közlöm nézeteimet, felfogásomat a szobrok eltávolításának szándékaival szemben, azon célból, hogy felhozandó szempontokat megfontolás tárgyává tenni és végleges döntés előtt az illetékes hatósági és politikai tényezők elhatározását bevárni méltóztassék.

Arad város 1919. május 17-ike után, mikor a román kir. hadsereg ide bevonult, román katonai uralom és román közigazgatási hatóság alá került. De ez csak tényleges állapot, és sem területileg, sem politikailag nem végleges.

Meglehet, hogy Arad város hovátartozandóságának kérdését a nagyhatalmak már eldöntötték, az is meglehet, hogy erről a román kir. kormánynak már hivatalos tudomása van, de az bizonyos, hogy sem a nagyhatalmak, sem Románia, sem Magyarország még hivatalosan ki nem hirdették és ki nem jelentették, hogy a mi városunk a békeszerződés és pontozatok alapján megmarad-e Magyarországnak, avagy Nagy Romániához fog-e tartozni?

Mindaddig, míg erről hivatalos és köztudomású bizonyosság nincs, addig ezen szobrok eltávolítása legalább is korai, amely elhamarkodott intézkedés csak az ok nélküli elkeseredés hullámaint hozná mozgásba, eltekintve attól, hogy nehezen helyrehozható anyagi és művészi hátrányokat okozna, a szobrok esetleges visszahelyezésének nagy és nehéz munkája.

II.

Én hajlandó vagyok alaposan hinni, a román közvélemény azon meggyőződését, hogy Arad sorsa úgy van, vagy lesz eldöntve, hogy az területileg Nagyromániát illeti meg. A kérdéses szobrokat, ez estben sem volna helyes egyoldalulag eltávolítani, azon indokolással, hogy ezek politikai szempontból még nem törtenhetők. Még kevésbé lehetne ezeket alku tárgyává tenni, eladni, vagy anyagi előnyök nyeresére kihasználni.

Mert az aradi vértanuk szobra nem az aradiaké, annál kevésbé nem Arad városáé. Ez a páratlanul szép műalkotás az egész magyar nemzeté és efelett, csakis a magyar nemzet képviselője, kormánya rendelkezhetik, esetleges előzetes tárgyalások eredményéhez képest intézkedhetik. Ha e szobor egyoldalú román elhatározás alapján lebontatnék, eltávolíttatnék, úgy ezzel nemcsak az aradi magyarság lenne megbántva, de egyenesen meg lenne sértve az a Magyarország, amely a magyar nemzetből áll, s amely végzetes összeütközést keltene azzal a szomszéd állammal, amellyel a jövőszónak fenntartása nem kívánatos, de egy állandó és komolya béke érdekében szükséges is.

Hogy az aradi vértanuk szobra nem Arad városáé, hanem az egész magyar nemzeté, Magyarországé, arra nézve a következő el nem vitatható bizonyítékokat terjesztem elő:

a.) Méltóztassék betekinteni az Aradi 13 vértanú szobor története című könyvbe, melyet a szoborbizottság megbízásából még 1893. évben írt meg s adott ki Szöllősy Károly aradi tanár, bizonyára nem azon feltevésben, hogy Arad valamikor román uralom alá kerülhet, s így majdan ezzel szemben beszédes bizonytságot képezzen.

Ezen könyv 7. lapján olvasható az első felhívás, amely még 1867. június 15-én az aradi Alföld című lap 138-iki számában jelent meg Magyarország hű fiaihoz és leányaihoz intézve, hogy adakozzanak az Aradon létesítendő vértanú emlékoszlopra. Ennek alapján indult meg az országos gyűjtés és több mint 10 évig tartott az első gyűjtés, amely 52.500 forintot eredményezett. A második országos gyűjtés eredménye 30.000 forinton felül volt. A szobor alapja a kamatok kamatjaival együtt közel 133.000 forintot tett ki.

Ez a pénz az ország területéről kevés kivétellel csakis magánadakozásokból és kis összegű tételekből folyt be. A jelzett könyv 48. oldalán olvasható, hogy 63. tehát valamennyi vármegye lakosságából, külön-külön vármegyénként mennyi pénz érkezett be.

A mai városunk lakossága, - dacára, hogy a szobor felállítása Aradra tervezett, csak 6209 forint 80 krajcárt adott össze, - míg Arad vármegye területén csak 2374 forint 40 krajcár magánadakozás gyűlt egybe, amiket részletesen felsorolt Szöllősy Károly könyvének 50., 51. és 53. oldalig.

Sem Arad város, sem Arad vármegye közönsége, törvényhatóságai, mint ilyenek egy garast sem fektettek bele a rendelkezésükre álló közpénzből.

Világos tehát, hogy a szobor nem Arad, hanem az ország lakosságának magánpénzéből készült, így tehát a szoborral, mint tulajdonával, mint vagyonértékkel sem a város, sem ennek bármely szervezete, hatósága vagy közege, nem rendelkezhetik, állagát meg nem sértheti, el nem adhatja.

b.) Talán mondhatná valaki, hogy az országos gyűjtés felett Arad város rendelkezett, hogy ez a pénz a szobor felállítására fordítottassék s így a szobor a város tulajdonaként tekintendő. Ez nem áll, mert a vértanuk szobrának alkotása az ország kegyeletes ténye volt. S nemcsak Aradon működött egy szoborbizottság, hanem az ország fővárosában, Budapesten is, miként ez a jelzett könyv 12-ik oldalán olvasható. Az emlékszobor-pályázat is országos volt, a Fővárosi Szak- és Művészeti Körök irányításával. A beérkezett pályaművek Budapesten ki is voltak állítva közzemlére s ezen pályaművek felett bíráló és döntő bizottság tagjai Atzél Péter aradi főispán elnöklete alatt kizárólag európai híru magyar szaktekintheyek és

művészek voltak: mint Pulszky Ferenc, Ráth György, Hegedűs Kandid, Ibl Miklós, Keleti Gusztáv, Steindl Imre, Henselmann Imre és dr. Paszteiner Gyula.

c.) Méltóztassék betekinteni az 1890. évi október 6-án történt leleplezési ünnepélyről másnap megjelent hírlapi közleményeket, nevezetesen az Arad és Vidéke október 7-iki számát. Ebből mindenki láthatja, hogy ez ünnepély nem helyi, nem Arad városi, hanem országos ünnep volt.

És különösen, tessék jól megfigyelni az ünnepély ama részét, amidőn e műremek alkotója, Zala György szobrászművész az egybegyűlt országos közönség és Salatz Gyula polgármesterhez intézett beszédét így fejezi be:

»Vegye át igen tisztelt uram, nagyságos Polgármester úr e szobrot, Arad város nevében gondolják, őrizték«

Mire a polgármester így válaszol:

»Átvesszem e szobrot Arad sz. kir. város nevében s ígérem, hogy gondját viseljük kegyelettel, s kegyelettel utódainkra hagyjuk örökül.«

Imre, a város nem tulajdonaként vette az ország pénzén készült szobrot, hanem megőrzés és gondozás végett, s e nemzeti kötelességet eddig az ideig ez a város hűségesen teljesítette is.

III.

Csak röviden említem meg, hogy az aradi vértanuk szobra nem sért, nem bánt semmiféle nemzeti, faji, vagy politikai érdeket, még csak nem is ellentétes román érzelmekkel.

Az 1848. évi hatalmas magyar törvényalkotás egyformán szabadította fel a magyar népet az ország területén lakó összes nemzetiség fiait, leányait a jobbágyok alól, megszüntette a föld népére nehezedett terheket s egyenjogúvá tette a szabadság, testvériség és egyenlőség eszméitől áthatott minden rendű és rangú lakosságát az országnak s a román népet is testvéri szeretettel öleltük keblünkre.

Ezt a szép alkotást semmisítette, meg s uszította egymás ellen a nemzetiségeket az akkor uralkodó gonosz császári szellem, a dinasztia politikája: Az erre feltámadott magyar önvédelmi szabadságharc, nem a románok, szerbek, vagy más nemzetiségek ellen indult meg, hanem a császári seregek a dinasztia ellen. Azok a vértanuk az egész magyar nemzet s ebben a magyarokkal együttérző és küzdő nemzetiségek közös szabadságáért, - jogaiért estek áldozatul.

Minden nemzet értékét és becsét emeli és felmagasztalja az az áldozat, amelyet a szabadságért hozott. S ha ezt kegyeletesen ércbe önti, ez nem sértheti egy másik szabadságszerető népnek érzékenységét, mert a szabadság közös kincse az összes népnek és nemzeteknek. Az a vértanúszobor szabadságszobor! Ez a műalkotás nem románellenes, hanem Habsburg dinasztia ellenes. Ez a szobor egyszersmind a vértanúhalált halált szenvedett szabadsághősök kegyeletos síremléke, amely ilyen minőségben is kíméletre méltó.

IV.

Hogy az aradi vértanuk szobra glorifikus magasztosságában nem rágalmazható meg a románellenes hatással, azt azok a hosszú éves tapasztalatai igazolják, melyek előttünk vannak, amióta a szobor alkotásának mozgalmi megindultak s amióta e művészi alkotás Arad szabadságtérét díszíti.

Ha végiglapozzuk a már említett Szöllősy-féle munkálatot, látni fogjuk, hogy az adakozók között igen sok a román, míg Magyarország előkelői, nagyurai, főispánjai, főrendi hyperloyalitási érzelmektől eltekintve, igen sokan tartózkodtak az adakozástól, addig a román népnek számos tagja szívesen áldozott e célra.

A magyar főispánok között egy sem mert adakozni, az egyedüli mármarosi román főispán, Maniu József beküldötte a maga 10 forintját. Arad város az összes hazai törvényhatóságoknak névre kiállítva elküldött annyi egy-egy forintos befizetési lapot, ahány törvényhatósági bizottsági tagja volt az illető vármegyének, városnak. Tessék megnézni, hogy a román lakta vármegyék közül pl. Arad megyében 487 törvényhatósági bizottsági tag fizette be az 1 forintot. Alsófehér megyéből 264, Biharból 514, Kisküküllő 161, Kolozs 246, Krassó Szörény 313, Maros Torda 257, Mármaros 327, Szatmár 498, Szilágy 295, Szolnok Doboka 283, Temes 367, Torda Aranyos 223, Torontál 447, megyei törvényhatósági bizottsági tag befizette az 1-1 forintot. Köztudomású, hogy ezen román többségű vármegyékben a törvényhatósági bizottság tagjai között igen sok a román, akik bizonyára megtagadták volna, ha a felemelendő szobornak csak egy kissé is román ellenes tendenciát tulajdonítottak volna. Ellenkezőleg! Ez az adakozás a magyarok és románok közötti megértésnek, együttérzésnek volt őszinte megnyilatkozása!

Olvashatjuk még a Szöllősy-féle könyv 49. oldalán, hogy a szobor-alap javára magyarok, szerbek és románok 1867. augusztus 10-én együttes műkedvelő előadást tartottak Aradon, mely nemcsak 250 forintot jövedelmezett, de ezen műkedvelői előadáson szívesen és lelkesen közreműködnek mint szereplők Jonescu Gabriella úrnő, Arad vármegye akkori román főügyészenek, Jonescu Lázárnak neje, aki ma is él, akit a mai román közigazgatás énektanárnői állásra hívott meg az aradi román leányiskolához. Továbbá ugyanezen műkedvelői előadáson szerepelt Popovits Aurél román fiatalember, aki néhány év előtt, mint kir. főügyész helyettes halálozott el. Mindezen román részről is befolyt pénzek is elősegítették, hogy Aradon a vértanúk emlékszobra felállíttassák. A román forintok és krajcárok bizonyára nem azon gondolattal lettek kisérve, hogy az emlékmű bármikor és bárki által leromboltassék, mert ami szent volt, az akkor is élt és akkor adakozó román testvéreink előtt szent kell, hogy legyen az ő derék utódaik szemei előtt is.

V.

Rátérek most az aradi Kossuth Lajos szoborra, amely 10 évvel ezelőtt lett leplezve, s amelynek létrehozásában nekem, mint az aradi Kossuth asztaltársaság tagjának kiváló részem volt. Nehogy ismétlésekbe és hosszabb részletezésbe bocsátkozzam, csak röviden jelentem ki hogy ez is országos adakozásból készült. Ez is a magyar nemzet tulajdona s Arad városa, ezzel sem rendelkezhetik, azt szét nem szedheti, el nem adhatja, de ellenkezőleg, ezen remek műalkotást szintén megőrizni és gondozni köteles.

Ezen szobor létrehozását is nevezetesen román pénzbeli adakozások segítették elő.

Ha Méltóságodat esetleg a felsőbb döntő tényezőket érdekelnék, úgy hajlandó vagyok számos hiteles adattal szolgálni és a még meglévő szoborbizottsági iratokból bizonyítani. De hiszen az köztudomású, hogy midőn nemes versenyre keltünk itt Aradon magyarok, románok és szerbek, hogy a népszabadság apostolának nagy és halhatatlan emléke ércben és kőben a vértanúk városában Aradon megörökíttessék.

Ezen Kossuth szoborral kapcsolatosan a fősúlyt arra helyezem, hogy reá mutassak miszerint nem létezhet elfogulatlan román, aki Kossuth Lajosra románellenes magatartást reá foghasson, ércalakjából románellenes tendenciát magyarázhatson ki. Megbántanám Méltóságodat és a román intelligenciát, ha foglalkoznám annak bevilágításával, hogy ki volt Kossuth Lajos. Az ő neve túlnőtt és szelleme lángelméje

tülszárnyalt a kis Magyarország határain. Ezt tudja mindenki. Ő nemcsak európai hírű, de világhírű szabadsághős volt, aki előtt kis népek és nagy nemzetek hajoltak meg és hódoltak meg szabadságért küzdő nemes lelkének. Ő nemcsak magyar volt, hanem népek, nemzetek szabadságának felkent apostola.

De mégis el kell mondanom, midőn 70 évvel ezelőtt a magyar önvédelmi harc leveretett, Kossuth Lajos és társai Orsovánál Törökországba menekültek. Az osztrák és orosz hatalmak fenyegetéssel követelték a portától Kossuth és menekült társainak kiadását. Ekkor mondá Abdul Medzsid szultán emez erélyes szavakat. »Inkább százezer alattvalóimnak feje hulljon porba, sem hogy Kossuth Lajos és a többi magyaroknak hajszála meggörcbüljön! Jöjjön, aminek jönnie kell, én nem adom ki őket!«

Kossuth Lajos 1851-ben egy amerikai gőzös szállította el Angliába. Útja valóságos diadalmenet volt. Idegent még nem ünnepeltek úgy angol földön, mint a magyar szabadság bajnokát. Southampton, London, Birmingham és Manchester városok vetélkedtek egymással Kossuth Lajos fogadtatásában.

Angliából Amerikába utazott Kossuth Lajos, ahol az Észak-Amerikai Köztársaság kormánya, parlamentje és népe nem fogyott ki a tisztelet és bámulat zajos nyilatkozásaiból. Mikor én 1904 és 1914. évben Amerikában jártam, még akkor is lelkesen beszéltek azokról a páratlan tüntető fogadtatásokról, amelyekben Kossuth Lajos New York, Washington, Philadelphia, Boston, Cleveland és a többi amerikai városok népe fogadta, nemcsak, mint szerencsétlen magyar hazájának vezérét, de mint a népek és nemzetek szabadságának lángszavú hirdetőjét. Amerikából visszatérve, sokáig Londonban lakott és élvezte a világ legnagyobb és legműveltebb nemzetének elismerését, vendégszeretétét.

És ott látjuk Kossuth Lajost az 1859-ik évben az osztrák–olasz–francia háború idején, amikor nemcsak a francia grandnation tüntette ki bizalmával, de maga III. Napoleon is tárgyalt vele.

Végül rámutatok Olaszország nemes lelkű elbánására Kossuth Lajossal szemben, Cawburral nemcsak szoros politikai barátságban állott, de a nép is, klasszikus Itália évtizedeken át otthont és nyugodalmat biztosított az elaggott hontalanná vált magyar szabadsághősnek, aki 1894 évben Turinban fejezte be az egész világra nemes hatást gyakorolt életét.

Hátha a világ legnagyobb szabad és művelt nemzetei Amerika, Anglia, Francia- és Olaszország megbecsülték, bámulták és csodálták Kossuth Lajost, akkor az ezen nagy nemzetek védelme és pártfogása alatt szárnyait most is bontogató kis államnak, Romániának s az egész román népnek, legalább is tisztelettel kell viseltetnie Kossuth Lajos el nem vitatható nagyságával szemben még csak gondolniuk sem lehetne arra, hogy Kossuth Lajos emlékszobra a saját szabadságáért lelkesedő és küzdő románságnak útjában avagy terhére van.

Kossuth Lajos világnagyságától eltekintve, szabadjon román világításból is röviden rámutatni. Az köztudomású, hogy Kossuth Lajos magyar politikájának egyik sarkalatos törekvése volt az, hogy Magyarország szakadjon el Ausztriától s igyekezzék tagja lenni a kis nemzetek függetlenségének elvére alapított dunai állam szövetségének (konföderáció), ahol a keleti kis államok és ezek között Románia gazdasági és védelmi tekintetben együttes erőt képezzenek. Kossuth ezen törekvésének nagy pártja volt s habár ez nem is sikerült, de tanúságot tesz Románia és a románság iránt táplált meleg rokonszenvéről.

Tovább megyek! Kossuth Lajos a román népnek is támogatója volt anyagi érdekeiben is. Kezeim között van Kossuth Lajos kormányzó elnök által sajátkezűleg aláírt eredeti rendelet, amely kelt Debrecenben, 1849. február 14-én, 2096-c. szám alatt, mely Csányi László országos biztoshoz van intézve s amelyben ez foglaltatik: »Ezennel megbizatik országos biztos úr, hogy az oly jobb érzelmű oláh papoknak felségélyezésére, akik szegénységüknél fogva erre méltán igényt tartanak, addig is, míg ama pótlékdíjak mily arányban leendő kiszolgáltatása iránt a beszerzendő biztos adatok nyomán lehetne intézkedni, ezen pótlékdíjak fejében némi előlegezéseket tenni szíveskedjék.«

Ehhez nem kell kommentár!!

Ne akarja velem senki sem elhíttetni, hogy a román nép nem tisztelte Kossuth Lajost. Évekkel ezelőtt ott voltam Nagyszalontán, amikor az ottani Kossuth Lajos szobrot leplezték le. Az ünnepélyen ezrével jelent meg a bihari román nép s nagy lelkesedéssel setrejaskázott és tüntetve magasztalta a szónokot, aki román nyelven tolmácsolta az elhangzott beszédeket. Téved az, aki ezek után ráfogja, hogy a román nép lelke ellenszenvvel viseltetik Kossuth Lajos neve és emléke iránt.

VI.

Az aradi szobrokhoz azért sem volna szabad hozzányúlni, mert a műalkotások művészeti emlékek nemzetközi védelem alatt állanak, amit minden művelt nemzetnek s ezek között a románoknak is szem előtt kell tartani. Ez a két alkotás, úgy az aradi tizenhárom vértanú, valamint a Kossuth-szobor, a szobrászművészetnek remekei – ezt senki kétségbe nem vonhatja.

Még a háború legvadabb forгатagában is az ellenség respektálta a műalkotásokat. Románia Aradnak nem ellensége, ellenkezőleg barátja, támogatója akar lenni nemcsak, de jó viszonyban óhajt élni Magyarországgal. Nincs tehát ok arra, hogy akár egyesek, indokolatlan magyar gyűlölete, akár sértettnek vélt hiúság, áldozatul követelje azon erkölcsi és művészi értéket, amelyek mindenkitől – nemes ellenféltől is – csak tiszteletet érdemelnek.

A világhírű nagyemberek és a szabadság hatalmas apostolai emlékének megbecsülésében szép példákat sorolhatnánk fel a lezajlott világháború kíméletlen idejéből, de nem teszem. Elég ha utalok Budapestre és Amerikára. Dacára, hogy a világháború szembeállította nagy Amerikát a kis Magyarországgal, mégis a Budapestben lévő Washington-szobornak, meg a Clewelandban lévő Kossuth-szobornak megcsönkítése, megszegényítése, vagy e távolítása sem tömegeknek sem az irányadóknak eszébe sem jutott.

És hogy az aradi román uralom sem zárközhatott el Kossuth nagyságának elismerésétől, bizonyítja az, hogy az aradi Kossuth utca neve meghagyatott. Ha Aradon helye van a Kossuth utcának, akkor helyén maradhat a Kossuth szobor is.

VII

Felmerült itt az a kérdés is, hogy ki az illetékes, a döntő tényező, elhatározni és végrehajtani a szobrok eltávolítását?

Tekintettel arra, hogy a szobrok nem képezik Arad város tulajdonát, sem ezek városi értéktárgyaknak nem leltározhatók, így ezek felett sem a polgármester, sem a városi tanács, sem a rendőrség, sem egyéb szerve vagy bizottsága a városnak nem rendelkezhetik.

Nem kutatom, hogy az eszme, a terv honnan származott, de azt merem állítani, hogy egyetlen szempont sem indokolja, miszerint a szobrok eltávolítása felett végleges döntés az összes hatalmi tényezők alapos megfontolása előtt történhetnék meg.

Méltóságod a nyilvánosság előtt több ízben kijelentette, hogy elhatározásaiban, intézkedéseiben szigorúan alkalmazkodik a román kormányzótanács intenciójához. Ez helyes is, mert hiszen Méltóságod felelősséggel csakis fellebbvalóinak tartozik. Arra kérem tehát, ne vegye Méltóságod egyedül magára sem a felelősséget, sem az ódiomot olyan intézkedésért, mely országos érdekű nemzetközi szabályokat érintő igen fontos politikai kihatással bír. A szobrok eltávolításának kérdése is ilyen súlyos természetű ügy.

Méltóságod tapintata és okos előrelátása meg fogja találni a módját, hogy felül-emelkedve türelmetlenkedő igényeken, ez a kérdés letűnjön a napirendről, avagy legalább is a legilletékesebb tényezők intézkedése bevárassék.

Engem eziránt megnyugtat Méltóságod azon nekem tett tapintatos kijelentése és ígérete, hogy mindaddig, amíg ezen emlékiratom el nem készül s kézhez nem jut, addig egyelőre ezen szobornak nem lesz bántódásuk, s elhatározását függőben tartja. Meg is állapítom jóleső tudattal, hogy a végrehajtási intézkedések abban hagytak, s a lebontáshoz szerződötett szobrász megbízás nélkül Aradról elutazott.

Íme én is siettem beváltani Méltóságodnak tett azon ígéretemet, hogy jelen tiszteletteljes előterjesztésemet mielőbb és sürgősen elkészítsem.

VIII.

Utoljára hagytam foglalkozni azon okokkal, amelyek Méltóságodat arra indították, hogy nyílt kifejezést adjon a szobornak lebontására vonatkozó szándékának, de még október havában megállapodás történt egy szobrással, a tervezett lebontások sürgős eszközzése végett.

Méltóságod az én érdeklődésemre szíves volt velem őszintén közölni azt, hogy mióta Arad város román uralom alá került, akadnak türelmetlen emberek, akik nem jó szemmel nézik a magyarok kegyetes emlékezését hirdető két aradi szobrot s így attól tart, hogy meggondolatlan egyének rombolásra, megcsonkítási kísérletet tehetnek a szobrok ellen, amiket el kell kerülni. Továbbá azon aggodalmának is kifejezést adott Méltóságod, miszerint ezek a szobrok továbbra is tüntetésekre, esetleg zavargásokra adhatnak alkalmat.

Hát hogy ilyen türelmetlen emberek vannak, azt én is elhiszem, de hála az égnek, ezek nagyon kis számban lehetnek, mert hiszen nemcsak a román értelmiség, de maga a nyugodtabban gondolkozó román nép is szem elől nem téveszti, hogy kerülni kell olyan cselekedeteket, amelyek a románság erkölcsi értékét kisebbítenék, sőt a román kultúrfelfogást kedvezőtlen színben tüntetnék fel. De ha vannak is türelmetlen emberek, akkor ezek gyors tempóját okkal móddal fel lehet tartóztatni, meg lehet akadályozni erkölcsi ráhatással és szükség esetén hatalmi fellépéssel. Mert ha attól tartunk, hogy többen vagy kevesen egy házat saját szeszélyükből le akarnak rombolni, vagy azon kárt tenni szándékoznak, akkor ennek nem az az orvossága, hogy ezeket elkerülendő, a hatóság lebontassa azt a házat, hanem az, hogy jobban vigyáztat reá, és hatékonyabban őrizteti.

Arad város közbiztonsága az erő és a hatalom, a román hatóság és katonaság kezében van. Szigorú őrködés és figyelem alatt áll minden személy és minden tárgy, minden közút, utca és minden ház. Ily körülmények között nehéz feltételezni, hogy bárki is rosszindulattal a szobrokon sérelmet ejthetne.

Ez alkalommal is kérem Méltóságodat, hogy a rendelkezésre álló erkölcsi és hatalmi eszközökkel ezen szobrok sértetlen állagát a netalán türelmetlenkedő kevesekkel szemben megvédeni méltóztassék, nehogy egy-két meggondolatlan egyén

helytelen cselekményei félremagyarázásokra és szintén nem kívánatos elkeseredésre, lehangoltságra adjon alkalmat.

Íme, Méltóságos uram, én szíves engedelmével elkészítettem ezen felvilágosító iratot, amelyben komoly érveket soroltam fel az aradi szobrok lebontása ellen, azon meggyőződéssel, hogy ezen lebontásokat még román szempontok sem indokolják.

Nincs messze az idő, talán csak rövid hetek választanak el, amikor Arad város hovatarozandóságának kérdése nyilvánosságra kerül s a nagyhatalmak döntése, bizonyosságot teremt. Lehet, hogy akkor felmerülnek politikai és gyakorlati szempontok, amelyek előtérbe helyezik a kérdést, vajon-e műalkotások helyükön maradhatnak-e?

Ha ennek ideje elérkezett, akkor is a legtapintatosabban elintézési formát kell választani, s nem volna helyes egyoldalulag kizárólag hatalmi és érzékenységi szempontból dönteni.

Az kétségtelen, hogy a megnagyobbodott Románia s a szűkebb határok közé szorított Magyarország a jövőben egymásra vannak utalva. E két nemzetnek meg kell érteniük egymást s a nagy és kis érdekeket a kölcsönös méltányosság és a szomszédi jó viszony alapján kell összeegyeztetni.

Ezen két szobornak mint nemzeti alkotásnak sorsa, nekünk magyaroknak, szívünkig ható nagy kérdés, lehet, hogy a románoknak jelentéktelen és nem fontos. Azért ezen érzelmi ellentétek talajáról olyan közös alapra kell helyezkedni, amelyen mind a két nemzet megérti egymást, s e közös alap nem más, mint a kultúra, az erkölcsi felfogás s a művészeti alkotások megbecsülésének etikai törvénye. Ezen közös alapon és közös méltányossági tekintetek szem előtt tartásával kell a kényes kérdést megoldani, ha ezt politikai tekintetek így fogják kívánni.

Akkor majd mindkét oldalról tanácskozunk, tárgyalunk felette s bizonyára meg is találjuk a helyes megoldásnak a módját és mikéntjét. Ez meg fogja nyugtatni a kedélyeket, s véget vet a türelmetlenségnek is, az elkeseredésnek is.

Méltóztassék ezen nyugodt hangon tartott előterjesztésemet megfontolás tárgyává tenni, esetleg magasabb tényezőkkel közölni.

Kijelentem végül, hogy jelen beadványom sikertelensége esetén – amennyiben szobraink eltávolítása mégis végrehajthatnák – amit nem merek feltételezni – úgy ezidei október 20-án Méltóságodhoz intézett közérdekű kérvényemet fenntartom s hajlandó vagyok kegyeletos magyar érzületemnek megfelelő személyes eljárásra vállalkozni.

Arad, 1919. december 4.

Kiváló tisztelettel

Dr. Barabás Béla s. k. Arad város volt főispánja
volt országgyűlési képviselője és díszpolgára

Ezt az emlékiratot a hivatalos Nyíregyháza városa kegyelettel őrzi meg levéltárában és mindannyian, akik olvastuk, fájó könnyezéssel zárjuk szívünk mélyére, hogy ott éljen, égjen és figyelmeztessen bennünket. Figyelmeztessen, hogy eljövendő az idő amikor az emlékirat igazságának fénye kilövell az írás holt betűiből és beküllözi az eget, a nagy magyar eget, ott a Maros vize felett is.”⁴

Kossuth Lajos és az aradi 13 mártír emlékét megőrkítő Vértanúk szobraikat nem sikerült megmenteni a rombolástól. Azokat 1925 nyarán, hatévi bedeszakázott állapotok után, lebontották és hosszú évtizedekre egy lovarda épületének mélyén rejtették el, a magyarságnak oly becses műalkotásokat. Arad város magyarsága

4. Nyírvidék, 1924. dec. 4.; dec. 5.; dec. 6.; dec. 7.; dec. 10.; dec. 11.

megalázásának tényéről, nem írhattak a lapok. A július 1-től - 26-ig tartó rombolás helyszínét a helyi karhatalom biztosította. Éppen ezért értékes az a dokumentum, amely egy nyíregyházi újságíró tollából származik, aki szemtanúként örökítette meg a szobrok lebontásának szomorú folyamatát. Fontos ennek ismerete azért is, mert az eltelt közel nyolc és fél évtized alatt több generáció magyarsága nőtt fel úgy Aradon, hogy nem is tudnak a Kossuth szobor létezéséről, sőt a helytörténészek sem rendelkeznek pontos adatokkal róla. Bizonyítja ezt egy hatodik osztályos gyermek dolgozata, amelyet a közelmúltban készített, egy honismereti pályázatra.

„A Szemfüles gyermekmagazin által meghirdetett Szülőföldünk kincsei verseny ötödik témakörének kiválasztásánál - aradi lévén - a Szabadságszobor jutott eszembe. Anyaggyűjtés közben egy könyvben fényképeket is találtam. Az egyik képre külön is felhívták a figyelmemet. Sokáig azt hittem, hogy a kép a Szabadság-szoborról készült s csak miután felismertem a háttérben a Vörös templomot, jöttem rá, hogy nem lehet az. Gondolom nemcsak én, de sokan mások sem hallottak az aradi Kossuth-szobor létezéséről. Pedig nem akármilyen szoborról van szó, a képről is jól látható, hogy monumentális alkotás. Szerettem volna többet megtudni róla. Nem volt könnyű dolgom. Végül is Puskel Péter újságíró és helytörténész segített. Tőle tudtam meg a következőket. Az aradi Kossuth-szobrot, a város második legjelentősebb szoborcsoportját, a Városháza előtt állították fel 1909 májusában. A szobor elkészítését az aradi Kossuth Emléktársaság kezdeményezte abban az időben, amikor számos emléktáblát helyeztek el a város különböző épületein az 1848-49-es szabadságharc emlékére. (Ezekből ma már egy sincs az eredeti helyén.) Az aradi Kossuth-szobrot Margó Ede és Pongrácz Szigfrid szobrászművészek közösen készítették el. Fehér márvány talapzaton állt a főalak, Kossuth Lajos négy méter magas, bronzból készült alakja, előre nyújtott karral, a szobor két oldalán pedig allegorikus alakok, zászlót tartó honvédek álltak. Az egész szobor 12 méter magas volt, mindössze egy méterrel alacsonyabb, mint a Szabadság-szobor. Sorsuk is hasonlóan alakult. 1921-ben mindkettőt bedesztkázták. 1925-ben a Kossuth-szobor mellékalakjait ismeretlen tettesek ledöntötték, szerencsére nem sérültek meg túlzottan. Rövidesen, 1925 júniusában aztán mindkét szobrot pár nap alatt szakszerűen lebontották, ökrös szekerekre pakolták és különböző raktárakba szállították. A Kossuth-szobor azóta is alussza Csipkerózsika álmát, valószínűleg a várárok egyik zugában.

Jankó Norbert,

az aradi 21-es számú iskola V. osztályos tanulója”

A szemtanú leírásából nyomon követhető a szobrok lebontásának, elszállításának és az aradi magyarság lelki megpróbáltatásainak folyamata. Az újságcikk fontos adatokkal szolgál az utókornak, a helytörténészeknek és minden magyarnak a tényekről, a kultúra rombolásának egy történelmi epizódjáról, amely bennünket érintett.

Ismerünk az emberiség történetében olyan epizódokat, amelyekben a kultúra hordozói, művészeti alkotások közül könyvek, festmények kerültek máglyákra, különböző ércekből öntött szobrok, mint szimbólumok lettek a rombolás tárgyai s kerültek a föld mélyébe, újra elásva, vagy kohók olvasztójába, hogy újabb szimbólumok anyaga lehessen s tárgya újabb rombolásoknak. Ez alól sem közelmúltunk, a XX. század, sem az azt követő XXI., nem kivétel. S még szomorúbb az a tény, hogy kultúrájuk miatt embermilliók kerültek hasonló sorsra.

„Barabás Béla Nyíregyházára jön, és beszédet mond az ideszállított aradi Kossuth-szobor felavatásán.

A „Nyírvidék” munkatársa Aradon, Barabás Bélánál. A románok azt sem engedték meg neki, hogy jelen legyen a vértanuk szobrának lebontásánál. Barabás gyászkeretes Naplója.

Nyíregyháza aug. 1. Nyírvidék tudósítójától.

A vértanuk városának homlokáról friss vércseppek hullanak, bontják a világ szobrászatának egyik legsajátosabb és kifejezőbb remekét, Zala György művészetének csodálatos alkotását, a szabadság gondolat magyar és általános emberi szempontból egyaránt szent oltárát a szabadság-téri Vértanuk szobrát. A szent kövek és bronzalakok zengő harmóniáját brutális kezek bontják meg és július 1-től, 26-ig tart a ma is színmagyar város lakosságának és velük együtt Erdély egész magyarságának olyan lelki kínzása, amelyhez foghatót keveset ismer a történelem. Napokon át tanúja voltam a szobor lebontásának, amellyel együtt eltávolították a városháza közelében álló, gyönyörű Kossuth-szobrot is. A képrombolásról semmit sem írhattak az aradi lapok. A szuronyos katonák által őrzött barbár rombolás színhelyétől, aki csak tehetett, távol tartotta magát. Van azonban Aradon egy magyar ember, aki a szobrok épségének biztosítása érdekében jelen akart lenni a bontásnál. Ez az ember az erdélyi magyarság legmarkánsabb egyénisége: Barabás Béla. Amit ezek némán túrva érezének, eltölti égő kínnal szívét. Hiszen az ő lobogó agilitása hívta életre a két szobor remekét, az ő mithoszi szabadságimádata inspirálta a nemzedékeket a vértanúk kultuszára. Arad város oláh főpolgármestere (nem választották, hanem kinevezték a magyarság nyakára) nem engedte meg Barabás Bélának, hogy jelen lehessen a szobrok bontásánál, mert az oláhok eszejárása szerint lázítóan hatna a város lakosságára.

A Szent László utcában

Elhatároztam, hogy a végzetes napokban felkeresem aradi magányában a hatalmas vezért, aki a Kossuth-szobornak Nyíregyháza város részére való átengedése tárgyában már a múlt év őszétől kezdve levelezésben van dr. Bencs Kálmán polgármesterrel.

A Szent László utcában, amely az Andrassy utat a Ferencz térrel köti össze, előkelő paloták sorakoznak fel. Az oláhok Stradea Clocá-nak keresztelték el, de Aradon a román utca nevet nem veszi be senki. Még az oláh katonák, bérkocsisok és rendőrök is a magyar utcanevek után érdeklődnek, ha valahová el akarnak jutni. És ahogy Nyíregyházán nem tudják, ki volt az a Clocsa (a történelemből van tudomásunk bizonyos Hóráról és Kloskáról, akik lázadó és félrevezetett oláh forradalmárok voltak) épp úgy nem tudják Aradon sem és a Szent László utca nevét, bizony sohase fogják felcserélni vele.

Barabás Béla, aki sok dicsőségről tanúskodó Erzsébet-úti házat kénytelen volt eladni, ide a Szent László utcába költözött. Nem csináltatott új oláh ügyvédi táblát. A régi magyar felírásából nagy fekete foltok tüntetik el a magyar jelleget, mikor odakerül a tábla a Szent László utca 7. sz. bérházra. Megilletődéssel lépek be a viharos függetlenségi harcok óriásához, akinek bronz arca a tengerorkánokkal viaskodó hajósokra emlékeztet. Mikor szemben állok véle és dübörgő szavát hallom, úgy érzem, hogy most áll a legirtózatosabb viharban, a leghevesebb áradatban, amely a magyarság törött hajóját dobálja.

Az íróasztalon Bukarestbe címzett levél, nagy oláhújság-lepedő, a friss tavaszos írással reményt nyújtó erdélyi-magyar lapok példányai, fehér agyarfoggantyus

nagyítóüveg, a falakon mindenütt forrón szép dokumentumai a szabadságküzdelmeknek, Rákóczi, Kossuth-képek, kurucok és honvédek, díszmagyaros hősök, Kossuth Lajos levele, Kossuth Ferenc, a koalíciós minisztérium.

Ezeket a képeket nézem, hallgatom a vezér bús és így is erőtadó szavainak zenéjét, amelyben az erdélyi magyarság töviskoszorús szíve vérzik. És beszélünk múlttról és jelenről, oláhról és magyarról, szennyről és tiszta forrásról. Hisz a nacionalizmus dicsőséges napkeltében, az erdélyi irodalom hozsannás, fiatalos erejének nagyszerű ígéreteiben.

Egy találkozó

Az erdélyi Magyar Párt küzdelmeiről, az erdélyi magyarság nagy aléltságából való ébredéséről beszélünk. A pártnak Aradon a Magyar Újság a hetilapja. A szerkesztő most is kéziratért küld Barabáshoz, aki átadja a kész cikket. Egy ötven éves találkozóról szól. Az aradi Lyceumban ötven év előtt érettségit tett férfiak találkozására gyűltek össze, közöttük van Kristóffy volt belügyminiszter, Barabás Béla, Nemes Zsiga beteg volt, így az ő lakásán jelentek meg és ott készült a fényképfelvétel is. A fényképen, amellyel Barabás Béla megmutat, egy ominózus hiba történt. Nemes Zsiga szobájában Tisza István portré van a falon és az a Tisza-kép a fényképre akként jutott rá, hogy csak a törzs látszik, a fej már nincs a képen. Barabás arról írja tárcaszerű cikkét, amelyhez, mint Tiszának egykori ellenfele, mártírszellemének mai hódolója reflexiókat fűz. A Magyar Újság legközelebbi számában. hiába keresem Barabás cikkét. Az oláh cenzúra egész terjedelmében törölte.

Barabás a lázadó

Az oláhság Barabásra kettőzött figyelemmel és félelemmel vigyáz. Mikor hatalmas Bary-kutyája kíséretében megjelenik az utcán, hideg fut át az oláh impérium hátán a tigris láttára. Ahol csak lehet, kellemetlenkednek neki. Épp most is eljárás van ellene, lázítás címén. Mivel lázított Barabás az oláh állam ellen?

Megírta, hogy mindaz, ami Aradon erő és szépség dokumentuma, ami anyagi és szellemi műveltség ténye, azt magyar ész, magyar erkölcs, magyar pénz teremtette. Ez a lázítás. Pedig Barabásnak ezt a megállapítását jól tudja az utolsó regátbeli hivatalnok is, akinek szerencséje van, hogy Aradra, ebbe a nyugat-európai légkörű szép városba juthat, s aki a lelkében, szívében, szavában egyaránt színmagyar lakosság között kénytelen bevallani maga előtt, hogy igazolatlanul elrabolt magyar területen van.

Barabás és Nyíregyháza

Barabás megmutatja a Nyíregyháza város polgármesterének a Kossuth-szoborra vonatkozó leveleit, a szobrokra vonatkozó hatalmas aktacsomót, amelyben gonddal gyűjti évek óta a szobrokra vonatkozó újságcikkeket. Büszkén olvassa fel ezek közül a »Kisebbség« c. lapból egy oláh író cikkét, amelyben szemére veti a mikroszkopikus nagyságoknak az oláh minisztereknek és politikusoknak az aradi szobrok lebontásának gyalázatát. Kossuth a románok szabadsághőse is, írja az oláh író, az ő szobra a legszentebb gondolat kisugárzója. És mutatja, olvassa Barabás Naplóját is, amelyben gyászkeretbe foglalta július 1-ét, a vértanúk szobra lebontásának első napját. Napról-napra feljegyezte, miként haladt előre a szobrok bontása és egy-egy szó úgy csillog az öreg betűk között, mint a lélek fájdalmának könnycseppje. Ilyen megkönnyeztetően szomorú írást még nem láttam életemben...

Nyíregyháza városnak a szobrok iránt való érdeklődése nagyon jól esett Barabásnak és mikor Bencs Kálmán dr. polgármester legutolsó levele megérkezett, ezt

a tényt is bevezette Naplójába. A magyar testvérek érdeklődését dokumentálja a nyíregyházi polgármester levele a szomorú Naplóban.

A szoborról való beszélgetésünk kapcsán (a szobrokról egy másik riportomban számolok be) elmondotta Barabás Béla, hogy Nyíregyházán akkor volt, mikor ott Meskó Lászlónál meghalt Irányi Dániel, a békési képviselő. Ekkor Nyíregyházán sokakkal megismerkedett. – Bencs László polgármestert és a nyíregyházi urakat nagyon megszerette s közülük számosakra ma is jól emlékszik. Meskó Lászlóval leutazott Békésre, ahol sikerrel támogatta jelöltségét.

Még sok mindenről elbeszélgettünk Barabással. A politikáról beszélve kijelenti, hogy ha átjönne Csonka-Magyarországra, föltétlenül Bethlen hívei közé állna, mert az erdélyi magyarság érzi, tudja, látja nagy koncepcióinak zsenialitását. A zsidókérdés felszínén tartását Bethlennel együtt nagy nemzeti veszedelemnek tartja és óva int minden túlzástól, amely az egységét veszélyezteti. Azzal búcsúztam el az erdélyi magyarság vezérével, hogy Nyíregyházán találkozunk, ahol az aradi Kossuth-szobor felavatásán ő mondja az ünnepi beszédet.

Lejövök a kuruc képek közül, sietek haza. Barabással való beszélgetésem után nem akarok az oláh feliratokkal sértő üzletek és román tisztok, Luptát, Adeverult stb lobogtató regáltbéli hivatalnokokkal, bukaresti ügynökökkel találkozni. Mintha mindent betöltő harangzúgássá erősödnének a lelkemben a megalázott magyarság rab oroszánjának szavai. Mikor lesz ez a zúgás az erők mindent elsöprő áradatának a harcos kiáltása? Mikor? Ezt susogják az aradi fák is ott a vársáncokban, ahol a vértanúkat kivégezték. – Mikor? Mikor?”⁵

„Hogy bontották le a románok az aradi vértanúk szobrát?”

Legelőször az „Ébredő szabadság” bronz alakját távolították el. A „Nyírvidék” munkatársa végignézte a heteken át tartó szoborbontást. Egy asszonyt be akartak kísélni, mert a Szabadságtéren sirva fakadt.

Nyíregyháza, aug. 3. A Nyírvidék tudósítójától.

Temesvárról érkeztem Újaradra, hogy napról-napra ott lehessek az erdélyi magyarságot mélyen megalázó barbár szoborrombolásnak tanúi között, az aradi tizenhárom vértanú Szabadság-téri szobrának lebontásánál. Reggelenként jöttem át Újaradról a magyar pénzen épített s az oláhok által üres és minden idegent megnevettető göggel Decebal-ról elnevezett Maros hídon. A szobor lebontását egy nagyvárad olasz szobrász vállalta. Szerencsénkre. Ez a derék nacionalista olasz, akinek Budapesten is van műterme, egy magyar mérnök segítségével, magyar munkaerő felhasználásával heteken át, féltő gonddal és odaadással vezette a műremek lebontásának nehéz munkálatait. Minden ellenkező hírrel szemben, mint szemtanú, megállapíthatom, hogy a szobornak semmi baja, legkisebb bántódása sem történt. A bontás július 1-én kezdődött és több mint három hétig tartott. Előbb a vértanú szobrát körülépítő zárt fabódét bontották el. A szobor büszke, szép bronz alakjai: A babérkoszorút tartó páncélos, pajzsos, kardos Hungária, amelynek szinte eleven figurája a szobor csücsalakja, az »Ébredő szabadság« az »Áldozatkészség« »Harcakészség« és a »Haldokló megdicsőülő harcos«, amelyek a szobor hasábjának négy oldalán helyezkednek el, talán ércszívük dobbanásával figyelték a börtön falát feszítő szerszám zaját. Keserű csalódás. Alighogy kibontakozott Hungária alakja az eltávolított deszkák közül, a munkások az előzetes

5. Nyírvidék, 1924. aug. 2.

román utasításnak megfelelően nagy ponyvát borított reá. A városban pillanatok alatt elterjedt a hír, hogy a románok gúnyból Hungáriát dominóba öltöztették. Mindenütt éles kifakadások hallatszottak, de a félreértés csakhamar kiderült. Amint a deszka burkolatot eltávolították, a szobor köré állványoszlopokat emeltek, amelyekre erős csiga felvonót szereltek fel

A sírás: izgatás

Hosszú esős napok bús egymásutánja következett. Egész Aradon arról folyt a csöndes susogással ejtett, keserűn, fájón könnyes szó, hogy bontják a vértanúk szobrát. Talán csak aradi ember tudja átérezni olyan marcangoló kinnal, mit jelent a gyermekkora óta szabadnak, büszkének harsonásnak és diadalmasnak látott szobor lebontása. Az első véső, amely a vértanúk szobrának kő és bronztestébe feszült: szívet ért a vértanúk városának fiait eleven fájdalommal sebezte szíven. Amíg a bontás tartott, fegyveres örök sétáltak a szobor körül. A feltűnően közeledőt durván eltávolították. Ám az aradiak, ha ezeken a napokon dolguk akadt a Szabadság-téren, sietve mentek tovább. De egy se állta meg, hogy könnyekre ne fakadjon. Az egyik durva katona meglátott egy síró úri asszonyt. Be akarta kísélni. Ráförmedt: mit lázít itt? A néma könny is lázítás a románnak. Pedig tudnia kellett, hogy ő a lázító. A vértanúk szobrának szentségtelen kezekkel való eltávolítása a leggyűjtőbb lázítás, amely hatalmas erővel szította fel a rományülöletet.

Az »Ébredő szabadság« az első áldozat

Az állványok felszerelése után a bronzalakoknak a kőalaptól való lázítása következett. Ezután a klasszikusan szép bronzalakokra vastag láncot csavarnak rá. Legelőször az »Ébredő szabadság«-ot verik rabbilincsek közé. Valóban jelképezése a rab magyarság sorsának, Erdélynek, ahol minden szabadabb gondolatot láncba ver az igazság napfényétől irtózó impérium. Amikor a láncok jól fogják a szobortestet, a csiga működni kezd, az »Ébredő szabadság« a levegőbe emelkedik, majd a csiga karjának fordításával az előtérbe kerül, ahonnan leeresztik óvatosan az alátolt társzekerre. Fájdalmasan groteszk, amint a mozgalmas szoborcsoport a kocsin fekszik. A lendülő vonalak élnek és kiáltanak. Megindul a kocsi, s viszi a szemfedővel takart bronzot s a Forray-utcán át vonul a szomorú menet a régi lovardába, ahová a szobor részeit ideiglenesen elhelyezik. Megyek a szekér után kísérőnek. Szinte önkívületben követem erőtlen lábbal, megy-megbotolva. És jól látom azokat, akik a boltajtókban, ablakokban álltak s mikor meglátják a lassan, szomorúan haladó kocsit, könnyező szemüket elrejtve vonulnak vissza. A mártírokat másodszer is kivégzik, a vértanúkat másodszer temetik... Az a sok könnyes szem hirdeti: a vértanúk örökké élnek, ha százszor is halálra szánják őket.

Az »Áldozatkészség«

Kis bronz házioltár, amelyre egy szépséges asszony, gyöngyöket, ékszereket helyez, ez a bronz alak jelképezte a vértanúk szobrán a negyvennyolcas nemzet világgraszoló áldozatkészségét. Mikor a fáklyás »Ébredő szabadságot« elvitték, le van már bontva az »Áldozatkészség« oltára is. Ott áll az adakozó nemzetet jelképező bronzasszony egyedül. Kezét előre nyújtja, mintha keresné az oltárt, amelyet elvittek előle. Mindez olyan sokat mondó, olyan fájdalmasan jelképes. Így lépnek, szállnak le a kegyetlen lánc fojtogató karjában július 13-tól, hétfőtől, 17-ig, pénzéig a szobor többi alakjai. Kedden, 14-én már csak Hungária áll, most is büszkén, most is diadalmas életet követelően.

Elvitték az Ébredő szabadságot, az Áldozatkészséget, a Harcrakészség izmos óriását, a Hósi halált gloriifikáló zászlós csoportot, most már Hungária sem állhat meg..

Így történt, így a valóság is.

Hungária is...

Pénteken, 14-én reggel ott fekszik hanyatt a társzekéren, Hungária. Egy oláh katona észreveszi, hogy odamegyek egész közel a fekvő szoborhoz. Nem szól semmit. Elfordul, mintha nem akarná látni búcsúvételemet. Ez a katona magyar fiú volt. Az jutott eszembe, vajjon mit érezhetett az a római katona, akit Krisztus szent sírjához állítottak, s aki talán szíve mélyén keresztény volt?..... Ott feküdt a szekéren Hungária. Láttam, arca nyugodt és mosolygó, jobb kezében magasra tartja a babérkoszorút az ég felé, a csillagok felé. Már csak onnan jöhet segítség ...

A kopár szobor

Szombat, július 15. A vértanuk szobra meg van fosztva alakjaitól. A szürke márványoszlop csonkán áll, mint a nagypénteki oltárok... Lebontják a márványlapokat és tömböket, levésik a körben elhelyezkedő tizenhárom reliefet, a vértanuk portréit. Szétfejtik a belső téglamagvat is. Július 26-án már csak a vasrácsos kert van ott. De a románok csalódnak. A szabadság szobrot ott, azon a helyen, ahol állt, ott látja, minden magyar, Arad minden lakosa. A betolakodó idegen elvitte a szobor testét, mert sértette, zavarta, bántotta az a fenséges himnusz, amelyet Zala György a kőnek és bronznak nyelvén ott, a Szabadság-téren a magyar dicsőségről dalolt. De a himnusz lelke él és ott zeng, a szobor ott fénylik és eljön, közeleg, nincs messze az idő, amikor visszakerül az a szobor valóságban is Uram, Isten add, hogy ott lehessenek a vértanuk aradi szobrának diadalmos újrászentelésén.

A vértanuk szobra után a Kossuth szobor deszka burkolatát bontották el és Kossuth alakjára terítették a ponyvát: Hogy miért nem szállítják a szobrokat már most át Csonka Magyarországra, miért kerültek a szoboralakok az aradi lovardába, arról még be fogok számolni.”⁶

Az aradi szobrok ügye folyamatosan jelen volt a közvéleményben, amelyet a sajtó tartott ébren. Ebből fakadóan sok olyan információ jelent meg, amelynek semmiféle alapja nem volt. Azt az óhajt, reményt fogalmazta meg, amely a magyarság általános lelkiállapota volt az elcsatolt országrészekkel kapcsolatban. Alig értek az utolsó lebontott szobordarabok az aradi lovarda mélyére, Nyíregyházán már arról tudósított a helyi sajtó, hogy „Az aradi Kossuth-szobrot Nyíregyházára hozzák.” Az 1925. augusztus 1-i sajtóközlemény a Minisztertanács azon döntésére hivatkozott, alaptalanul, amely szerint mindkét szobrot hazahozzák Magyarországra s a Szabadság-szobrot Budapesten fogják elhelyezni, Kossuth Lajos szobrát pedig „...több aspiráns város közül Nyíregyházának ítélték oda”⁷

Október elején már arról szólt a híradás, hogy a román kormány felajánlotta Magyarországnak az aradi vértanúk szobrát, amely arra vár becsomagolva, hogy azt Budapestre szállítsák. Tudni vélték, hogy ez ügyben Barabás Béla megkereste a magyar kormányzatot, az eredmény azonban elszomorító, mert „...magyar részről eddig alig történt valami a terv keresztülvitele érdekében.” Ezzel szemben Doszkár Ferenc ezredes fáradozik azon, hogy a szobrokat Budapestre szállíttassa és előteremtse a szállításhoz szükséges anyagiakat. A hírek szerint kezdeményezését a Hadviseltek Szövetsége is támogatta és egy bizottságot is alakított, amelynek élére Zala Györgyöt, a szobor alkotóját kívánták felkérni. A szállítási költségek előteremtésére az ország nagyobb városaiban hangversenyeket és matinékat terveztek

6. Nyírvidék, 1925. aug. 4.

7. Nyírvidék, 1925. aug. 1.

tartani. Mindezek mellett a helyi tudósító feltette a kérdést: „A magunk részéről arra is kíváncsiak vagyunk mi lesz az aradi Kossuth-szoborral, amelyre tudvalevőleg Nyíregyháza város jelentette be igényét?”⁸

A megalapozatlan híradások, az irredenta légkör a költő lelkét is megfogta. Így született meg az alábbi vers is, Nyíregyházán, a nemzeti gyásznapi időzítve.

MEGINDUL A SZOBOR

– 1925. október 6. –

Az aradi »Szabadság szobor«
 Hontalan lett, új hazára vár,
 Ledönté a bocskoros botor,
 Azt hívén: így nem árt neki már.
 És örömmel adja, csak vigyék!...
 S várja csonka, bús magyar vidék.
 Kitárt karral, bárha könnyes szemmel...
 ... És – szívére zárja szent örömmel...
 S minden magyar szem – mindig rája néz:
 A haza csonka – a szobor egész!
 ... S megindul majd újra a szobor.
 Újra éled majd a »Tizenhárom«
 S fut e földekről mind, mind e bitor,
 Túl az ős határon!...

Tikos Andor⁹

A szobrok hazaszállításának az ügye nem haladt előre. Ennek ellenére a remény és bizakodás megmaradt. Nyíregyháza város polgármesterének az 1925. évről szóló jelentése is ezt támasztja alá. „Kísérletet tettünk az elmúlt esztendőben az oláh megszállás alá került Arad város híres Kossuth-szobrának megszerzésére is. Kérelemmel fordultunk a kultuszminisztériumhoz és a miniszterelnökséghez, hogy az Aradon lebontásra került és elraktározott szobrot diplomáciai úton kérje ki és adja át megőrzés és felállítás végett Nyíregyháza város közönségének. Az egész város háláját kell ez alkalommal is kifejeznem Barabás Béla volt magyar országgyűlési képviselő úrnak, aki segítő kezét nyújtotta Nyíregyházának a Kossuth-szobor megszerzéséhez és a szobor kiadására nézve nem csak Arad város magyar érzelmű közönsége között, de az oláh kormánynál is propagandát indított. Ez a mozgalmunk az év végéig nem vezetett sikerre, azonban a szobor megszerzésének reményéről nem tettünk le.”¹⁰

1926-ban, dr. Barabás Bélát, a román választások alkalmával, szenátorrá választották. Az örömteli hírre Nyíregyháza város polgármestere, dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, aki baráti érzelmekkel viseltetett Barabás iránt, levélben fejezte ki jókívánságait és gratulált megválasztása alkalmából. Barabás szenátor válaszlevelében a következőket írta:

8. Nyírvidék, 1925. okt. 2

9. Nyírvidék, 1925. okt. 6.

10. Nyírvidék, 1926. febr. 13.

„Édes Öcsém Uram!

Nagyon jól esett szívesen és barátilag küldött üdvözlő leveled és a jó érzést fokozta bennem az, hogy a nyíregyháziak szerető megemlékezését is tolmácsoltad.

Bizony nekem már nem jól áll a közszereplés, de nem tehetek róla, hogy a romániai, jobb sorsra érdemes magyarságnak még az én fogyó erőmre is szüksége van, azonban büszke vagyok rá, hogy szózataimmal, cikkeimmel és izzó magyar lelkesedésemmel össze tudom tartani a magyarságot.

S lassan-lassan eredményeket is érünk el, persze tapintattal, okossággal, bölcsességgel.

Hálásan köszönöm úgy neked, mint a nyíregyháziaknak kedves köszöntésüket.

Hát a Kossuth-szobor ügye elaludt?

Már szétszedték. El van raktározva.

Mindenkor kész híved és öreg barátod:

Barabás Béla volt magyar országgyűlési képviselőből romániai szenátor¹¹

Bizony, a szobor ügye néhány évre elaludt. 1928. év végén került a köztudatba az a hír, hogy a román kormány hajlandóságot mutat a Szabadság- és Kossuth-szobrok átadására. A hírre ismét beindult a Kossuth-szobor megszerzésére irányuló akció. A helyi Nyírvidék című lap 1929 januárban, már tényként, vastag betűs címmel írta: „Az aradi Kossuth-szobor Nyíregyházára kerül.” Ennek az alapját az a múltbeli tény képezte, ami a nyíregyházi polgármester és Barabás levelezéséből eddig kiderült. Sőt bírták Barabás Béla ígéretét arra vonatkozólag is, hogy ő fogja felavatni Nyíregyházán a volt aradi Kossuth-szobrot.

Erről a helyi sajtó így tájékoztatott:

„Nyíregyháza a legméltóbb arra, hogy megkapja Kossuth aradi szobrát, de egyelőre nincs szó a szobor kiadatásáról – írja Barabás Béla Nyíregyháza polgármesterének. (A »Nyírvidék« tudósítójától.)

Megírta a Nyírvidék, hogy dr. Bencs Kálmán kir. kormányfőtanácsos, polgármester megtette a szükséges lépéseket az aradi Kossuth szobor Nyíregyházára hozatala érdekében.

A polgármester a legilletékesebbhez, dr. Barabás Bélához, az erdélyi magyarság vezéréhez fordult a szobor ügyében, Barabás Béla válasza, amelyet Bencs Kálmán polgármester levelére irt, nagy meglepetést keltő fordulatot jelent a szobor Nyíregyházára hozatala ügyében. A nagyjelentőségű levél a következő:

Méltóságos Uram!

Az aradi szobor ügyében 2695–1929 sz. a. hozzám írott nagybecsű soraidra tudatom, hogy bárhol is olvastatok az aradi szobrok átengedése és Magyarországra leendő átszállítása iránt, az csak üres fecsegés, aminek semmi komoly alapja nincs. Ezt az újabb mesét egy Lendvay Sándor szegedi biztosítási főnök, aki valamikor Aradon lakott, indította meg, mert nincs más dolga. Állítólag járt mostanában itt Aradon, beszélt az aradi múzeum igazgatójával, aztán irt egy levelet Varjassy Lajos volt polgármesternek s szintén állítólag gróf Klebelsberg Kunó miniszternek. Ez mind csak hiábavaló kombináció. Ebben a kérdésben valamit csinálni, csak a magyar miniszterelnök s ezzel együtt a külügyminiszterhez tartozik, mert ők hivatottak megindítani Románia kormányával a szobrok átadására vonatkozó diplomáciai tárgyalásokat. Arról szó sincs, hogy ezt a román kormány kezdemé-

11. Nyírvidék, 1926. jún. 24.

nyezze. Annak most nagyobb és fontosabb dolgai vannak, semhogy ezzel minden belső, vagy külső kezdeményezés nélkül foglalkozzék.

Egyelőre a kormány sem foglalkozik a szobrok ügyével.

Azt tudod, hogy ezzel a kérdéssel én sokat foglalkoztam, fáradtam. De 1926. november 13-án gróf Khuen Héderváry Sándor külügyi államtitkár nekem olyan kijelentést tett, amiből meg kellett győződnöm, hogy a szobrok kérdése nemlegetesen van a magyar kormány részéről elintézve, de legalább is pihentetve marad hosszú-hosszú időre.

Nem hiszem, de nincs is reá ok, hogy ezen kérdéssel a magyar kormány hivatalosan foglalkozzék, még akkor sem, ha Nyíregyháza város eziránt kérelmezett. Mert a Ti kérvényetek csak akkor lesz aktuális, ha már el van döntve, hogy a Kossuth szobor a román kormány által a magyar kormány rendelkezésére bocsáttatnék. Erre pedig mostanában nincs kilátás, én ezt így tudom.

A bukaresti követség nyújt felvilágosítást.

Utóvégre nem lehetetlen, hogy valami a szobrok kiadása iránt talán történt, de az ki van zárva, hogy ez a romániai magyar követség megkerülésével történjen. Én tehát úgy 3—4 héten belül úgy is Bukarestbe utazom a parlamenti ülésekre, amikor szívesen megteszem azt, hogy ott a magyar követségtől megtudom, vajjon akár a magyar, akár a román kormány tett-e bármilyen lépést az aradi szobrok kiadatása iránt? Ez a legautentikusabb forrás s erre szívesen vállalkozom is, az eredményt annak idején Veled közölni fogom.

Magától értetődik, hogy azon kívánságodat, miszerint támogató leveleket írjak a megnevezett hivatalos helyekre, ez idő szerint szándékosan nem teljesítem, mert szerintem kétségtelen, hogy ez hiábavaló dolog lenne.

Csakis Nyíregyháza jöhet figyelembe.

De az is magától értetődik, hogy ha az aradi Kossuth szobornak kiadatásáról szó lesz, úgy én a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel csakis Nyíregyháza mellett fogok nyilatkozni és kardoskodni, nemcsak azért, mert Titeket illet meg az elsőség jogán, de azért is, mert én Nyíregyháza városát tartom a legméltóbbnak s a legérdemesebbnek arra, hogy a vértanuk halálával megszentelt földet valamikor ékesített Kossuth szobor Hozzátok a Ti ősi szabolcsi magyar talajotokra kerüljön.

És hiszem is, ha rákerül a sor s az Isten engem éltet, nekem szintén lesz szavam a döntésben, mert az aradi Kossuth szobornak apja vagyok, s csak én vagyok életben azon kevesek közül, akik annak létrehozásán annak idején dolgoztak.

Elhíheted, hogy lealkonyuló életemnek legboldogabb napja lenne, ha ezen szobornak nyíregyházi leleplező ünnepélyén az én reszkető kezem adna áldást arra a művészi alkotásra s az azt körülvevő nyíregyházi magyar népre.

Egy kissé elragadott a fantáziám, de ez nem baj, – térjetek felette napirendre.

Csak sajnálom, hogy kedvezőbb és biztatóbb választ nem adhattam nagybecsű hivatalos leveledre, de ez nem zárja ki azt, hogy meleg szeretettel üdvözöljelek Téged s nemes városod lelkes közönségét.

Arad, 1929. január 22.

Öreg barátod:

dr. Barabás Béla magyar képviselője, a román parlamentnek¹²

12. Nyírvidék, 1929. jan. 27.

A Bethlen által készített helyi Kossuth-szoborról pedig ez időbeli vélemény a következő volt: „Nyíregyházának van ugyan Kossuth-szobra, de nem felel meg a város művészi érzésének, igényeinek és már a hősök szobrának elhelyezése alkalmával csaknem lebontásra és áthelyezésre került ez a szobor. Most, amikor Nyíregyháza elsőbbsége kétségtelen, meg fogja találni a város a módját annak, hogy az aradi Kossuth-szobor felállításával kárpótoltassék.”¹³ A helyi szoborra vonatkozólag módosult az álláspont. Azt már nem akarták beolvasztani, hanem valamelyik községnek kívánták átadni.

A szobor megszerzése érdekében a tettek mezejére léptek. Levelet intéztek a miniszterelnökhöz, a kultuszminiszterhez. Megkeresték levél útján Barabás Bélát is, kérték további támogatását. Nyíregyháza országgyűlési képviselőjét, Rakovszky Ivánt, kérték fel arra, hogy járjon el a város érdekében, interveniáljon Kossuth Lajos szobráért.¹⁴

Közben a helyi sajtó megemlékezett arról, hogy az aradi Kossuth-szobor egyik alkotója, Pongrácz Szigfried elhalálozott. A magyar művészettörténetbe az aradi és a debreceni Kossuth-szobrok megalkotásával írta be a nevét.¹⁵

Hat év telt el az újabb nekibuzdulás óta, amikor az aradi Kossuth-szobor megálmodója, létrehozója és megmentője, dr. Barabás Béla halálhíréről szóltak a tudósítások. Arad nagy halottjáról Nyíregyházán is megemlékeztek és méltatták átlagon felüli életteljesítményét. „Élete 80-ik évében hanyatlott az utolsó lehelletéig védett Maros menti magyar földre, ahol szinte legendás fény övezte ezüsthüvelyű, büszke homlokát. Ő volt Erdély Toldija, a magyar gondolat, a magyar önvédelmi harc Grál-lovagja, akit még az ádáz ellenség is tisztelettel övezett. Ha megjelent hatalmas alakja az aradi utcákon, olyan volt, mint a magyar lelkiismeret, a vádoló magyar igazság. Mindig a szabadság gondolat volt éltető eleme. Az aradi vértanúk kultuszának ihletett papja, az aradi Golgota lángpallosú őre, a vértanúk szobrát megalkotó országos mozgalom megindítója volt. Aradi otthonának magyar trófeái a kuruc harcok dicsőségét sugározták. A magyar függetlenségi gondolat szinte kossuthi-erejű hirdetője volt. Úgy néztek rá az erdélyi magyarok, mint hívó a keresztre, amelyen az igazság vérvörös szíve piroslik. Neve örök erőforrás, szent hagyomány lesz örökké, míg magyar szó zeng a szóke Maros mentén.” Méltatták az irányú tevékenységét, amelyet az aradi Kossuth-szobor Nyíregyházára kerülése ügyében kifejtett.¹⁶

Barabás kortársa, a Kossuth-szobor Nyíregyházára helyezésének kigondolója, dr. Bencs Kálmán is lehunyta a szemét, 1934-ben. Az a tízéves, eredménytelen küzdelem a szobrok megmentéséért, nem volt hiábavaló. Más műalkotásoktól eltérően, amelyek örökre megsemmisültek, az aradi szobrok túléltek az azt követő kataklizmákat. Az aradi Szabadság-szobor újra a helyén áll. Kossuth Lajos szobra még mindig a történelem mélyén vár arra, hogy Nyíregyházán vagy máshol hirdesse az ember szabadságvágáját.

13. Nyírvidek, 1929. jan. 18.

14. Nyírvidek, 1929. jan. 20.

15. Nyírvidek, 1929. febr. 7.

16. Nyírvidek, 1934. máj. 30.

Kónya-Hamar Sándor

Páskándi Géza, avagy a XX. századi emberi méltóság

Az emberi méltóság nemcsak a múlt történelmi és emberi létbölcsélet magatartáseelvéből származik. Ezért a kényszerűséghez és kiszolgáltatottsághoz való emberi viszonyulásban annyi a megfogható és elfogadható, amennyi egy emberi viselkedésben s egy írástudó életművében nemcsak lemérhető, de tetten is érhető, mert a szabadság és rabság szintjéről-fokáról tudósít.

Páskándi Géza „szabadságának és rabságának szintjét-fokát” (raboskodott 1957–1963 között) utólag és először (közlésjogának visszakapása évében, 1965-ben) a *Korunk* 1965/9-es számában közölt *Az abszurd* „helyi színei” jegyzetében olvashatjuk olyan megfogalmazásban, amilyenben a Jean Louis Barrault társulata előadásában, Bukarestben (szabadulása utáni kényszerlakhelyén) bemutatott Ionesco *Orrszarvújának* abszurd lényege kiváltotta. Ahogyan – szerinte – a román-francia drámaíró bravúros pengetáncot jár a „realista környezet, sőt típusrajz és az abszurd-mag végletes kifejtése között”. Meg is okolva azt. Ahogyan a Duna-deltai fegyenctelepeken is – szinte akkurátusan – de mindig megokolták a rendszeres veréseket. És mindig kiválasztották az áldozatokat, a példastatuálás következetességével, ahogy az abszurdítás maga válogatja ki hősét, s akinek etikai-pszichikai arcát nem föltétlenül becketteti vagy ionescói példákra át érdemes megközelíteni és megörökíteni. De hol kereshetni az abszurd jelenségek filozófiai és ismeretelméleti gyökereit, ha nem a túléltető, s a szenvedő gyűlölet helyzetében is embervoltunkra, méltóságunkra emlékeztető humorban? Ahogyan a *Valószínűség Játékos Szelleme* mindig éppen azt szemelheti ki, akivel be is bizonyítja, hogy az emberi lényegtől megfoszthatatlan méltóság igazi műfaja éppen az abszurd jelenségbe át- és abból kimentő humoros viszonyulás majd visszaemlékezés.

Páskándi Géza mindezt felidéző, 1995-ben írott *Curriculum vitae*-jében, kijelenti: „Utolsó lelkem a humor”. Majd így folytatja: „Epigrammát – a szabadság műfaja ez is! – írtam az első nagy verésről, mondván nincs méltóbb, illőbb helyzet, mint az, hogy az ülepem és a verő őrmester feje egymással szembe nézzen. Ha meg nem parancsolja, sosem tudtam s mertem volna csupasz fenekemet arra irányába emelni. Észre sem vette az ostoba, hogy vakmerő pimasszá tett azzal, hogy huszonötöt mért alsó felemre.

Akkor a barakkban emeletes vaságyamon egy hétig hason aludtam, villanyfényben, a drótkerítés, posztoló örök határai között. Fel-felriadva hallgattam a delta éji madárvilágának hangjait vagy az őrzők farkaskutyájának vonítását...

Többször is ment haza (Szatmárhegyre) halálhírem a börtön s kényszerszermunka tájai felől.

Legenda, persze, az!”

Vagy egy irodalomtörténetibb, s a kronológiát tiszteletben tartó kiindulópontja az önkényellenesség és önálló gondolkodásra készítés irodalmának. A valóságtól félig elrugaszkodva, és félig visszazuhanva. Abszurd módon lebegve a veszély kiszámíthatatlanságában, öntudatlanul, de már az abszurdoid leendő erdélyi klasszikusaként. Mert Mrozek és Rózewicz után néhány évvel, de ő írta meg elsőként e tájon a történelem-fölötti-alatti abszurdoidokat, s azok a közép-kelet-európai abszurdnak nemcsak páskándis, de sajátosan erdélyi és sajátosan magyar változatait jelentik ma is. S azokban az időfelettség és arcnélküliség ötvöződik a konkrét időbeliséggel. Mert igazán csak a XX. században létezett először az a helyzet, melyben úgy érezhettük, hogy emberként: magányunkban közösségi és közösségiként magányosak vagyunk. Mert aki szembe kerül a hatalommal, a világgal s egy közösségen belül saját magával is, az hiába vergődik – meggyőződve saját igazáról – addig, míg a szabadságnak hitt belső kényszere már-már zsarnokibb, mint a külső világ zsarnoksága. Miért? Mert aki eldobhatatlan méltóságával tisztességes, annak útja feltétlenül az elviselhetetlen magányba vezet. Megérteni ezt pedig csak úgy lehet, a XX. század fordulatai közepette, ha valaki úgy él, ír, alkot és nyilvánul meg kitartóan, mint Páskándi Géza.

Egykori és akkori baj- és rabtársa, és persze barátja, a most közöttünk levő és velünk együtt emlékező Dávid Gyula írja a László Dezső emlékezetét felelevenítő kötetben (azt pedig Cseke Péter szerkesztette) szereplő írásában: „Csak az érti meg igazán ezt a huszadik századot, aki megjárta a börtönt, a lágert vagy a fogságot.(...) Csakhogy a körülmények torz fintora szerint erre a „megértésre” a huszadik századi emberiség gonoszabbik fele próbálta eljuttatni a jobbik felét. Emberinek alig nevezhető elmék dolgozták ki az Ember megalázásának, megkínzásának, lelki megtörésének, sőt fizikai megsemmisítésének ördögi mechanizmusait, működtették őket a kezükben lévő hatalom minden eszközével. Auschwitzok, Gulágok, Duna-csatornák sokaságával van teleszórva ez a huszadik század, amelynél sötétebbet nem produkált még az emberiség – kegyetlenségekben igazán nem szűkölködő – története.”

Igen, ez a bőrünkön és jellemünkön száradó és elmúlt század, így köszön vissza a maga fanyar, s most már jólesően fintorogtató, de lesajnált szándékával, s mégis embert próbára tevően, Páskándi Géza „képzelt párbeszédeiben” és stílusparódiáiban. Ahogyan a totemoszlopokra egy-egy eb is olykor-olykor ráemeli a lábát. Vagy, ahogy a felszabadulás kapujában bosszúálló kapusok kaccsintanak. De kire, kikre?! Azokra a lábukat letörölni nem tudó sírablókra, vagy az agyukban, lelkükben-nyelvükben kálváriával küszködő szekusbajtársakra, akik újfent, sőt, a rendszerváltozás után is, kétségbeejtően és nevetségesen ugyancsak azt bizonyítják, mint a nagy oszmán birodalom idején, hogy az identitásukból kirabolt, identitásuktól megfosztott keresztény gyermekekből kinevelt janicsárból, soha többé keresztény nem lehet?! Átvitt és áthonosított értelemben persze. Mintahogy századokon átívelő kérdés: árulása kit hova honosíthat? Megannyi alapkérdés alternatívája, melyre Páskándi úgy adta meg abszurd drámáiban, vagy drámai abszurdjaiban a választ, hogy már a hetvenes években jogosan fogalmazhatta meg: „Némi büszkeséggel tölt el, hogy nálunk – történelmi lépéselőnyvel – indító munkása lehettem egy olyan (egyben-másban) új történelmi drámaszemléletnek, amely anélkül, hogy penetránsan aktualizálna, megtartván a história „mélyi” szellemét – időszerű gondolatokat és hősokeket állít elénk, filozofikusabb szellemhátterrel, mint az szokásos volt.”

Mint szokásos volt a történelem során. A megőrzött emberi méltóság – a szabadság (vagy annak illúziója) és az átélt rabság perspektívái közepette – végül is a szellemi és erkölcsi önvédelem garanciáját jelentette. Olyan időben, amikor, ha a fejet nem sokáig lehetett dacosan felvetni, akkor csak az árulásba lehetett lehajtani. De nem az abszurd kalandokban is.

Hányszor választott tornyot az írástudó Páskándi Géza? Ahányszor történelmi megtudást jelentett minden szellemi megújulás és szóra bírta egy-egy relatívan racionális korszak jóslató mámor. Mintahogy a kívülről gyűlékony szalmabábui lázadásának lehetséges relativitása is erről győz meg újra és újra.

„Ha valakinek annyira igaza van, hogy már-már megszűnik igazságérzete, annak ítéletei csak antinóm formában elfogadhatók” – jelenti ki ő maga, ezért nem egy történelmi abszurdoid drámában a hősök furcsa és sajátos igazságérzetét keresi inkább, és soha az igazságát. Mert az igazságostón a humán méltóság része, de éppen alapvető minőségében önvédelmi lehetőség, és ezt tudva, éppen azt bizonyítja mindegyre, hogy a cselekvő megjelenítésben egy alkotó sohasem lehet diktátor, csak demokrata. Mert nem vonhatja meg a szót a sajátosoktól, az önző, szellemi szélhámosokra oly alkalmas egyetemességek, az általánosok javára. S ezt minden megtalált és ütköztető abszurd helyzet csak erősítheti.

S úgy sikerült Páskándi Gézának, a modernebb eszmei és esztétikai vívmányok bevonásával, a XX. században úgy megújítani az emberi méltóságért és szellemért vitatkozó színjátékot, az egykori hitvitázó drámát, hogy üzenetét el se felejthessük: „... a drámákban ne engem keressetek, hanem szabadságaimnak és rabságaimnak, hőseim szabadságainak és rabságainak szintjét-fokát!”.

„A tű foka” pedig „a mű oka”, csak szálát is tudjunk fűzni bele-vele.

szemle

A példázat erejével

2010 virágvasárnapján Budapesten, egy evangélikus templomban szokatlan könyv bemutatására került sor. A kötetet Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek mutatta be. A címlapon szereplő három szerző Fabiny Tamás evangélikus, Kocsis Fülöp görög katolikus és Székely János római katolikus püspök. A kemény kötésű, igényesen kivitelezett kötet hátoldalán a szerzők fényképét találjuk. Az itt közölt, kiemelt beszédrészletek egy-egy fontos gondolatot közvetítenek.

Fabiny Tamás így ír: Különbséget kell tenni politikai kereszténység és közéleti kereszténység között. A politikai kereszténység a hatalmat akarja, diktálni akar. Ilyen értelemben türelmetlen. A közéleti kereszténység fölkinálja a hitet, az türelmes. Az utóbbi felé kell hajlanunk, a direkt politikálás nem lenne szerencsés. Már csak azért sem, mert föl kell ismernünk: a híveink között mindenféle irányultságú van, akikhez – természetesen – egyformán kell közelednünk. Sőt, azokat, akik családi indíttatásból, naivitásból baloldaliak, munkás hátterűek, korábban elhanyagolt az egyház – róluk sem feledkezhetünk meg. Egészen más az a tény, hogy az egyházak vezetése pontosan tudja, mi várható a politikai bal- és jobboldaltól.

Kocsis Fülöp megszívlelendő gondolatai: Megjelentek az ikonok a nyugati templomokban, és terjedőben van a Jézus-ima is. A new age és az egyéb badarságok, például a távol-keleti vallások nyugati ösztözyagválása, szerencsére, mára már kifáradt. Újat pedig nem tudnak ezen a téren nyújtani. Itt az ideje

tehát visszatérni a hagyományokhoz. Nagy igény van a misztikára. Arra, hogy megéljük, megtapasztaljuk Isten jelenlétét mind a hitünkben, mind a hétköznapi életünkben. A mi hagyományainkban nagyszerű lehetőségek vannak ehhez. Talán nekünk ezt kell adnunk az Egyháznak, az emberiségnek.

Székely János így vall az általa fontosnak tartott kérdésről: Mi, keresztények azt gondoljuk, hogy az ember létének középpontja valahol önmaga fölött, önmagán túl van. És valóban, az ember akkor találja meg önmagát, ha túl tud lépni rajta, vagyis túllép önmagán. Ha önmagát elveszíti, odaadja. Ettől teljeseedik ki egy ember élete. Igaz önmagunkat akkor találjuk meg, ha túllépünk szűkös individualizmusunkon és önzésünkön. Csak akkor leszünk képesek megsejteni azt a végtelen szépséget és jóságot, amelyből a világ lett. Ami ott ragyog a Napban, Holdban, a csillagokban, a virágokban, a gyermekek arcán. Akkor érezzük át Isten végtelen jóságát, amelyből a mi létünk is sarjad, ha engedjük, hogy ez a jóság mirajtunk átáradjon .

*

Amikor az olvasó kezébe veszi a violaszín borítójú kötetet, önkéntelenül is bűnbánat szellemét idézi az számára, de amikor végigolvassa ezt a beszélgető könyvet, a világot megváltó Krisztus erjét és örömét tapasztalja meg a példák erejével megszólalni. Aki szeretné megsejteni, hogy milyen irodalmi műként határozható meg ez a nem mindennapi írás, akkor hőskölteménynek, egyfajta himnikus prózai eposznak nevezhetné.

Minden erőltettség nélkül, az olvasás közben egyre-másra felvillannak a klasszikus eposzi kellékek is. A propozíciót – ami mindig bevezeti az eposzokat – a témamegjelölést a kiadó, Kovács Lajos Péter előszava fogalmazza meg: Három, főpásztori működésének első éveiben járó püspök hitének sorsa, pályájának alakulása, felelős és meggyőző teológiai gondolkodása tárul elénk. Az invokációt, a segélykérést a hitelességhez a Jézus-ima szépségének megtapasztalásában (Orosz Athanáz írásában) éljük át. Az eposzok fontos kelléke az enumeráció, a seregszemle, klasszikus eposzokban a szembenálló táborok bemutatása. Ez esetben az egy oldalon állók, a három ifjú püspök (mindhárman a negyvenes éveikben járnak) bemutatását tekinthetjük ilyennek. Első megszólalásaikban a példaképeikről vallanak. Fabiny Tamás Ordas Lajos evangélikus püspököt tekint szellemi elődjének, aki a német eredetű Wolf vezetéknévét változtatta meg, magyarosítva a Hitler elleni tiltakozásul. Kocsis Fülöp a kárpátaljai görög katolikus püspökről, Romzsa Tódorról beszél, aki ellen aljas módon merényletet követtek el. Székely János Meszlényi Zoltánról, az egykori esztergomi főpásztorról, a vértanúságig megkínzott hősies helytállásáról mutatja be a példát.

A kötet első nagy része egy közös, sokszólamú beszélgetés. Életközeli, személyes élményekkel megrajzolt emlékezések ezek. Ifjúkorukat ismerhetjük meg, két ízben katonáskodásukat is elmesélik. Szólnak az úgymond szocializmus építése során átélt megkísértéseikről és megaláztatásaikról. De e helyt lehetünk tanúi hivatásuk kiteljesedésének is, amikor családi emlékekről, élményekről vallanak, mindvégig érezzük a derűnek jelenlétét a családi históriákban.

Izgalmas olvasmány a krisztusi példázatok című rész. A beszélgetést vezető-kérdező Kovács Lajos Péter és a püspökök egymásnak dobják fel a mon-

datokat, és vallanak biblikus élményeiről. Aztán felhangzik a mondat. Látnunk kell egymást, hogy láthatók legyünk. Szép, hiteles, tanulságos s nem egyszer döbbenetes történetek, tapasztalatok hangzanak el az ünnepek profanizált előkészületeiről, az elvilágiasodott szellemű üzleti jelenségekről, a fogyatkozó kereszténység gondjairól és veszélyeiről, a terméketlen, meddő vitákról.

Érdeemes felvillantani a viták néhány további témáját. Vajon Isten büntet-e minket, vagy saját tetteink következménye a büntetés? – A liturgia a szeretet eszköztára. – A püspökök felelőssége, amikor a Deus loquens (a beszélő Isten) az Ecclesia colloquens (a beszélő egyház) vagy az Ecclesia consonans (a vigasztaló egyház) témakörei kerülnek szóba. Mértékadó mondataikat eligazító szándékkal fogalmazzák meg. – Fontosnak tartják az ökumenikus kapcsolattartást. A szavakban elhangzó szándékokat a gyakorlati közeledés valósítsa meg.

Fájdalommal tapasztalják a társadalom szándékos lezüllesztését, amelyben, sajnos, partnerek a kereskedelmi tévéadások és a bulvársajtó, s elhangzik az is, hogy a pártoknak célpontjaik lettek az emberek. A szegénység, a testi elnyomorodás lelki leromláshoz is vezet, de a jólétet ígérők is szellemi, lelki nyomorba taszíthatnak. Elhangzik a találó megállapítás, aki a korszellemmel házasodik, korán megözvegyül.

A kötet jelentős része az, amelyben a püspökök avatási, szentelési, beiktatási beszédeit olvashatjuk. Legfőképpen ezekben tárul fel a három püspök karizmája. S ezúttal el is jutottunk a következő eposzi kellékhez, az epitheton ornansokhoz, az állandó jelzőkhöz, amelyek minden eposzban találóan mutatják fel a hősök tulajdonságait. A jelzőket a magukról valló püspökök habitusa alapján fogalmazhatjuk meg. Fabiny Tamás az ökumenikus, az egységre törekvő, az egyetemesség elkötelezettje,

Kocsis Fülöp a liturgosz és a magától szerényen elhárító, de szándékában meg nem kerülhető axios (a méltóságra törekvő), Székely János a tudós mesélő, aki mindig érdekes és izgalmas történettel ragadja meg a ráfigyelőket.

Végül a személyes beszélgetések tele vannak Deus ex machinával, életüket, sorsukat, pályájukat kísérő isteni beavatkozásokkal, s ezeket csak fölerősítik az epizódok, az utolsónak említhető eposzi kellék.

Aki meg akar bizonyosodni a példák erejéről, vegye kézbe a könyvet, amely nemcsak érdekes és izgalmas olvasmány, hanem amolyan lelki karbantartásnak is szánt modern írás.

Kovács Lajos Péter: Fabiny Tamás–Kocsis Fülöp–Székely János, A példázat erejével, Bp., Éghajlat Kiadó, 2010. 225 p. (Manréza-füzetek 10.)

Csermely Tibor

A bevándorlók egészségi és társadalmi státusza

Magyarország szinte mindig soknemzetiségű volt történelme során, a közhiedelemmel ellentétben a migránsok befogadásának szinte már történelmi tradíciói vannak hazánkban. A bevándorlás napjainkban is fontos társadalmi, gazdasági, kulturális és egészségügyi kihívásokat, illetve változásokat implikál. Ennek alapos elemzésére vállalkozik az a kötet, amelyet főként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei orvosok, társadalomkutatók, jogászok vizsgálati eredményeiből szerkesztett *Fónai Mihály és Pénzes Mariann*.

Az első tanulmányt *Malakucziné Póka Mária*, a KSH Debreceni Igazgatóságának igazgatója készítette, aki a magyarországi és az Észak-alföldi régióban tartózkodó bevándorlók számát, migrációját, nemek szerinti megoszlását, iskolai végzettségét elemezte a legfrissebb statisztikai adat-sorok alapján.

A statisztikai-demográfiai megközelítésen túl jogi szempontok elemzésére helyezi a hangsúlyt *Pogácsás Anett* és *Jáczku Tamás*. Az első szerző plasztikusan mutatja be, hogy az Európai Unió miként szabályozza a be- és kivándorlást, majd figyelmét leszűkíti arra, hogy

a magyarországi jogi környezet hogyan illeszkedik a közösségi alapelvekhez, jogszabályokhoz. Kihangsúlyozza, hogy ma már nem annyira az asszimilációs törekvések kerülnek az EU figyelmének homlokterébe, hanem az etnikai sokszínűség és a vallási-kulturális pluralizmus fenntartása által létrehozható integráció, az egalitarizmus és az esélyegyenlőség.

Ezek megvalósításához nélkülözhetetlen, hogy olyan munkaerő-piaci környezet vegye körül a bevándorlók csoportját, amely a támogatásra helyezi a hangsúlyt és nem a kíméletlen verseny továbbfokozására. Ennek empirikus vizsgálatára vállalkozott *Jáczku Tamás*, aki a magyarországi munkaerőpiac alapvonásainak feltárása mellett részletes betekintést nyújt arról, hogy mely szektorokban vannak még betöltetlen munkaerő-piaci státuszok. Ezeket a pozíciókat bevándorlókval is be lehet tölteni. A strukturális munkanélküliség tehát mérsékelhető szabályozott bevándorlás-politikával. Az elméleti okfejtéseken túl gyakorlati példákkal támasztja alá koncepciója hitelességét. *Nyírcsák János* szociálpolitikus kiemeli, hogy a munkatanácsadás, a pályaaorientációs foglalkozás, a kulcské-

pességeket feltáró foglalkozás, az állás-keresési- és pályatanácsadás, valamint a női álláskereső program alkalmazása magas megtérülési rátával jár a migránsok csoportjában is.

Mivel a munka világa és az oktatási rendszer egymástól elválaszthatatlanok, ezért fontos, hogy olyan képzőintézmények működjenek, melyek piacképes ismeretekkel és tudással ruházzák fel a fogadó ország polgárait és a migránsokat, ezek elsajátításával megállják helyüket a versenyben. *Dabasi Halász Zsuzsanna* rámutat, hogy e tekintetben a közoktatási szektort is fejleszteni kell, nem csak a felsőoktatást. Az iskoláknak a lexikális tudás átadásán túl törekedniük kell arra is, hogy a gyerekeket megtanítsák a bevándorlókkal szembeni elfogadásra és nyitottságra. Erre azért is szükség van, mert a magyar lakosság száma előreláthatóan (ha a jelenlegi tendenciák nem változnak) gyorsan csökkeni fog, míg a migránsok száma nő. Ez nem csak gazdasági problémákat okoz, hanem társadalmi elégedetlenségekhez is vezethet a jövőben, amire már most fel kell készíteni a következő generációt. Ehhez olyan szocializációs mechanizmusokat kell bevezetni az iskolákban, amelyek a kulturális, vallási és etnikai másság akceptálását eredményezik. *Váradai Zsuzsanna* szerint a formális szocializáció keretein túl a civil társadalomnak és a civil szervezeteknek különleges funkciójuk van a migránsok társadalmi beilleszkedésében.

A bevándorlásnak társadalmi vonatkozásai is vannak, amelyek a globalizáció által egyre inkább előtérbe kerülnek – számol be *Fábián Gergely* figyelemfelkeltő tanulmányával. Ennek bizonyítását széles alapokra helyezi: társadalomtörténeti, antropológiai, gazdasági és szociológiai kutatási eredményeket ötvözve érvel. Elsőként a pénzügyi források és a migráció ellentétes irányú mozgására hívja fel a figyelmet: „a nemzetközi tőke és a nem-

zetközi migráció(nak) ellentétes mozgása (van). Miközben a globális tőke keletről nyugatra, az amerikai kontinensen pedig északról délre tart, addig a nemzetközi vándorlás keletről nyugatra, illetve délről északra. A bevándorlók célcsoportjai elsősorban azok a legfejlettebb régiók, amelyek a globális gazdaság döntéshozói centrumainak számítanak. Főleg nagyvárosok, ahol a bevándorlók biztos megélhetést remélnek, illetve gyors beilleszkedést, bízva a korábban kivándoroltak hathatós segítségével.” (41. o.) Kezdeti időszakban a migránsoknak ezt a támogatást a nemzeti-etnikai alapon létrejövő enklávékon keresztül sikerült megszerezniük, napjainkra ezek hatékonysága visszaszorult. A korábbi asszimilációs törekvések leírása után a jelen „jó gyakorlataira” (best practices) is kitér a szerző. Például, az USA-ban a zsidó közösségeknek központi szerep jut az éppen bevándorolt zsidó honfitársuk, illetve azok családja teljes társadalmi-gazdasági és kulturális integrációjában. Pontosan kidolgozott programok szerint szervezik meg akár több évvel előre a migránsok életét, így rövid idő alatt nem segélyezettek, hanem adófizető állampolgárok lesznek. Minden egyes társadalom minden egyes tagjának tehát elemi érdeke, hogy ilyen közösségi terveket alakítsanak ki, ahhoz szigorúan tartsák magukat.

A nemzetközi vándorlásnak azonban nem csak előnyei, hanem hátrányai is vannak. A szerző rávilágít, hogy a bevándorlók nagyobb hányada alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, akik a társadalmi munkamegosztásban kisebb eséllyel találják meg helyüket. A szociális rendszerbe viszont sokkal hamarabb bekerülnek, amely a közterheket növeli. Hamarabb fog egy bevándorló valamilyen szociális transzferből élni, mint jövedelemből. Ez az előítéletek megerősödéséhez, a kirekesztés fokozódásához vezet (főleg válság idején); a befogadó ország tagjai és a bevándorlók közötti társa-

dalmi távolság nő, ami idővel átalakul földrajzi távolsággá – megkezdődik a migránsok gettósodása, szegregációja.

A szocioökonómiai gondok mellett egészségügyi problémák is felmerülnek a bevándorlással kapcsolatban. Erről *Újhelyi János* orvos, gyermekgyógyász szakfelügyelő briliáns tanulmányt írt. (Ez a minősítés egyáltalán nem túlzás, valóban megkerülhetetlen ez a tanulmány a téma szempontjából. Úgy vélem, sokszor fognak még hivatkozni rá, illetve idézni belőle). A probléma lényegét a következőképpen foglalja össze: a befogadó állam gyakran nem ismeri a migránsok kórtörténetét, nem tudja, milyen gyermekkori védőoltásokat kaptak és miket nem, milyen betegségeket hordoznak, stb. Számos esetben a bevándorlók betegebbek, mint a befogadó társadalom tagjai (a tuberkulózis és annak rezisztens fajtája, a HIV és az AIDS bizonyítottan aggasztóan magas körökben). „Természetesen hozzájárul ehhez a különleges stressz szituáció, a nyelvi nehézség, a kulturális akadályok, másrésztől a hiedelmek vagy előítéletek, a speciális, esetleg különleges betegségek, a táplálkozási szokások és a teljesen ismeretlen egészségkultúra” (98. oldal). A migránsok nem csak a társadalom egészségi állapotát veszélyeztethetik, hanem az egészségügyi ellátórendszer anyagilag is megterhelhetik. Ez a komplex probléma többek között úgy kezelhető, ha az Európai Unió irányelveket, népegészségügyi célkitűzéseket (például, Közösségi Egészségügyi Program 2008-2013) átveszi, más államok szociális és egészségügyi modelljeit adaptálja a helyi sajátosságok figyelembevételével a befogadó állam. Egységes adatgyűjtést kell végezni a migránsok egészségi állapotával kapcsolatban, az illetékeseknek ezeket hozzáférhetővé kell tenni, a kiinduló ország egészségügyi rendszerének jellemzőit meg kell ismerni, illetve minden elérhető szocioökonómiai és biopszichoszociális tényezőt össze kell szedni, amely kockázatot jelent a befoga-

dó állam számára. A migránsok diagnosztizálását el kell végezni. A gyógyításukhoz szükséges finanszírozási technikákat is ki kell dolgozni, szükséges annak intézményi hátterét biztosítani. Jelentős sikerek akkor érhetők el a bevándorlók egészségi és társadalmi helyzetének javításában, ha a „migránsok egészségi szükségleteinek kielégítése beletartozik az egészséggel kapcsolatos egyenlőség és méltányosság tágabb kérdéskörébe” (102. o.).

Látható, a bevándorlókkal összefüggő probléma igen szertágazó, megoldása sem egyszerű, igen körültekintően kell eljárni ennek kezelése során. A kötet végén *Pénzes Mariann* nem kevesebbre vállalkozik, minthogy összefoglalva bemutassa azokat az esettanulmányokon és riportokon alapuló intervenciókat, beavatkozási módszereket, amelyekkel más országok kezelik a bevándorlással együtt járó társadalmi és egészségügyi gondokat. Leszögezi, hogy jó eredményt csak akkor lehet elérni, ha a probléma minden szereplője érdekelt és kellően motivált a megoldásban, annak maradéktalan megvalósításában, teljes összhang van a felek között. Jó gyakorlatokkal (best practices) lehet találkozni a szicíliai, illetve olasz és svájci, katalán és amerikai (louisville-i) eseteknél. Ezek a programok jó példát szolgáltatnak arra vonatkozóan, hogy miként lehet lépésről-lépésre integrálni a más országból legálisan érkező csoportokat a befogadó társadalom szerkezetébe.

A kérdés hazai vonatkozásban még megválaszolatlan: a magyar társadalom eléggé felkészült a migránsok integrációjára? A multikulturalizmus nem válik kulturális sokká a magyar lakosság számára?

Fónai Mihály – Pénzes Mariann (szerk.): *A migráció integrált társadalmi megközelítései*. Nyíregyháza, Észak-Kelet Magyarországi Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület – Human-Net Alapítvány. 2009. 210 p.

Jóna György

Tóth Sándor szobrász életmű-kiállítása

Hölgyeim és Uraim!

Hosszú életem során sok mindent megéltem. Volt, ami mély nyomot hagyott benne. Ilyen emlék egy templomi kriptá exhumálásában való részvételem. Volt egy fenyőfa koporsó, melyet nehéz volt kinyitni. Találtunk benne egy jó virágcserepnyi fekete földet. Megmaradt emlékként, hogy ennyi marad belőlünk hermetikusan lezárva múltó világban.

Ugyanez egy életmű kiállítás megnyitásán egy alkotó élet homlok egyenest ellenkező öröksége áll előttünk. Nem csak az itt láthatunk és az ide el nem hozható monumentális alkotások, de mindaz a szellemi hatás, mely ezeknek az alkotá-

Tóth Sándor kispasztikája

soknak nyomában: embert, szellemiséget, jövőt formált eddig és formál ezután is időben és örökkévalóságban.

Tudni kell, hogy emberi életművek örökségére épül az egész emberiség egyre emberhez méltóbb élete és kultúrája. Ebben az örökségben kiemelkedő szerepe van minden művészeti alkotásoknak. Legyen ez szerep irodalom, zene, vagy mint itt háromdimenziós képzőművészet tény, hogy az ember több mint egy virágcserepnyi föld.

Szeretném, ha ez az egész életműből csak ízelítőt adó kiállítás is sokaknak szerezne meg az örömet, hogy részese

a mindenséget, melyben ez a géniusz is előbb utóbb anyagföle emeli embert.

Ezért az örömet mondok köszönetet a Művésznak, Tóth Sándor szobrász-alkotónak. Nem hagyta veszni a talentumot, melyet mindannyiunk Gazdájától kapott.

Nem minden életmű sugároz olyan élet, szeretetet, melynek képviselői itt látható alkotások. Gyerek, fiatal, idős ember, öröm és fájdalom élettől elválaszthatatlan ihletése gazdagítja a magyar életrealitást.

Mivel az örökkévalóság Urának szolgáljaként állok itt is, mint mindig, egész életemben. Tanúságot kell tennem arról, hogy Tóth Sándor alkotásainak nagy része, születésük idején nem tehettek tanúságot arról, a háttérrel, ami szakrális témákban, ma már dómok, templomok ékessége. Innen ered növekvő elismerésem az alkotó iránt. A kiállítás válogatása is arról beszél, hogy ki nem mondottan ugyanezt hirdeti.

Köszönöm, a város vezetőinek és városnapok rendezőinek, hogy lehetőséget adtak erre a bemutatásra. Köszönöm mindazok a fáradságát, akik létrehozásában együttműködtek.

Megtiszteltetés számomra, hogy köszönhetem a kiállító művészt, a művészetét becsülő jelenlévőket és a kiállítást. Kívánom, hogy a látogatókat is töltsse be örömmel az emberi szellemiség itt látható művével való találkozás. Ez mindig jövőt ígér.

Megnyitom a kiállítást és köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Seregély István

Elhangzott a Nyíregyházi Városi Galériában 2010. május 13-án, a kiállítás megnyitóján.

Sebestyén Sándor emlékére

Megrendülten állok itt, a Sebestyén Sándor hamvait tartalmazó urna előtt. „Memento Homo, quia pulvis est et in pulverem reverteris” (Emlékezz, ember, aki por vagy és porrá leszell!) Hát ennyi marad meg egy emberi életből, ebben a mérhetetlen világmindenségben? Hiszem, hogy nem.

Sebestyén Sándor érméi, kisplasztikai szobrai és emlékművei az életről, a család tagjairól, a nemzet nagyjairól, korunkról szólnak, a plasztika nyelvén közérthető formában. Elgondolkoztató, hogy míg az irodalom számos magyar óriása született e megyében, Kölcsey, Krúdy, Móricz, Váci, Ratkó; Sebestyén az első szobrász, aki nem csak itt született, hanem életét itt élte végig, baloldalán e hazának.

Lónyán született, Vásárosnaményban a II. Rákóczi Ferenc gimnáziumban érettségizett, majd a volt NDK-ban, Jénában üvegművességet tanult és három évig dolgozott. Munka mellett a Rudolstadt művészeti szabadiskolájában a szépmű-

vészet alapjainak elsajátításával foglalkozott. Hazatérve a nyíregyházi Universil Üvegtechnikában vállalt állást, ahol napi 8 órában, két műszakban dolgozott, hol huta mellett izzadt, hol laboratóriumi eszközöket gyártott. Munkaidő után vagy előtt járt a szobrász szakkörbe, ahol társaival: Nagy Lajos Imrével, Kerekes Elekkel, Simorka Sándorral, Módi Péterrel és Kurucz Imrével együtt ismerkedett a szakma tanítható műhelytitkaival. Itt találkoztam Sebestyén Sándorral a hetvenes évek derekán. Tanítványaim közül ő lett először pályatársam 1980-ban.

A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának tagsága a szabadfoglalkozású művészpályát jelentette számára. 1981-ben a Móricz Zsigmond Színház társalgójában készült első köztéri portré domborműve Somogyi Gyuláról, melyet folyamatos megbízásként 53 kisebb-nagyobb közösségi feladat követett élete során. Készített portrékat, domborműveket, cégereket, térplasztikákat, emlékműveket. A szakmai felkészültsége, anyagalakító készsége biztosította a feladatok sikeres teljesítését. Köztéri munkái, a megye városait és legkisebb falvait egyaránt díszítik.

Számos helyen az ő szobra a maradandó plasztikai művészi tett. Nyíregyháza, Nagykálló, Ramocsaháza, Debrecen, Tiszaszalka, Albertirsa, Mátészalka, Nyírbogdány, Nyírbátor, Budapest, Vásárosnamény, Lónya, Csaroda, Hajdúnánás, Tarpa, Porcsalma, Szakoly, Püspökladány, Tiszavasvári, Felnémet, Eger, Nyíradony, Újfehértó, Olcsva, Kápolna, Kótaj, Demeccser, Rózsaszentmárton, Derecske, Vállaj és

Sebestyén Sándor: A kápolnai csata
(Forrás: szoborlap.hu)

Baktalórántháza terei, középületei gazdagodtak életművével. Tudni kell, hogy ez az életmű örökségre épül, az egész emberi élet az egész emberiség történelmének örökségére. Belőle alkot újat és maradandót.

Nem minden életmű sugároz azonos szellemi kincset. Ez az életmű – beleértve a művész érmeit, érdemeit és kisplasztikáit is – az élet mellett áll. Emberről szól, gyerekről, életet adó családról, emberformáló szeretetéről.

Sebestyén Sándor pályáját nagy lendülettel kezdte. Művésztelepek itthon és külföldön, kiállítások és pályázatok az ország határain kívül is. Ravenna, Potsdam, Ungvár, Colorado Springs, Körmöcbánya, London, Helsinki, Berlin tárlatátogatói ismerkedhettek meg alkotásaival, miként ő e helyek szobrászi emlékeivel nemzetközi kiállításokon a kortársak szakmai törekvéseivel. Számos pályadíj, jelzi munkásságának elismerését. Ezüst Gerely pályázat II. díj, KISZ-díj, Dante Biannélé III. díj, a Sóstói Művésztelep díjai, 1981–1987; Soproni Biannélé érem díja, Kassák- és SZOT-ösztöndíj, valamint Nyíregyháza város egyéves ösztöndíja. Közgyűjtemények London, British Múzeum, Colorado Springs, Air Force Akadémia, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, Ravenna, Dante Centrum, Bu-

dapest, Nemzeti Galéria, Pécs, Hódmezővásárhely gyűjteményei őrzik érmeit, kisplasztikáit. Sajnálatos, hogy Nyíregyházán, ahol élte életét, csak egy-egy domborműve, portréja vagy cégére, tér-

A Kállay Gyűjtemény cégére

plasztikája van. Nincs méretes köztéri szobra, mint Kápolnán A kápolnai csata emlékműve, a derecskei Szent István-szobra, vagy a Kis Áron püspök porcsalmai szobra. Szerencsés volna felállítani posztumusz a könyvtár elé gyermekfiguráját, melynek kismintáját 1981-ben a Sóstói Művésztelepen díjazták.

Sebestyén Sándor szobrász volt, aki életművével a magyar és az egyetemes művészet részese lett, a mindenség építőkővévé vált.

Isten veled!

Tóth Sándor

Elhangzott 2010. június 19-én, Sebestyén Sándor (1949–2010) búcsúztatásán a kertvárosi református templomban

Folyóiratunk szerkesztőségének tagja, **dr. Fábián Gergely**, a DE Egészségügyi Főiskolai Kara élére dékáni kinevezést kapott. E magas hivatali állás elnyeréséhez gratulálunk, viseléséhez jó erőt, egészséget kívánunk! (A szerk.)

Adatok Bereg és Szabolcs vármegye zsidósága történetéhez a letelepedéstől napjainkig

Lassan teljessé válik vármegyéink – Szabolcs, Szatmár, Bereg – zsidósága történetének feltárása. Köszönhető ez a Halmos Sándornak is, aki a 2008-ban megjelent A Szatmár megyei zsidóság története című kötet után, most Szabolcs és Bereg megye hasonló forrásait dolgozta fel.

A kötet bevezetőjében – mely az Előszó helyett... címet viseli – az édesapjától tanult „Alesz, álesz nor der tálesz” című dalt idézi. Azt a pillanatot, amikor a menyasszony „táleszt”, imakendőt ajándékoz a vőlegénynek, mely majd vele együtt kerül a sírba. Idézi édesapja szavait is, aki – ha a dalt hallotta – mindig megjegyezte: nagy volt a mi táleszünk, milliókat kellett egyszerre betakarni!

Nos, a milliók emlékére készült ez a kötet, a szerző hitvallása a múlttól a jelennek. Adatokat ígér a címében, a zsidóság történetéhez – jelezve, hogy nem a teljességre törekszik. Ugyanakkor vármegyéként egy-egy történeti összefoglalóval egységes szerkezetbe is foglalja azokat.

Igaz, a letelepedéstől napjainkig tartó, történeti összefoglaló rövid, jóformán csak a jelentősebb eseményekre koncentrál, ezeket sorjázza időrendben, de nem is ez a kötet igazi értéke. Az igazi érték az az adatbázis, amit hangyaszorgalommal, hihetetlenül színes munkával megyénként és településenként összegyűjtött, összeállított.

A Trianon után szétszakított vármegyék forrásanyaga nagyobb részt a határon túl maradt. Ma is nagyon nehezen kutatható, hozzáférhető. Ezért is érdemel külön figyelmet és elismerést az, hogy az ottani forrásokat is felkutatva, felhasználva azokról a településekről, ahol nagyobb számban éltek zsidók – Be-

regszász, Munkács – szinte önálló tanulmányokat készített. Beemelt a kötetbe olyan írásokat, amelyek nem igazán hozzáférhetőek, mint a Kopár-Kishid-végen lakó Stern Zoltán életrajza.

A Szabolcs megyei adatbázis még a Bereg megyeinél is gazdagabbnak mondható. Teljes értékű történeti összefoglalókat közöl Kisvárda, Balkány, Nagykálló, Nyíregyháza, Újfehértó, Dombrád zsidóságáról. Külön tanulmány szentel Szabolcs megye zsidósága iskolaügyének, bemutatja a megyében lévő kegyhelyek, csodarabbik sírját, emlékhelyeit.

Igen tanulságos az 1941-es népszámlálás adatainak az ismertetése a kötet végén. A régi járási beosztások alapján a településekre bontva közli a lakosok számát és az ott élő zsidók számát. Az olvasó, ha akarja, összevetheti a kötet segítségével, hogy egy adott településen hány zsidó élt 1941-ben és hányan élnek most. Ha összeveti, eszébe jut Zsoldos Andor költeménye, melyet a bevezetőben olvashatott és aminek a címe „Huszonnégyen voltak”.

Az egész faluban / Huszonnégyen voltak / Huszonnégyen élők / Huszonnégyen holtak / Nem jött vissza egy sem / Nem! Egyetlen egy se, / Se asszony, se ember / Még csak egy gyerek se...

A kötet képanyaga is rájuk emlékezik. A zsinagógák, temetők, kegyhelyek, sírkövek szomorú képei őket idézik. Őket, akik nem jöttek vissza.

Jó szívvel ajánlom a tisztelt olvasó figyelmébe Halmos Sándor könyvét.

Halmos Sándor: Adatok Bereg és Szabolcs vármegye zsidósága történetéhez a letelepedéstől napjainkig. A Barankovics István Alapítvány és a Gondolat Kiadó közös kiadványa. Bp., 2009. 303 p.

n. f.

Fesztivál a határon

2010-ben június 18–26. között rendezték meg a Magyar Színházak XXII. Kisvárdai Fesztiválját. Ez alkalomból jutottam hozzá Darvai Nagy Adrienn munkájához, amelyet a rendezvény huszadik évfordulója tiszteletére jelentetett meg. A kisvárdai fesztivál című kötet több mint háromszáz oldalon e két évtized történetét nyújtja.

A szerző, Darvai Nagy Adrienne több önálló könyvvel (Köszöntünk, színház, szép tündérvilág, 1990, A mesebeli szentmadár, 1992, Bohócruhában, 1998, Színek Kisvárdán, 1998, Szigeti József, 1999, Megkönnyezett szabadság, 2000, Állandóban változókéonyan, 2003, Címszerepben: Ács Alajos, 2003, A kor foglalatjai – Hamlet az ezredfordulón, 2006) rendelkező színháztörténész-szakíró, aki 2002–2008 között maga is tagja volt a Fesztivál Művészeti Tanácsának: testközelből ismeri a rendezvény minden rezdülését. 1990-től (egy kivételével) valamennyi találkozón jelen volt.

A kisvárdai fesztivál – szerzője sajátos helyzetének, s ebből következő beszédpozíciójának következtében – nehezen meghatározható műfajú írás. Egyszerre színháztörténet, napló, műelemzés-csoport, szubjektív reflexió-gyűjtemény, személyes élménybeszámoló. Összes erénye és problémája éppen ebből fakad.

Darvai Nagy teljességre törekvő munkája nem kerülhette meg a fesztivál évtizedei mögött zajló történelmi-politikai háttér vázolását. Tette ezt abban a meggyőződésben, hogy a kisvárdai találkozó, amely egyidős a rendszerváltással, mindig is érzékenyen képezte le a magyarság sorsának alakulását. 2008-ban így fogalmazott: „... tizenöt esztendeje »Határon Túli Magyar Színházak Fesztiváljának« elnevezett seregszemlére kezdetben Romániából, Csehszlovákiá-

ból, Jugoszláviából és a Szovjetunióból vártak résztvevőket, addig 2007-ben Ukrajnából, Szerbiából, illetve az Európai Unióhoz tartozó Szlovákiából és Romániából jönnek a meghívottak – a szintén európai Magyarországra (...) Sajátosan bizarr történelmünk eredményeként pedig a magyar nyelvközösség is éppen olyan multikulturális Európában, mint a német, a francia, vagy az angolszász. S miután színházaink már – hála Istennek! – hazájukban nem pusztán nemzeti identitást őrző, kisebbségi intézmények, így anyanyelvük színpadi használata sem cél, csupán eszköz. Tehát a rendszerváltáskor született kisvárdai kulturális vállalkozás résztvevőinek a többsége sikerrel foghatott neki a közös – és határtalan – színházi nyelv tökéletesítéséhez, amihez a közép-európai térség mindenkor pluralitása, az interkulturális hatások járulnak hozzá előnyösen. A határon túli magyar művészeti közösségek egyik jellegzetessége és értéke a többszörös kötődés mellett, tudniillik a különféle hagyományok ötvözésében rejlik. Maga a Kisvárdai Fesztivál pedig olyan modell-értékű európai rendezvénné fejlődött, amely egyidejűleg nemzeti és nemzetközi.” A kötet számos esetben beszél arról, hogy valamely társulat az adott esztendőben éppen miért, milyen politikai események következtében nem tudott megjelenni Kisvárdán, hogyan szólt bele a történelem a művészi elképzelésekbe. (Máskor annak a heroikus magatartásnak állít emléket, amellyel egyes színházak a háborús borzalmakkal (Újvidék) vagy a szegénységgel (Beregszász) szemben sem adták fel a hivatást.

Darvai Nagy Adrienne mindent tud választott témájáról. Belülről ismeri a határainkon túli magyar együttesek

valamennyi gondját-baját. Ez a mindentudás vezet ahhoz, hogy könyve – bár igyekszik objektívnek maradni, idézeteknek pontos adatolásával, például – nem a külső szemlélő, nem a hűvös krónikás írása, hanem a résztvevőé.

A kötet kilenc, a fesztiválok történetét egybe fogó fejezetre és egy rendkívül hasznos, Radvánszki Ágnes által összeállított Adattárra tagolódik. A kilenc egység évenkénti bontásban követi a névváltozásokban is koncepciót tükröző találkozók történetét (I. Nemzetiségi Színházak Találkozója, 1989, II. Magyar Nemzetiségi Színházak Fesztiválja, 1990, Magyar Nemzetiségi Kisebbségi Színházak III. Fesztiválja 1991, IV. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválja, 1992, majd a Határon Túli Magyar Színházak V. Fesztiváljától (1993) 2007-ig, a tizenkilencedik fesztiválig ez a címvariáció marad meg.) A kötet ívét a kisvárdai kezdeményezés története alakítja: a „gettó-fesztiváltól” az egyedülálló európai fesztiválműhelyig tartó szellemi, művészeti, színháztörténeti fejlődésmenetet rajzolja meg. (Ebbe a rendbe ügyesen ékeli bele Kisvárdai és az előadásoknak helyszínt biztosító vár történetét, bár e passzusok megírásához a Wikipédiánál, illetve a városi hivatalnok szavaira támaszkodó szövegnél autentikusabb források is felhasználhatók lettek volna.)

A magyar színházak ügyének elkötelezett szerző munkájának leginkább időtálló, szakírói tevékenységének legszívnálmasabb részei a műelemzések. Azok az egy-másfél oldalas fejtegetések, amelyek a számára meghatározó előadásokat analizálják (például: Isten hozott szellő, 1999, Macbeth, 2001, Amadeus, 2001, Tartuffe, 2002, Sirály, 2003, II. József, 2005, Woyzeck, 2005, Othello, a velencei mór, 2005.) Ezek a részek győzik meg leginkább a befogadót Darvay Nagy színházszemléletének tágasságáról, esztétikai arányérzékéről, lendületes íráskészségéről.)

A kötet sokműfajúságából eredően, s szerzője elkötelezettségéből fakadóan kaptak helyet a lapokon azok a futamok, amelyek a Kisvárdán megforduló művészek magánéletének alakulását emlegetik. (Az utókor olvasója számára aligha számon tartandó, hogy ki kivel és mikor kötött házasságot, s kinek, mikor született gyermeke. Az talán hozzátartozhat a témához, hogy melyik művész hová szerződött, esetleg melyik magyarországi teátrumban folytatja pályáját. A fesztivál idején keletkezett anekdoták azonban nyugodt szívvel elhagyhatók lettek volna.)

Darvay Nagy Adrienne ritkán fogalmaz meg kritikát, bár olykor hangot ad a zsűrikel való egyet nem értésének is. Gyakran emlegeti viszont azt, hogy a magyarországi színházi szakma és a média évekig mennyire távol tartotta magát az eseményektől, s néha negatívan minősítette azt. (A krónikásszerephez hozzátartozik az Országos Színházi Találkozókkal, utóbb a POSZT-al való összehasonlítás és bírálat is...)

A kisvárdai fesztivált szerzője a XX., jubileumi találkozó alkalmából vetette papírra. Az a tény, hogy a szöveg zömmel 2008-ban keletkezett, több helyütt reflektálódik. A tizenkilencedik fesztivállal, 2007-tel bezárólag elemez előadásokat, az utolsó fejezet (Jubileum-nyitó búcsú) Bandor Éva és Demeter András portréját nyújtja. 2008-ból visszpillantva idéz meg korábbi alkotókat, akiknek későbbi, a bemutató idején még nyilván nem sejtett, utóbb azonban már ismert életútját is felvillantja. A vaskos munka olvasható Pribula László 1989-es kezdeményezésétől – a minden ellentmondásával együtt – a nemzetiségi magyar színházak és művészek „olimpiájáig” ívelő sikertörténetként is. Ugyanakkor meghatározó módon a halálozások példatáraként is. A sok fájdalmas veszteség között a szerző számára a legfájóbb Teplánszky Katalin elvesztése: ő volt sokáig a minisztérium

főtanácsosa, a kisvárdai fesztivál lelke; neki szól a könyv ajánlása is. (Az ő emlékére hozták létre 2000-ben a szervezők az évente a „legígéretesebb fiatal művészek” adományozandó Teplánszky Kati-díjat.) S ha már hiányról esett szó, említessék meg a könyvön végigvonuló, meg nem valósult álmom, a kisvárdai színházépület sorsa is...

Darvay Nagy Adrienne műve, ha olykor kissé bőbeszédű, ha időnként szlengfordulatokkal él, ha némely mondata átstilizálást igényelne is, érzékeny kísérletet tesz arra, hogy személyes érintettsége erejénél fogva összegezze mindazt, amit a magyar kultúrában Kisvárdá jelent. Művét abban a hiten tet-

tem le, hogy az általa megfogalmazott ars poetica még sokáig igaz lesz a határon szervezett fesztiválra vonatkozóan: „... a Kisvárdai Fesztivál sokunk számára *mindenekelőtt a találkozás ünnepe, ahol – a szó nem csak elsődleges értelmében – egy nemzethez tartozó emberek adózhatnak a színművészetnek, együtt ünnepelhetik a sokszínűséget, az összetartozást és a szeretetet.*”

Darvay Nagy Adrienne. A kisvárdai fesztivál. Várszínház és Művészetek Háza, Kisvárdá, é. n. (2008), 335 p.

(k. zs.)

Magyar fotók New York-ban

A New York-i Henry Gregg Galériában május 13–június 27 között tizenöt fotóművész fényképeit állították ki, köztük három magyar szerzőét. Egyikük a Nyíregyházán alkotó Soltész István, akinek nem csak fotói utaztak az amerikai metropolisba, hanem egy saját készítésű, egyedi művészkamerája is. A kiállítás különösen kedvező időszakban, a New York Fotófesztivál ideje alatt volt látható, ami az ott szokásoshoz képest is nagyobb nyilvánosságot jelentett, arról nem is beszélve, hogy kifejezetten rangos nemzetközi szerzőgárda képei között szerepeltek a magyar fotók. További érdekesség, hogy Soltész István édesapjának több felvételét is kiállították, amelyek az 1956-os forradalom utáni évektől a hetvenes évek közepéig ölelik fel a szerző szűkebb környezetének (Tibolddaróc és környéke) életét. A különleges hagyatékot az ifjabb Soltész dolgozta fel, nagyította. A kiállítás létrejöttét magyar kurátorként Turay Balázs fotóművész

segítette, aki a Cornell Capa által alapított New York-i International Center of Photography (Nemzetközi Fotográfiai Központ) ösztöndíjasa volt. (m. s.)

A New York-i kiállításon szereplő képek egyike: *Kapcsolataitok a külvilággal I., 1994* (Soltész István)

krónika

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG IRODALMA

Válogatott bibliográfia 2010. január 1–június 30.

ÖNÁLLÓ MŰVEK ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére
vonatkozó közleményei

- BÁLINT István: Tűz és tánc: Az ököritói tűzvész emlékére 1910. március 27. – 2010. március 27. – Budapest : Hét Krajcár Kiadó ; Ököritófülpös : Ököritófülpös Polgármesteri Hivatala, 2010. – 143 p.
- BARANYI Béla : Kárpátalja. – Pécs-Budapest : MTA Regionális Kutatások Központja, 2009. – 540 p.
- BENE János: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 51. – Nyíregyháza : Jósza András Múzeum, 2009. – 452 p.
- BENE János – PÁSZTOR Zoltánné: 100 éves a gávavencsellői önkéntes tűzoltóság. – Gávavencsellő : Gávavencsellő Nagyközségi Önkormányzat, 2009. – 95 p.
- BENE János – SZABÓ Péter: Nyíri bakák a Donnál: Adalékok a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéhez (1920-1945). – Nyíregyháza : Jósza András Múzeum, 2009. – 223 p.
- BÉRES Klára: Cseppben az élet: Béres József életútja. – Budapest : Akovita, 2010. – 198 p.
- BORBÉLY Szilárd – DORNHAUSER, Michael: Gedichte zweisprachig – versek két nyelven. – Wien ; Budapest : Kortina, 2009. – 152 p.
- BOSÁK Nándor: A papság szolgálatában: Homiliák, cikkek és előadások. – Budapest : Szent István Társulat, 2009. – 234 p.
- BOSÁK Nándor – SZERDAHELYI Csongor: Törd meg az éhezőknek kenyeredet: Szerdahelyi Csongor beszélgetése Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyéspüspökkel. – Budapest : Szent István Társulat, 2009. – 197 p.
- Életjelek, tollal és esettel: Antológia. – Nyíregyháza : [S. n.], 2009. – 155 p.
- GÁL András – HANUSZ Árpád: Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára. – Nyíregyháza ; Szerencs : Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2009. – 396 p.
- HALMOS Sándor: Adatok Bereg és Szabolcs vármegye zsidósága történetéhez a letelepedéstől napjainkig. – Budapest : Brankovics István Alapítvány : Gondolat Kiadó, 2009. – 295 p.
- HORVÁTH Lajos: Kárpát-ukrán tartományi postaszolgálat 1938–1939. – Nyírtelek : Gidófalvy Péter, 2009. – 39 p.
- KOLLÁRNÉ BALLA Anna: Sóstói út 53.: Egy elvetélt (köz)élet: Családi és történelmi kordokumentum. – [Győr : Arrabona Print], 2010. – 814 p.
- KOVÁCS Tiborné: A Bessenyei Irodalmi Társaság 20 éves története (1987–2007). – Nyíregyháza : Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság, 2009. – 135 p.
- KÖLCSEY Ferenc: Himnusz: Kölcsey Ferenc költeménye, Erkel Ferenc zenéje: Az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött kéziratok hasonmása. – Budapest : Balassi Kiadó, 2010. – 37 p.
- KULCSÁR Attila: Ez már Amerika?: Tárca, glosszák, karcolatok: Kulcsár Attila írásai. – Nyíregyháza : Örökségünk Kiadó, 2005. – 209 p.
- KURUCZ Gyula: Akkor is, ha fáj. – Budapest : Kairosz Kiadó, 2010. – 207 p.
- LENTI István: Nyíregyháza megyei jogú város és környékének természeti értékei. – Nyíregyháza : Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 2007–2009. – 191 p.
- MADÁR János: Gyöngyök lélegzete: Szerelmes versek. – Budapest : Rím Könyvkiadó, 2010. – 144 p.
- MOLNÁR Sándor: Városavató ünnepség: Vaja, 2009. szeptember 12. – Vaja : Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 2009. – 40 p.
- NÉMETHI János: Kálmánd története. – Zilah : Color Print ny., 2009. – 444 p.
- OLÁH András: Anyagfáradtság: Versek. – Budapest : Hungarovox Kiadó, 2010. – 93 p.
- PÁLL István: Ahol visszafordul az idő kereké: Írások a Sóstói Múzeumfalun 30. évéről. – Nyíregyháza-Sóstófürdő : Múzeumfalun Baráti Köre, 2009. – 120 p.
- PAPP Irén: Flóra: Regényes krónika 111 fejezetben. – [Nyíregyháza] : IMI Print, 2009. – 179 p.
- PUSKÁS Éva: A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kulturális javainak megmentése. In.: ISIS: Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 8–9. – Székelyudvarhely : Haáz Rezső Múzeum, 2009. – p. 106–111.

- SEBESTYÉN Árpád – HOFFMANN István: Szülőföld és nyelvi hagyomány: Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból. – Debrecen : Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, 2009. – 279 p.
- SEBESTYÉN Zsolt: Kárpátalja településeinek történeti helynevei : A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján. – Nyíregyháza : Bessenyei Könyvkiadó, 2008. – 236 p.
- SELLEI-LEICHTMANN László: Nyíregyháza zsidóságának élete a két világháború között: Sellei-Leichtmann László visszaemlékezései. – Nyíregyháza : Zsidó Hitközség, 2010. – 18 p.
- SKULTÉTY Csaba: Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában. – Budapest : Kairosz Kiadó, 2009. – 193 p.
- SOÓS Noémi: Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programjának jubileumi évkönyve: Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium 2009/2010. – Nyíregyháza : Zrínyi Ilona Gimnázium, 2010. – 146 p.
- SZABÓ G. Zoltán: Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai. – Budapest : Országos Széchenyi Könyvtár : Gondolat Kiadó, 2009. – 182 p.

Összeállította a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár helytörténeti részlege

TARTALOM

történelem

- HEGYI GÉZA: Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein 285
- TAKÁCS PÉTER: Adalékok a lakosság sóval való ellátásához Szatmár vármegyében a 18. század utolsó harmadában 298

irodalomtörténet

- HAMAR PÉTER: Kellemetlen vendég Szabolcs vármegyében, 1928 tavaszán 315
- MÓRICZ IMRE: Zsoltárok 327

interjú

- MARIK SÁNDOR: Világpolgár nyírderzsi ősökkel. Beszélgetés Charles Fenyvesivel 330

valóság

- SZOBOSZLAI KATALIN–TAKÁCS PÉTER: Lakóhely- és lakásjellemezők Nyíregyházán 343
- KUJBUS ÉVA: Mobilinternet-használat és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 355

múltbanéző

- TÓTH SÁNDOR: Nyíregyháza és az aradi Kossuth-szobor 364
- KÓNYA-HAMAR SÁNDOR: Páskándi Géza, avagy a XX. századi emberi méltóság 386

szemle

- A példázat erejével (*Csermely Tibor*) 389
- A bevándorlók egészségi és társadalmi státusza (*Jóna György*) 391
- Tóth Sándor szobrász életmű-kiállítása (*Seregély István*) 394
- Sebestyén Sándor emlékére (*Tóth Sándor*) 395
- Bereg és Szabolcs vármegyék zsidósága (*n. f.*) 397
- Fesztivál a határon (*k. zs.*) 398
- Magyar fotók New York-ban (*m. s.*) 400

krónika

- Bibliográfia 2010. január 1–június 30. 401